

T.C.
İSTANBUL TİCARET ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

KÜRT ULUSAL HAREKETİ BAĞLAMINDA
OSMANLI DÖNEMİ KÜRT KADINI

Yüksek Lisans Tezi

Davut Işık
1250Y81103

Danışman: Doç. Dr. Oya Dağlar Macar

İstanbul, Haziran 2015

T.C
İSTANBUL TİCARET ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ONAY SAYFASI

Yüksek lisans öğrencisi Davut Işık'ın "Kürt Ulusal Hareketi Bağlamında Osmanlı Dönemi Kürt Kadını" konulu tez çalışması jürimiz tarafından Yüksek Lisans tezi olarak (oybirliği ☒ / oyçokluğu ☐) ile başarılı bulunmuştur.

Adı-Soyadı

İmza

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Oya Dağlar MACAR

Jüri Üyesi: Yrd. Doç. Dr. Hasan Basri YALÇIN

Jüri Üyesi: Yrd. Doç. Dr. Edip Asaf BEKAROĞLU

Hazırlamış olduğum tez özgün bir çalışma olup YÖK ve İTİCÜ Lisansüstü Yönetmeliklerine uygun olarak hazırlanmıştır. Ayrıca, bu çalışmayı yaparken bilimsel etik kurallarına tamamiyle uyduğumu; yararlandığım tüm kaynakları gösterdiğimi ve hiçbir kaynaktan yaptığım ayrıntılı alıntı olmadığını beyan ederim. Bu tezin ihtiva ettiği tüm hususlar şahsi görüşüm olup İstanbul Ticaret Üniversitesi'nin resmi görüşünü yansıtmamaktadır.

ÖZET

Bu çalışmada, Kürtlerde kadın hareketlerinin nasıl başladığı ve hangi doğrultuda devam ettiği, ulusalcılık ile ilişkisi içerisinde incelenmiştir. Osmanlıda başlayan modernleşme faaliyetleriyle birlikte görülen toplumsal değişiklikler kadına da yansımış, kadınlar da bu değişimin bir sonucu olarak kadın haklarına duyarlı hale gelerek kadınlık haklarını savunmaya başlamışlardır. Bunun en büyük örneği, kurulan kadın dernekleri ve basılan kadın dergi ve gazetelerinde görülmektedir. Bu çalışmada, ilk Kürtçe gazetenin yayına başladığı 1898 yılından başlayarak Cumhuriyetin kuruluş sürecine kadar, yani Osmanlı devletinin yıkılış süreci içerisinde, Kürtçe basın yayın faaliyetleri, gazete ve dergi kategorilerinde ulaşılabilen kaynaklar çerçevesinde kronolojik sıra gözetilerek Kürt kadın hareketleri, Kürt ulusal hareketi ile olan ilişkisi içerisinde incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kürt, Milliyetçilik, Kürt Milliyetçiliği, Feminizm, Kürt Kadını, Basın

ABSTRACT

This study examines how Kurdish Women movements started in late Ottoman Period (1876-1923) and its relation with Kurdish National Movement. The Ottoman women gained awareness to women problems and started to advocate their rights with social changes witnessed during modernization activities started in Ottoman State. In this study, the Kurdish press elements, namely journals and newspapers published between 1898, the year first Kurdish newspaper Kurdistan has been published and 1923, the year Turkish Republic was established, have been examined chronologically to see the characteristics of Kurdish Women Movement in relation to Kurdish National Movement.

Keywords: Kurdish, Nationalism, Kurdish Nationalism, Feminism, Kurdish Women, Press

TABLO LİSTESİ

Sayfa

Tablo 1. Erzurum, Van ve Bitlis'ten Göç Eden Kürtler.....	25
Tablo 2. Kürt Gazete ve Dergileri.....	35

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
ed.	: Editör
der.	: Derleyen
İTC	: İttihat ve Terakki Cemiyeti
KKTC	: Kürt Kadınları ve Teali Cemiyeti
KTC	: Kürt Teali Cemiyeti
s.	: Sayfa
S.	: Sayı

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	i
TABLO LİSTESİ	ii
KISALTMALAR	iii
İÇİNDEKİLER	iv
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: MİLLİYETÇİLİK: TARİHİ ARKA PLAN VE KURAMSAL ÇERÇEVE	3
1.1. Millet ve Milliyetçilik	3
1.2. Milliyetçilik Kuramları	8
1.3. Milliyetçilik Türleri.....	12
2. BÖLÜM: OSMANLI- KÜRT İLİŞKİLERİ VE KÜRT ULUSAL HAREKETİ	16
2.1. Osmanlı Döneminde Kürtlerin Genel Durumu	16
2.1.1. Abdülhamit Dönemi'nde Kürtler	20
2.1.2. İttihat Terakki ve Kürtler	23
2.1.3. Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı Dönemlerinde Kürtler	24
2.2. Modern Kürt Milliyetçiliğinin Doğuşu	29
2.3. Osmanlı Dönemi Kürt Basını.....	32
3. BÖLÜM: ULUSALCILIK BAĞLAMINDA OSMANLI DÖNEMİ KÜRT KADIN HAREKETLERİ.....	38
3.1. Feminizm ve Kadın Hareketleri	38
3.1.1. Birinci Dalga (Liberal) Feminizm	40
3.1.2. Postkolonyal Feminizm ve Milliyetçilik	42
3.2. Osmanlı Dönemi Kadın Hareketleri.....	43
3.3. Osmanlı Dönemi Kürt Kadın Hareketleri	50
3.4. Kürt Ulusal Hareketi Bağlamında Kürt Kadın Hareketleri	59
SONUÇ.....	71
EKLER.....	74
KAYNAKÇA	87

GİRİŞ

Kadınların toplum içerisindeki rolünü ve haklarını genişletmeyi öngören Feminizm, 18. yüzyılın sonlarında Mary Wollstnecraft'ın 1792'de kaleme aldığı *Kadın Haklarının Savunusu* (A Vindication of Rights of Women) ile ortaya çıkmıştır. Fransız İhtilali sonrası birçok ülkede yansımaları görülmüştür. Kadın- erkek arasındaki eşitsizliği ortadan kaldırarak kadınları toplumun bütün kademelerinde görünür kılmayı hedefleyen Feminizm, kadın sorununu ekonomik, politik, ideolojik ve psikolojik yönleriyle beraber ele almaktadır.

Tarihsel olarak üç bölüme ayrılan Feminizm, Birinci Dalga (Liberal) Feminizm, İkinci Dalga (Radikal ve Marksist) Feminizm ve Üçüncü Dalga (Post modern) Feminizm başlıkları altında incelenir.

Türkiye'de Feminizm hareketleri, Osmanlı'nın son dönem olan 19. yüzyılda görülmeye başlanmıştır. Tanzimat'la başlayan modernleşme faaliyetleri Islahat Fermanı ile artmış, nihayet II. Meşrutiyet'le zirveye ulaşmıştır. Kadınlar ilk kez nüfus sayımına dâhil edilmiş, kız çocukları vesayet hakkı kazanmış ve sonunda kadınlar da üniversiteye girme hakkı kazanmışlardır. Bu kazanımlar, kuşkusuz Batılılaşmanın beraberinde getirdiği sonuçlardı, lakin bu modernleşme faaliyetleri aynı zamanda taklitten uzaklaştırılarak millileştirilmeye çalışılmıştır.

Osmanlı kadınları, özellikle II. Meşrutiyet sonrası ortaya çıkan özgür ortamdan yararlanarak çeşitli kadın dernekleri açmış, kendi dergi ve gazetelerini çıkarmaya başlamıştır. Basının gücünün farkında olan kadınlar, basın yoluyla seslerini hem Osmanlı toprakları içerisinde hem de uluslararası alanda duyurmaya çalışmışlardır. Başlangıçta erkekler ile başlayan kadınların hak savunusu, sonraları kadınların isteğiyle yalnızca kadınların eline geçmiştir.

Modernleşme hareketleri, İslamcılar ve Batıcıların yoğun tartışmaları arasında devam ettirilmeye alışılmıştır. Türk Osmanlı kadınlarının bu hak arayışları temelde bu iki tartışma çevresinde şekillenmiş ve milliyetçi bir nitelik kazanmıştır. Yalnızca Türk

kadınlarının hakları savunulmuş, diğer milliyetten kadınların haklarından bahsedilmemiştir. Bu durum, Osmanlı basın faaliyetlerini inceleyen çalışmalarda da görülmektedir. Bu yüzden, günümüzde dahi, Osmanlı dönemi Kürt kadınları hakkında dikkate değer sayıda çalışma yapılmamıştır.

Osmanlı Devleti'nin başlattığı merkezileşme faaliyetleri neticesinde birçok Kürt Beyliği isyan etmiş, isyanlar bastırılarak Kürt Beyleri ailelileriyle beraber İstanbul'a sürülmüştür. Burada aşiret mekteplerinde ve yurtdışında yüksek eğitim alma imkânı bulan Kürtlerden bir aydın sınıfı oluşmuştur. O dönem yok sayılan ve varlığı inkâr edilen Kürtlerin varlığını ispat etmek ve diğer milletlere verilen hakları almak amacıyla, bu aydınların eliyle çeşitli dergi ve gazeteleler çıkarılmıştır.

Söz konusu dönemde, Kürt kadınlarının hak arayışları da açılan bu gazete ve dergiler ile kurulan dernekler üzerinden savunulmaya çalışılmıştır. Türk kadın hareketlerinin aksine, Kürt kadın hareketi oldukça erkek egemen söylemin etkisindeydi ve o dönemde kadın haklarının önüne geçen Kürt ulusal hareketi çerçevesinde gelişmişti. Hatta denilebilir ki, Kürt kadın hareketleri, Kürt ulusal hareketine kurban gitmiştir.

Bu çalışmada, 1898- 1919 yılları arasında basılan Kürt gazete ve dergileri ele alınarak Osmanlı dönemi Kürt Ulusal Hareketlerinde Kürt kadınının rolü incelenmiştir. Osmanlı dönemi Kürt kadını hakkında çok az sayıda çalışma yapıldığı için, bu çalışmada daha çok birincil kaynaklar olan gazete ve dergilerden yararlanılmıştır. Bu çerçevede 10 gazete ve 6 derginin ele geçen nüshaları incelenmiş, kadınların yazdığı veya erkeklerce yazılmış olup kadınların ele alındığı şiir ve yazılar teze konu edilmiştir.

İlk bölümde, Millet ve Milliyetçilik kavramlarının tanımı, ortaya çıkışı ve tarihsel gelişimi ile milliyetçilik kuramları ve türleri ele alınmıştır. İkinci bölümde, Osmanlı Kürt ilişkileri ve Kürt Ulusal Hareketi ele alınmıştır. Üçüncü ve son bölümde ise, Osmanlı'da kadın hareketleri, bunların basındaki yansımaları, Kürt kadın hareketlerinin başlangıcı ve durumu ele alınmış, Kürt kadın hareketleri Kürt basın unsurları olan gazete ve dergiler üzerinden, Kürt Ulusal Hareketi bağlamında değerlendirilmiştir.

1. BÖLÜM: MİLLİYETÇİLİK: TARİHİ ARKA PLAN VE KURAMSAL ÇERÇEVE

Modern ve kısa tarihine karşın milliyetçilik, modern ulusları bir arada tutan ve birbirinden ayıran bağların oluşumunda çok önemli bir role sahiptir. Günümüzde milliyetçilik, hukuki yapısı ile ve toplumu oluşturan yasal kurumların tamamlayıcısı olarak modern ulus-devletlerdeki düzenin sağlayıcısı şeklinde faaliyet göstermektedir.

Milliyetçiliğin ortaya çıkışı, siyasal güç isteyen yeni orta sınıf ve demokratik siyasi teori ile yakından ilişkilidir. Fransız Devrimi'ni savunanlar, eşitlik hükümetinin kurulmasını ve her insana özgürlük hakkının verilmesini istiyorlardı. Onlara göre ulus ve ulusu oluşturan insanlar bir arada düşünülmeliydi ve bu, tarihte bir toplumun ulusun genel iradesi ile hükümet kurabileceğinin ilk örneğiydi. Her ne kadar amaçları evrensel idiyse de, ulusun kendi amaçlarını oluşturmaya gerektiğini savunuyorlardı ve böylece ulusçuluk ilk siyasi yönelimini bulmuş oldu.

Fransız Devrimi, kalabalıkları ve genel olarak insanları aşağılayan kendinden önceki rejime bir tepki olarak ortaya çıkmıştı ve bundan sonra 'ulus', 'kitleler', 'bireyin özgürlüğü', 'mutluluk' ve 'eşitlik' gibi kavramlar yazar, şair ve felsefecilerin eserlerinde yer almaya başladı.

1.1. Millet ve Milliyetçilik

Aslen Arapça olan "millet" kelimesi Büyük Türkçe Sözlük'te "Çoğunlukla aynı topraklar üzerinde yaşayan, aralarında dil, tarih, duygu, ülkü, gelenek ve görenek birliği olan insan topluluğu, ulus" ve "Bir yerde bulunan kimselerin bütünü, herkes" olarak

tanımlanmaktadır.¹ 20. yüzyıl başlarına kadar Osmanlı Türkçesinde bu anlamda kullanılmıştır. Aynı sözcük 19. yüzyıl ortalarından itibaren Fransızca/İngilizce *nation* kavramına karşılık olarak kullanılmıştır.

“Ulus” (nation) kavramı, on altıncı yüzyılda “siyasal ve kültürel otoriteyi” elinde tutan dinsel seçkin bir grubu, “halk” da belli bir bölgede yaşayan avam sınıfı anlamında kullanılıyordu.² Kedourie’ye göre “natio” kelimesi günlük kullanımda bir halktan daha küçük ama bir aileden daha büyük bir grubun üyesi, doğuştan benzer erkekler için kullanılır, özellikle de yabancı bir grubu belirtmek için.³ İspanya Kraliyet Akademisi Sözlüğü’nde 1884 basımından önce modern anlamıyla devlet, millet ve dil terminolojisi kullanılmazken, “nación” sözcüğü basitçe “bir eyalet, bir ülke veya bir krallıkta oturanların toplamı” ve aynı zamanda “bir yabancı” anlamında kullanılmıştır.⁴ 1884 basımından sonra ise, “her şeyden üstün bir ortak yönetim merkezini tanıyan bir devlet veya politik birim” ve bunun yanında “bir bütün sayılan bu devletin oluşturduğu topraklar ve bu topraklarda yaşayan insanlar” anlamına gelmektedir.⁵

Genellikle millet ile ilgili tanımlarda din, dil, duygu, gelenek ve görenek, semboller ve zaferler birliği olan insanların aynı topraklar üzerinde yaşadığı topluluk olarak bahsedilse de ‘millet’ teriminin tanımlanması kolay değildir.

Çeşitli düşünürlerin milleti farklı şekillerde tanımladıkları görülmektedir. Renan, milleti, geçmişte yapılmış ve gelecekte de yapılmaya hazır olunan fedakârlıklar duygusuyla oluşturulan geniş ölçekli bir dayanışma olarak tanımlarken⁶ Hechter, milleti yoğun dayanışma içinde olan, genetik bakımdan ilişkisiz görece büyük bir insan grubu olarak tanımlar.⁷ Miroslav Hroch ise milleti çeşitli ilişkilerin bileşimlerine göre tanımlanan büyük bir toplumsal grup olduğunu, belli bir tarihsel kökeni olan, ancak

¹ Türk Dil Kurumu, **Büyük Türkçe Sözlük**, (Çevrimiçi) http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.55d9ee1953b3f5.85461816 (Erişim Tarihi: 1.08.2015)

² Greenfield Liah ve Chirot Daniel, “Nationalism and Agression”, **Theory and Society**, 1994, s.81.

³ Elie Kedourie, **Nationalism**, Oxford: Blackwell, 1194, s. 5.

⁴ Eric John Ernest Hobsbawm, **1780’den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik**, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1995, s. 29.

⁵ **a.g.e.**, s. 14.

⁶ Ernest Renan, “What is Nation”, **Becoming National: A Reader**, (Düzenleyen Geoff Eley ve Ronald Grigor Suny), Oxford: Oxford University Press, 1996, s. 19.

⁷ Michael Hechter, **Containing Nationalism**, Oxford: Oxford University Press, 2000 (Aktaran: Umut Özkırımlı, **Milliyetçilik Kuramları**, Ankara: Doğu Batı yayınları, 2008, s. 17.)

nesnel koşulların etkisi altında, tedricen milli bilinç kazanmış bir insan topluluğu şeklinde tanımlar.⁸

Benedict Anderson'a göre ise ulus, sınırlıdır, egemendir ve cemaat halindedir. Sınırlıdır, çünkü ne kadar büyük olursa olsun tek ulus yoktur, başka uluslar da mevcuttur. Hiçbir ulus kendisini insanlığın tümü ile örtüşüyor olarak hayal etmez. Egemendir, çünkü Aydınlanma ve Devrim'in hiyerarşik hanedanlık sistemlerinin ve mülklerinin yasallıklarının aşınmaya başladığı bir çağda doğmuştur. Cemaattir, çünkü her ulusta eyleme dökülen eşitsizlikler ve sömürü ilişkileri hangi konumda olursa olsun, ulus daima derin ve yatay bir yoldaşlık olarak tasarlanmıştır. Son iki yüzyıl boyunca milyonlarca insanın, birbirlerini öldürmesinden ziyade, böylesi sınırlı hayaller uğruna ölmeyi kabul etmelerini mümkün kılan şey kardeşliktir.⁹ Anderson'un yoğun bir şekilde tartışılan tanımına göre; "Ulus, hayal edilmiş siyasi bir topluluktur- kendisine aynı zamanda hem egemenlik hem de sınırlılık için olacak şekilde hayal edilmiş bir cemaattir. Hayal edilmiştir, çünkü en küçük ulusun üyeleri bile diğer üyeleri tanımayacak, onlarla tanışmayacak, çoğu hakkında hiçbir şey işitmeyecektir ama yine de her birinin zihninde toplamalarının hayali yaşamaya devam eder."¹⁰

Milliyetçilik teorilerini kendisi gibi modernist olan Gellner ve Hobsbawn'ın çalışmalarına dayandıran Anderson, milliyetçiliğin "icat edilen", "tasarlanan" veya "hayali" olduğunu savunmuştur. İnsanların ulusal çizgide birleştirilmesini sağlayan iki temel gelişme olarak baskı kapitalizmi gibi kurumların ortaya çıkışını ve roman ve gazetenin yükselişini görmektedir. Bu ikisi sayesinde insanlar kendilerini daha önce hiç tanımadığı bir topluluğa ait hissetmiştir. Baskı kapitalizmi ile roman ve gazetelerin yükselişi, aynı şeyleri okuyan insanlarda aynı duyguları uyandırarak onlara, kendilerini ait hissedebilecekleri bir topluluğu hayal etmeleri için bir alan oluşturmuştur.

Calhoun, bir topluluğun ulus olabilmesi için taşıması gereken temel on özelliği şu şekilde sıralamaktadır:¹¹

1. Sınırları olan bir toprak veya belirli bir nüfus ya da her ikisi.

2. Bölünmezlik-ulusun bir bütün olduğu kavramı.

⁸ Miroslav Hroch, **Avrupa'da Milli Uyanış**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011, s. 50.

⁹ Benedict Anderson, **Hayali Cemaatler**, İstanbul: Metis Yayınları, 1995, s. 21-22

¹⁰ **a.g.e.**, s. 20.

¹¹ Craig Calhoun, **Milliyetçilik**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009, s. 6.

3. Egemenlik ya da en azından egemenlik ülküsü taşımak ve böylece özerk ve kendine yeterli olduğu varsayılan bir devlet olarak diğer uluslara şekli eşitlik.
4. 'Üstün' bir meşruiyet kavramı –örneğin hükümetin ancak halkın iradesi tarafından desteklendiği veya en azından 'halkın' ya da 'ulusun' çıkarlarına hizmet ettiği sürece adil olduğu düşüncesi.
5. Halkın kolektif olaylara katılımı- ulus mensubiyeti esasına göre seferber edilen bir nüfus (ister savaşa, ister sivil yurttaşlıkla ilgili faaliyetler için).
6. Doğrudan üyelik- her bir bireyin, ulusun ivedi bir parçası oluşu ve bu bağlamda diğer üyelerle kategorik olarak eşit görülmesi.
7. Dilin, paylaşılan inanç ve değerlerin, alışılmış pratiklerin bir birleşimini içerecek biçimde bir kültür.
8. Zamansal derinlik-ulusun, geçmiş ve gelecek nesilleri içerdiği ve ortak bir tarihi olduğu haliyle zaman içinde var olduğu anlayışı.
9. Ortak mezhep veya ırk özellikleri.
10. Belli bir toprakla tarihi, hatta kutsal bir bağ olarak.

Smith ise, milliyetçiliğin geleceği anlamları şöyle sıralamıştır¹²:

1. Bütün olarak millet ve milli-devletlerin bütün bir kurulma ve kendini idame ettirme süreci,
2. Bir millete ait olma bilinci ve milletin güvenliği ve refahıyla ilgili özlem ve hissiyata sahip olmak.
3. Millet ve rolüne ilişkin bir dil ve sembolizm
4. Milletler ve milli irade hakkında bir kültürel doktrin ile milli emellerin ve milli iradenin gerçekleşmesine dair reçeteleri de içeren bir ideoloji

¹² Anthony D. Smith, **Milli Kimlik**, (çev. Bahadır Sina Şener), İstanbul: İletişim Yayınları, 1994, s. 119.

5. *Milletin amaçlarına ulaşacak ve milli iradeyi gerçekleştirecek bir toplumsal ve siyasi hareket.*

Özkırmılı, milliyetçilik söyleminin temel özelliklerini üçe ayırmıştır: Milliyetçilik söyleminde 1- millet her şeyden önce gelir. 2- milleti tek meşruiyet kaynağı olarak görür. 3- dünyayı ikili kategorilere ayırır; ‘biz’ ve ‘onlar’, ‘dostlar’ ve ‘düşmanlar’ gibi.

Bunun yanı sıra Özkırmılı milliyetçilik söyleminin dört farklı şekilde işlediğini de savunmuştur.¹³

1- *Milliyetçilik söylemi dünyayı “biz” ve “onlar” şeklinde böler. Milliyetçilik “biz muhabbeti”, yani dünyayı “biz” ve “onlar” diye bölen, her iki tarafa da türdeş ve sabit bir kimlik atfeden söylemler ailesinin bir üyesidir.*

2- *Milliyetçilik söylemi hegemonya kurucudur. Diğer söylemler gibi milliyetçi söylem de güç ve tahakküme dairdir.*

3- *Milliyetçilik söylemi kendisini doğallaştırır. “Milliyetçiliğin gözünde milli kimlik, etnik değişkenlerin göreliliğini, şeyleştirilmiş bir ebedi hakikatler kümesine dönüştüren bir mutlak değerler sistemidir”*

4- *Milliyetçilik söylemi kurumlar aracılığıyla işler. Milliyetçilik söylemi yoktan var olmaz, toplumsal bir boşluk içinde oluşmaz. Bir sürü kurum tarafından üretilir ve dayatılır.*

Ulus ya da millet kavramlarının genel bir tanımı yoktur, ancak milletin milliyetçilikten sonra oluştuğu çoğu düşünür tarafından kabul görmektedir. Milliyetçilik, milletlerin sadece oluşumunda değil, devam ettirilmesinde de hayati öneme sahiptir.

¹³ Umut Özkırmılı, **Milliyetçilik Kuramları**, Ankara: Doğu Batı yayınları, 2008, s. 30-31.

1.2. Milliyetçilik Kuramları

Milletlerin/ulusların ezelden beri var olduklarına ilişkin kanı ile modern birer olgu olduklarına dair düşünce, milliyetçilik literatüründeki iki farklı yaklaşımı biçimlendirmiştir. Yaklaşımlardan ilkinin benimseyenler, primordiyalistler (ilkçiler), ikincisini benimseyenler ise modernistler olarak adlandırılmaktadır. Primordiyalist yaklaşım, “etnik kimliğin tarihi ve toplumsal koşullardan bağımsız bir varlığı ve çekiciliği olduğunu, ekonomik ve kurumsal düzenlemelerin yok edemeyeceği bir güçle bireylerin siyasi temayülleri üzerinde belirleyici rol oynadığını” iddia etmektedirler. Primordiyalistlere göre, “etnik gruplar tarihin derinliklerinden bu yana var olan, somut ve bağımsız oluşumlardır ve varlıkları başka faktörlere (ekonomik, sosyal, kültürel, tarihsel, coğrafi, vs.) indirgenemez ve bu faktörlerce açıklanamaz.”¹⁴

Primordiyalistler arasında doğalcı yaklaşım, biyolojik yaklaşım ve kültürel yaklaşım olmak üzere üç farklı yaklaşım mevcuttur. Bunlardan ilki, etnik kimliğin konuşma yeteneği, koku alma, görme duyuları ya da cinsiyet kadar doğal bir parçamız olduğunu savunur; ikincisi üremeyi esas alarak üreme eyleminde içgüdüsel olarak akrabaların seçildiğini savunur; üçüncü yaklaşım ise din, dil, ortak geçmiş gibi öğelere duyulan inancı ön plana çıkarır.¹⁵

Modernistler ise, milletleri ve milliyetçiliği doğal ve ezeli bir olgu olarak görmeyip modernite ve kapitalizmle ilişkilendirerek açıklamaya çalışır ve milletlerin ancak milliyetçilik çağında sosyolojik bir gereklilik haline geleceğini savunur. Onlara göre “Milliyetçilik milletleri yaratır, milletler milliyetçiliği değil.”¹⁶ Gellner’e göre, modernleşme öncesinde elitlerle üretici sınıf arasında herhangi bir ideolojinin aşamayacağı bir sınır vardı, ama endüstrileşme ile ortaya türdeşleşme ihtiyacı çıkmıştır ve bu milliyetçilik bu türdeşliğin ideolojisidir. Okuma yazma bilen ve teknolojiyi kullanabilen insanlara ihtiyaç duyan endüstriyel toplumda devlet, “kitlesele, kamusal,

¹⁴ Şener Aktürk, “Etnik Kategori ve Milliyetçilik: Tek-Etnili, Çok Etnili ve Gayri-Etnik Rejimler”, **Doğu Batı**, S. 38 (Ağustos, Eylül, Ekim 2006), s. 24.

¹⁵ Özkırımlı, **a.g.e.**, s. 78.

¹⁶ **a.g.e.**, s. 98.

zorunlu ve standart eğitim sistemini destekleme yoluyla böyle bir iş gücünü sağlayabilme yetisine sahip tek ajandır.”¹⁷ Gellner bunu şu şekilde ifade etmiştir;

“Ulusçuluk aslında önceleri halkın çoğunluğunun ve bazı durumlarda da tümünün hayatına alt kültürlerin hâkim olduğu bir toplumda genel anlamda bir üst kültürün zorla dayatılmasıdır. Yani okulda okuyarak elde edilen, akademik dünyanın denetlediği, mümkün olduğunca açık bir bürokratik ve teknolojik iletişimin gereksinimlerine göre inceden inceye düzenlenmiş bir dilin genel topluma yansımından söz ediyoruz. Ulusçuluk daha önceleri yerel düzeyde küçük gruplar tarafından kendilerine özgü bir biçimde yeniden üretilen folk kültürlerle dayalı yerel grupların karmaşık yapısı yerine her şeyden önce yukarıda sözü edilen bu tür bir ortak kültürün bir arada tuttuğu, birbirlerinin yerini alabilecek atomize bireylerin oluşturduğu, anonim, kişisel olmayan bir toplum kurulmasıdır.”¹⁸

Gellner, daha sonraki çalışmalarında bir dönemleştirmeye giderek, tarımsal toplumlardan modern topluma geçiş sürecinde milliyetçiliğin beş aşamasından söz eder. Bunlardan ilki çıkış çizgisi aşaması, ikincisi milliyetçi başkaldırı aşaması, üçüncüsü Milliyetçi başkaldırının zaferi ve kendi kendini yok edişi aşaması, dördüncüsü gece ve sis aşaması ve beşincisi endüstrileşme sonrası aşamasıdır. Birinci aşamada etnisiteyle siyasi meşruluk arasında hiçbir bağ bulunmamaktadır. İkinci aşamada etnisite kendisini siyasi bir ilke olarak göstermeye başlar. Üçüncü aşamada, çok etnikli imparatorluklar dağılır, milliyetçilik meşruiyetin yegâne kaynağı haline gelir ve yeni devletler kurulur. Ancak bu yeni kurulan devletler de kendi içlerinde çeşitli etnik azınlıklar bulundurdıkları için milliyetçilik bir sorun olmaya devam eder. Dördüncü aşamada milliyetçiliğin gerekleri katliam ya da göç gibi mekanizmalar aracılığıyla yerine getirilir. Beşinci ve son aşamada ise refah düzeyindeki yükseliş ve kültürel yakınlaşma nedeni ile milliyetçilik eski şiddetini yitirir ama tamamen ortadan kalkmaz.¹⁹

Modern zamanlarda üç kültürel tasarım etkisini yitirmeye başlamıştır. İlk tasarımda, kutsal yazı dilleri ontolojik hakikate ulaşmakta ayrıcalıklı bir konuma sahipti. İkinci tasarımda toplumlar, yüksek merkezlerin, başka insanlardan ayrı ve farklı olan, kozmolojik (ilahi) bir bağış/ buyruktan ötürü hükmeden kralların altında ve

¹⁷ Ernest Gellner, **Uluslar ve Ulusçuluk** (çev. Büşra Ersanlı Behar, Günay Göksu Özdoğan), İstanbul: İnsan Yayınları, 1992, s. 107–108.

¹⁸ **a.g.e.**, s. 108.

¹⁹ Özkırımlı, **a.g.e.**, s. 156-157.

etrafında idi. Üçüncü tasarımda ise kozmoloji ve tarih ayırt edilmez, dünyanın ve insanların kökenlerini özdeş kılan zaman tasarımı vardır. İşte Benedict Anderson’a göre bu üç tasarımın etkilerini yitirmeye başladığı yer ve modern zamanlarda ulusların tahayyül edilmesi mümkün olabilmıştır.²⁰

Anderson, kapitalist yayıncılığı ulusların tahayyülünde en önemli mekanizma olarak görür. Kapitalist yayıncılık on beşinci yüzyıldan itibaren Avrupa’da hızla gelişmiştir ve bu da ulusal bilincin temellerin atılmasında üç farklı yoldan etkili olmuştur. Bunlardan ilki “Latincenin altında ama konuşulan halk dillerinin üzerinde bir düzeyde, birleşik bir mübadele ve iletişim alanı yaratmak”tır. Avrupa’da milyonlarca insan bu noktadan itibaren “birbiriyle baskı ve kâğıt aracılığıyla” anlaşabilir hale gelmiştir. İkinci olarak, kapitalist yayıncılık “dile bir sabitlik kazandırmış ve bu uzun vadede, “özel millet kavramları için son derece merkezi bir rol oynayan kadimlik fikrinin inşa edilmesine katkıda” bulunmuştur. Üçüncüsü ise, kapitalist yayıncılığın lehçelerin üzerinde “farklı bir iktidar” dili yaratmış olmasıdır. Böylelikle, yayın diline yakın lehçeler ön plana çıkarken diğerleri geri plana itilmiştir.²¹

Anderson’a benzer bir biçimde Hobsbawm da, “geleneklerin icadı”ndan bahseder. İcat edilen gelenekler, “görece yeni bir tarihsel yenilik olan ulusla, onunla ilgili milliyetçilik, ulus-devlet, ulusal semboller ve tarihler, vb. fenomenlerle yakından alakalıdır.” Milliyetçi ideoloji, milletin doğallığına ve ezeliliği savına inandırıcılık sağlamak için gelenekleri icat etmek durumunda kalmıştır ve bu “alenen ya da zımnen kabul görmüş kurallarca yönlendirilen ve bir ritüel ya da sembolik bir özellik sergileyen, geçmişle doğal bir süreklilik anıştırır şekilde tekrarlara dayanarak belli değerler ve davranış normlarını aşılamaaya çalışan bir pratikler kümesi” şeklinde düşünülmelidir.”²²

Bu iki yaklaşımın yanında bir üçüncü yaklaşım daha da vardır ki etno-sembolizm olarak adlandırılır. Bu yaklaşım yetkin bir şekilde Antony D. Smith tarafından temsil edilip her iki yaklaşımı da eleştirir ve ulusları modern bir olgu olarak görür ancak

²⁰ Benedict Anderson, **Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması** (çev. İskender Savaşır), İstanbul: Metis Yayınları, 1995, s. 51.

²¹ a.g.e., s. 60-61.

²² Eric John Ernest Hobsbawm, “Gelenekleri İcat Etmek”, **Geleneğin İcadı**, der. Eric Hobsbawm & Terence Ranger (çev. Mehmet Murat Şahin), İstanbul: Agora Kitaplığı, 2006, s. 17.

kökenlerinin modernlikten çok eski zamanlara kadar uzanan etnik bağlarda aranması gerektiğini belirtir.

Smith'in primordiyalizme üç itirazı vardır. İlk olarak, ulusun modern öncesinde de var olan birimler olarak kavramsallaştırmalarına itiraz ederek modern ulusların modern öncesindeki oluşumlardan farklı olarak, kitlesel olduğunu ve o topluluktaki her üyenin kurumsal olarak eşit olduğunu, kanunların milletin tek tek bütün üyelerine eşit olarak uygulandığını savunur. İkinci olarak, modern ulusların yalnızca tarihsel ve kültürel bir topluluk olduğu fikrine karşı çıkararak onların aynı zamanda “hukuki-siyasal” bir topluluk olduğunu savunur. Bunun iç boyutunda yurttaşlar ortak bir hukuk sistemi ile yönetilirler ve bundan kaynaklanan hak ve ödevlere sahiptirler, dış boyutunda ise uluslar özerk ve egemen bir birim olarak var olurlar.²³ Üçüncü olarak Smith, modern ulusların, modern bir ideoloji ile birlikte var olduklarını savunur. Ona göre milliyetçilik;

“Dünyanın milletlere bölünmüş olduğunu, her milletin kendi karakteri ve yazgısı olduğunu, bir bireyin ilk bağlılığının kendi milletine olduğunu, tüm milletin siyasal iktidarın kaynağı olduğunu, her milletin özerk olmak suretiyle kendi otantik doğasını ortaya koyması gerektiğini, barışçıl ve adil bir dünyanın ancak özerk milletler üzerine inşa edebileceğini ileri sürer.”²⁴

Smith'e göre, modern dönemlerde ulusla vatan, paylaşılan bir toprak, ortak bir ekonomi, belli mekânlara bağlı paylaşılmış deneyimler ve ortak bir tarih üzerinden birleşmiştir. Oysa modern öncesi dönemlere ait böylesi bir vatan fikrine rastlamak mümkün değildir. Modernistlerin ulus ve ulusçuluğu modern bir olgu olarak görmelerinin doğru olduğunu düşünen Smith, ulus devletin de, modern bir olgu olduğunu ve 1648 Vestfalya anlaşmasından on dokuzuncu yüzyıla kadar yaşanan dönüşümlerle meydana geldiğini söyler. Bu bağlamda ulus da ulusal karakter de modern bir olgudur.²⁵

²³ Anthony D. Smith, **Küreselleşme Çağında Milliyetçilik** (çev. Derya Kömürcü), İstanbul: Everest Yayınları, 2002, s. 56–57.

²⁴ a.g.e., s. 58.

²⁵ a.g.e., s. 59.

1.3. Milliyetçilik Türleri

Hans Kohn, rasyonel ve kurumsal olan “batılı” milliyetçilik ile organik ve mistik olan “doğulu” milliyetçilik şeklinde ikili bir ayrıma gider. Smith, bazı eleştirel yanları olduğunu kabul ederek bu tasnifin faydalı olduğunu düşünür. Milleti aynı yöntem ve yasalar altında ortak bir ülkede yaşamakta olan insanların bir birliği/ kurumsallığı olarak gören rasyonel millet kavramı İngiltere, Fransa ve Amerika’da ortaya çıkmıştır. Avrupa’nın doğusu ve Asya’da ortaya çıkan milliyetçilikler ise “milleti, ancak yerli entelektüellerin ölçüp biçebilecekleri mistik bir ‘ruh’ ve ‘misyon’ sahibi dikişsiz ve organik bir birlik olarak” görmüşlerdir.²⁶ Daha sonraki çalışmasında Smith, teritoryal ve etnik ulusçuluk kavramlarını kullanır.

Teritoryal milliyetçilik ulusu/ milleti, devletle ve yasayla, yani sınırları kesinleşmiş bir coğrafyadaki siyasal birimle ilişkilendirerek açıklar. Buna göre;

“Ulus bir yasalar ve yasal kurumlar topluluğudur; üyeleri ortak bir yasayla bağlıdır ve benzer hak ve sorumluluklara sahiptirler. Prensip olarak, ‘ırka, renge, itikata’ yaşa, cinsiyete ya da dine dayalı istisnalar yoktur. Yasalar tek bir kaynaktan doğar, teritoryal devlet, ulusun, onun birliğinin ve standartlaşmış olmasının bir ifadesi olarak ulus devletin egemenliğini yansıtır. Bu yüzden tarihsel bir gerçeklik meselesi özü olarak bu ulus kavramı, kendi sınırları içinde münhasır hukukilik iddiasında bulunan egemen bir devlete sahip halklarda ortaya çıkmıştır.”²⁷

Etnik ulusçulukta ise, geçmiş, ortak kökler ve soy, popülizm, gelenekler ve yerlilik ön planda olup uluslar etnik bağlar temelinde kurulur. Burada teritoryal ulusçuluğun aksine yasal kurallar ve kurumlar yerine, gelenek, görenek ve lehçeler ikame ettirilmeye çalışılır. Dile ulusun biricikliğini gösteren bir anlam yüklenmiş olup bu ulusçuluğun inşasında filoloji alanında yapılan çalışmalar önemli rol oynamıştır. Tarih de burada milliyetçiliğin odak noktası olup sadece bir bilim değil, ulusal bir mesele ve çabadır:

²⁶ Smith, **Milli... a.g.e.**, s. 131.

²⁷ Antony D. Smith, **Ulusların Etnik Kökeni**, Ankara: Dost Kitabevi, 2002, s. 178.

“Tarihte izlerimizi sürerek, ‘biz’ kim olduğumuzu, nereden geldiğimizi, ne zaman ortaya çıktığımızı, atalarımızın kim olduğunu, ne zaman büyük ve şanlı olduğumuzu, kahramanlarımızın kim olduğunu, neden gerilediğimizi keşfederiz (ya da yeniden keşfederiz). Fakat ‘ulusal benlik’in yeniden keşfedilmesi akademik bir mesele değildir; bir ulus yaratma üzerine milliyetçi bir projenin hayata geçirilmesini ve ölümünü ifade eden, çözümü zor ve tartışmalı, sıkıntılı bir olgudur.”²⁸

Teritoryal milliyetçilikler sömürgecilğe karşı verilen mücadelelerde, “bağımsızlıktan önce yabancı yöneticileri kovmayı ve eski sömürge ülkeyi yeni bir devletsel milletle ikame etmeye” çalışırlar. Bağımsızlık sonrasında farklı etnik kökenlerden gelen nüfusu bir siyasi topluluk haline getirmeye ve “eski sömürge devletin dışında yeni bir ‘teritoryal millet’ yaratmaya çalışacaklardır. Etnik milliyetçilikler ise, bağımsızlık öncesinde daha büyük bir siyasi birimden ayrılmaya ve onun yerine yeni bir siyasi “etno-millet” inşa etmeye çalışacaklar, bağımsızlıktan sonra ise “etno-millet”in sınırlar dışında kalan akrabalarının yaşadığı toprakları ilhak ederek ya da benzer “etno-millî” devletlerle birleşerek daha geniş bir devlete ulaşmak isteyeceklerdir. Bu nedenle de irredentist ve pan karakter taşımaktadırlar.”²⁹

Suavi Aydın, bu iki milliyetçilik türünü Aydınlanmayı merkeze alarak tanımlamaktadır. Buna göre teritoryal milliyetçilik, Aydınlanmanın mirasını taşıyan ve ulus-devleti “etnik ya da dinsel içeriği bulunmadan ‘özgür’ iradeye sahip yurttaşların birliği ya da mutabakatı”nı ima eden bir siyasal örgütlenme biçimi olarak benimseyen bir milliyetçilik türüdür. Teritoryal milliyetçilik, “özgür” insanın iradesini tek egemenlik kaynağı olarak gören Aydınlanma düşüncesinin ana hedefi olan “herkese eşit uygulanacak bir hukuk”tan yola çıkarak ulusu bu hukukun “keyfilikten, kısmilikten ve şahsılıktan uzak bir biçimde uygulanacak birliği” olarak tanımlamaktadır.³⁰ Fransız ansiklopedistlerinin ulus tanımında bu anlayış açıkça görülmektedir. Diderot ve d’Alembert ulus sözcüğünü, “belirli bir genişlikte ve sınırları belli bir ülkede oturan, aynı yönetime tabi bulunan kalabalık halkları” tanımlamaktadır ve bu ulus anlayışında

²⁸ a.g.e., s. 193.

²⁹ a.g.e., s. 133-134.

³⁰ Suavi Aydın, “Etnisite ve Milliyetçiliğin Yanlış Kavranılmasına Dair”, **Bilim ve Gelecek**, S. 49 (Mart 2008), s. 38-39.

“dil, mezhep, tarikat, etnik köken gibi öğeler –zaman zaman teoride kalsa da- ikinci plana” indirgenmiştir.³¹

Almanlarda etnik milliyetçilik, Aydınlanma ve Fransız pozitivizmi ile İngiliz rasyonalizmine tepki olarak, *volkçu* yani halkçı düşünce şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu düşüncede Alman entelektüellerince bazı argümanlar getirilmiş ve bunlar sonraları bu milliyetçilikten ilham alan bütün milliyetçilerce benimsenmiştir. Bunlardan ilki *volkun* ve onun dili ile kültürünün eşsizliği, istisnailiği ve diğer uluslara olan üstünlüğüdür. İkincisi, Alman ulusunun istisnailiği ve üstünlüğü ile kanının saflığını koruması arasındaki ilişkidir. Üçüncüsü, köylülerin *volkun* özünü oluşturmaları, yani hem kanlarının saflığını en iyi biçimde korumayı başarmış olmaları hem de modernleşmenin “yozlaştırıcı” etkisinden uzak kalmalarıdır. Dördüncüsü, savaş ile ulus bilinci arasındaki ilişki ve savaşın “arındırıcı” yönü ile ilgilidir ve doğrudan savacı gerektirir.

Milliyetçiliğin türlerine değindikten sonra ideoloji olarak milliyetçiliğin nasıl bir anlam taşıdığına bakmak için, Smith’in milliyetçiliğin hangi anlamlara gelecek şekilde kullanıldığına dair yaptığı sıralama incelenebilir:

1. *Bütün olarak millet ve milli-devletlerin bütün bir kurulma ve kendini idame ettirme süreci,*
2. *Bir millete ait olma bilinci ve milletin güvenliği ve refahıyla ilgili özlem ve hissiyata sahip olmak.*
3. *Millet ve rolüne ilişkin bir dil ve sembolizm*
4. *Milletler ve milli irade hakkında bir kültürel doktrin ile milli emellerin ve milli iradenin gerçekleşmesine dair reçeteleri de içeren bir ideoloji*
5. *Milletin amaçlarına ulaşacak ve milli iradeyi gerçekleştirecek bir toplumsal ve siyasi hareket.*³²

Dördüncü ve beşinci maddeleri birleştiren Smith, milliyetçiliği “hâl-i hazırda ya da potansiyel olarak bir millet’i kuracağı bazı mensuplarınca farz edilen bir halk adına özerklik, birlik ve kimlik edinmek ve bunu sürdürmek için oluşturulan bir ideoloji”

³¹ Suavi Aydın, **Modernleşme ve Milliyetçilik**, İstanbul: Gündoğan Yayınları, 1993, s. 64.

³² Smith, **Milli Kimlik...**, a.g.e., s. 119.

olarak tanımlar. Bu ideolojiye göre dünya milletlerden teşekkül bir yapı ve millet de siyasi gücün kaynağıdır.³³

Suavi Aydın'ın çizdiği şema, Milliyetçilik türleri ile ulus-devlet oluşumları arasındaki ilişkiyi anlamak açısından aydınlatıcı görünmektedir. Bu şemaya göre, oluşumun esas dinamiğini burjuvazi ve kapitalist kurumların teşkil ettiği durumlarda, önce uluslaşma, sonra ulus ve sonra da milliyetçilik ortaya çıkmaktadır ve bunun tipik örneği İngiltere ile Fransa'dır. Esas dinamiğin burjuvazi, küçük burjuvazi ve aydınlar olduğu durumda uluslaşmayı milliyetçilik ve onu da ulus devlet takip etmektedir. Tipik örnekler ise Almanya, İtalya ve Çekoslovakya'dır. Oluşumun esas dinamiğini aydınların, yabancı işgalinin ve sömürgeciliğin oluşturduğu durumlarda önce milliyetçilik ortaya çıkmakta, bu durumu ulus-devlet izlemekte ve ardından da uluslaşma gelmektedir. Tipik örnekler, Balkanlar, Orta Doğu, Güney Amerika, Afrika ve Asya'da görülmüştür. Son olarak, esas dinamiğin aydınlar, küçük burjuvazi ve yabancı işgalinden oluştuğu durumlarda önce milliyetçilik ortaya çıkmakta, ardından uluslaşma gelmekte ve en son da ulus-devlet ortaya çıkmaktadır. Örnekler ise, Doğu Avrupa, bazı Balkan ülkeleri, İspanya ve Portekiz'dir.³⁴

³³ a.g.e., s. 121.

³⁴ Aydın, *Modernleşme...*, a.g.e., s. 76.

2. BÖLÜM: OSMANLI- KÜRT İLİŞKİLERİ VE KÜRT ULUSAL HAREKETİ

2.1. Osmanlı Döneminde Kürtlerin Genel Durumu

Osmanlı Devleti'nin Kürtlerle ilişkisi, Safevi Devleti'nin her iki taraf için de tehlikeli olmaya başlamasıyla ilintilidir. Safevi Devleti'nin kuruluşundan kısa süre sonra, Bağdat ve Musul arasındaki topraklara hâkim olmaya başlaması, Osmanlı Devleti'nin dikkatlerini doğuya çevirmesine ve tehlikeyi önleyecek yeni ittifak arayışlarına girmesine sebep oldu. Osmanlı Devleti, yaklaşan Safevi tehdidine karşı, her iki devlet için de odak nokta konumunda bulunan Kürtlere ihtiyaç duydu. Kürtlerden oluşturulacak tampon bir bölge, Safevi Devleti'nin doğuya yönelmesini engelleyecek ve Anadolu'nun farklı yerlerinden kendisine katılmaya giden Türkmenlerin önünü alabilecekti.³⁵ Bütün bunlar, Osmanlı Devleti'nin Kürtlerle dayanışma ve ittifak kurmasını zorunlu kılmaktaydı.

Tarih boyunca siyasi bir birlik kuramadığı için birçok devletin himayesi altında yaşamak zorunda kalan Kürtler, Safevi Devleti'nin ortaya çıkmasından önce de Akkoyunlu ve Karakoyunlu devletlerinin himayesi altında yaşamaktaydı. Bu idareden memnun kalmayan Kürtler, bunu ortadan kaldıran Şah İsmail'e ilk başlarda destek verdiler. Ancak Şah İsmail yönetimindeki Safevi Devleti'nin politikaları, önceki devletlerin politikalarından farklı olmamıştır. Bölgeye hâkim olan Safevi Devleti, Kürt beylerini ortadan kaldırmaya girişti ve onların topraklarını merkezden atadığı valilerle yönetmeye çalıştı. Bunların yanında Sünni ve Şafii mezhebine bağlı olan Kürtlere Şiiliği zorla dayatmak istemesi Kürtleri rahatsız etti. Bu iki durum, Kürtleri dönemin en

³⁵ Mehrdad R. Izady, **The Kurds: A Concise Handbook**, Washington: Tylor & Francis, 1992, s. 50-51; Vladimir Minorsky, Thomas Bois, **Kürt Milliyetçiliği**, İstanbul: Özgün Yayınevi, 2008, s. 48.

güçlü devletlerinden biri olan Osmanlı Devleti'ne yakınlaştırdı.³⁶ Bu yakınlaşmada siyasal, dini, sosyal ve ekonomik faktörlerin etkili olduğu söylenebilir.

23 Ağustos 1514'te Osmanlı Devleti ve Safevi Devleti arasında yaşanan Çaldıran Savaşı'nın kazanılmasında, Kürtler çok büyük rol oynadı. Savaş sonrası İdris-i Bitlis'inin³⁷ öncülüğünde Kürt beyleri ile Sultan Selim arasında 1514'te Amasya Antlaşması³⁸ imzalandı. Kürt beylerinin özerkliğini esas alan bu antlaşma ile Kürtler uzun yıllar Osmanlı himayesi altında yaşamaya başladılar.³⁹ Antlaşmaya göre;

- a) *Osmanlı, Kürt emirliklerin özerkliklerini koruyacak,*
- b) *Kürt emirliklerinde yönetim babadan oğula geçecek, eskiden beri yürümekte olan yönetim yürürlükte kalacak ve bu konuda Ferman Padişah'tan çıkacaktır,*
- c) *Kürtler, savaşlarda Osmanlı'ya yardım edecek,*
- d) *Osmanlı, savaşlarda Kürtlere yardım edecek,*
- e) *Kürtler, devlete verilmesi gereken her türlü vergiyi verecektir.*

Antlaşmadan sonra Kürt beyleri, daha güçlü bir siyasal yapının bir parçası haline geldi. Osmanlı Devleti ise Safevi tehdidine karşı Kürtlerden müteşekkil tampon bir bölge oluşturdu ve yeni bir vergi geliri elde etti.⁴⁰

Egemenliği altına aldığı Kürt coğrafyasında merkezîyetçi bir yapı inşa etmeyen Osmanlı Devleti, bölgenin mahalli, tarihi ve coğrafi özelliklerine göre birbirinden farklı teşkilatlanmalara gitti. Bu farklılık sadece aynı eyalete bağlı sancaklar arasında değil, aynı sancağa bağlı kaza, nahiye ve cemaatler için de oldu. Farklı teşkilatlanmalardan dolayı bazı sancaklar özelliklerine göre değişik statülere bağlandı. Birbirinden farklı

³⁶ David McDowall, **A Modern History of the Kurds**, New York: I.B. Tauris, 2004, s. 26-29; Bazil Nikitin, **Kürtler: Sosyolojik ve Tarihi İnceleme** (çev. Hüseyin Demirhan & Cemal Süreyya), C.1-2 İstanbul: Deng Yayınları, 1991, s. 327-328.

³⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Şakip Özdemir, **Büyük Diplomat İdris-i Bitlisi ve Kürt Meselesi**, Ankara: Fanos Yayınları, 2011, s. 11-55.

³⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Emin Zeki, **Kürtler ve Kürdistan Tarihi**, İstanbul: Nûbihar Yayınları, 2011, s. 155-172; Lütfi (Ahmed) Ramiz, **20. YY'nin Başlarında Kürt Milliyetçi Söylemine Bir Örnek: Emir Bedirhan**, İstanbul: Bgst Yayınları, 2007, s. 11-13.

³⁹ Ahmet Kardam, **Cizre-Bohtan Beyi Bedirhan: Direniş ve İsyan Yılları**, Ankara: Dipnot Yayınları, 2011, s. 53; McDowall, **a.g.e.**, s. 27-29; Minorsky & Bois, **a.g.e.**, s. 50-51.

⁴⁰ Hakan Özoğlu, **Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği** (çev. Nilay Özok Gündoğan & Azat Zana Gündoğan), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005, s. 66.

statülerin belirlenmesinde bölgenin fiziki yapısı, aşiretlerin nüfusu ve dağılımı, Osmanlı öncesi siyasi ve içtimai durumları etkili oldu.⁴¹

Kürt beyleri ile yapılan antlaşma, Yavuz Sultan Selim'in ölümünden sonra da devam etti. Uzun yıllar boyunca bazı istisnalar dışında Osmanlı yönetimi ile Kürtler arasında idari ve siyasi ilişkilerde çok büyük değişiklikler ve çatışmalar yaşanmadı. Fakat Batının gerisinde kaldığını anlayan Osmanlı Devleti, merkezileşmeye yönelik mali, idari ve siyasi reformlara yöneldi. Bu durum, Yavuz Sultan Selim döneminden itibaren Kürtlere verilen bazı hakların yok sayılmasına neden oldu. Bunun neticesinde Osmanlı Devleti ile Kürtler arasındaki özerklik antlaşması bozuldu. Örneğin, o döneme kadar Kürt emirleri bölgedeki vergileri toplama, müstakil ordu ve divanlar kurabilme haklarına sahipken, merkezileşme ile beraber Kürt emirleri eski statü ve işlevlerini kaybetme noktasına gelmişlerdir. Kürtler, merkezileşme ve bölgede kurulmak istenen yeni düzene karşı sert tepki gösterdiler. Bu dönemde bölgenin doğusundan batısına kadar, güneyinden kuzeyine kadar birçok farklı bölgede isyanlar çıktı.⁴² Fakat bu isyanlar Kürtçülük bilinci ile değil merkezi devlete karşı yetki alanını genişletme ve eski pozisyonlarını elde etme amacı ile gerçekleşti.⁴³

Kürt liderleri bir daha isyan etmesinler diye yakınlarıyla birlikte sürgüne gönderildiler. Sürgün edilen Kürt liderlerinin ve aile efradının Kürt bölgelerine dönmelerine izin verilmedi. Daha çok İstanbul'da göz hapsinde tutulan bu kişiler, dönemin en iyi okullarında eğitim aldı ve devletin en önemli kademelerinde görev yaptılar. Bu süreçte Osmanlı Devleti'nde yaşayan diğer etnik gruplarla aynı yerlerde ve çalışmalarda bulunarak dönemin padişahına muhalefet ettiler. Ayrıca bu dönemde milliyetçilik fikriyle tanıştılar.

Kürtler, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluşunda önemli rol oynadılar. Bu cemiyetin dört kurucu üyesinden ikisi Kürt kökenlidir. İshak Sükûti ve Abdullah Cevdet Kürt kökenli Osmanlı aydınlarıydı. Bunların çalışmaları sayesinde Kürt aristokrat ailelerden gelen birçok Kürt ileri geleni de bu cemiyete aktif olarak katıldı. Çalışmalar

⁴¹ Orhan Kılıç, "Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancakları Üzerine Bazı Tespitler", **OTAM**, S. 10 (1999), s. 119-120; Bayram Kodaman, **Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu'nun İdari Durumu**, İstanbul: Anadolu Basın Birliği Yayınları, 1986, s. 13.

⁴² Bu dönemde çıkan en önemli isyanlar; 1806 Baban Abdurrahman Paşa İsyanı, 1810 Revanduzlu Mehmed Paşa İsyanı, 1839 Garzan Sincar isyanı, 1843 Bedirhan Bey İsyanı, 1855 Yezdan Şer İsyanı.

⁴³ İbrahim Kapaklıkaya, **Kürt Açılımı Kuzey İrlanda Perspektifi**, İstanbul: Ağaç Kitapevi Yayınları, 2010.

neticesinde Abdülhamit, 1908’de II. Meşrutiyet’i ilan etmek zorunda kaldı. Meşrutiyetin ilanı birçok yerde coşkuyla kutlandı.

Meşrutiyetle birlikte etnik gruplar, Osmanlı tebaasının ortak iyiliği ve refahı için çalışmalarda bulundular. Bu dönem devlette kardeşlik, özgürlük, hürriyet ve dayanışma hâkimdi. Bunun sonucunda cemiyetleşmede ve basın faaliyetlerinde bir patlama yaşandı. Bu süreçte diğer etnik gruplar gibi Kürtler de cemiyet kurmaya, gazete ve dergi çıkarmaya önem verdiler. Bu bağlamda ilk Kürt siyasal cemiyeti sayılan Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti bu dönemde kuruldu. Bu örgüt Kürtlerin siyasi, kültürel ve ekonomik sorunlarını gündemine aldı. Bunun arkasından Kürt Neşr-Maarif Cemiyeti, Kürt Talebe Hevi Cemiyeti, Kürdistan Muhibban Cemiyeti gibi birçok cemiyet başta İstanbul’da olmak üzere Kürdistan bölgesinin birçok yerinde kuruldu. Ayrıca bu dönemde birçok gazete ve dergi yayın hayatına başladı. Kürt Teavün ve Terakki, Kürdistan, Şark ve Kürdistan gibi gazeteler, Roji Kurd, Hatewi Kurd, Yekbun gibi dergiler bunlardan bazılarıydı.

Söz konusu gazete ve dergilerin çoğu, kurulan Kürt cemiyetleri vasıtasıyla çıkarıldı. Yayımlanan gazete ve dergilerde genelde birden fazla dil kullanıldı. Kürtçe, Türkçe, Ermenice, Süryanice, Farsça ve Arapça en çok tercih edilen diller olmuştur. Kürtlerin farklı dillerde dergi ve gazete çıkarmaları, farklı gruplara da hitap etmek istemelerinden ileri gelmiştir. Daha çok eğitim, sağlık, ekonomi konularını ve toplumsal yaşamlarında Kürtlerin çektiği sıkıntıları dile getiren bu gazete ve dergilerin çoğu ya yurt dışında çıkarılmış ya da Osmanlı Devleti topraklarında gizli olarak çıkarılmıştır.⁴⁴ Bu yayın organlarının Osmanlı Devleti içerisinde yayımlanmaları, dönemin padişahı ve yönetimi tarafından yasaklanmıştır. Bunun en önemli örneği, Kürtlerin çıkarmış olduğu ilk gazete olan Kürdistan gazetesidir. Yaklaşık üç yıl yayın hayatına devam eden bu gazete, devletin baskısı nedeni ile toplam üç ülkede ve beş farklı şehirde yayımlanmıştır.

Gazete ve dergilerin yayın politikasına bakıldığında Kürtlerin Birinci Dünya Savaşı’na kadar ayrılıkçı bir söylem içerisinde bulunmadıkları söylenebilir. Kürt aydınları, II. Meşrutiyet’ten sonra çıkarılan hemen bütün gazete ve dergilerde, ulusçuluktan ziyade Kürtler arasındaki eğitim ve ekonomi sorunları ile kültürel

⁴⁴ Murat Issı, “Kürt Basını ve Kürdistan Gazetesi (1898-1902)”, *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, S. 9, S. 6 (2013), s. 127-147.

sorunlara yer vermişlerdir. Çıkarılan yayımlarda direkt bir milliyetçilikten ziyade, dolaylı bir milliyetçi söylem geliştirilmiştir. Ancak bu söylem ve üretilen bilgi, Kürt ulusal bilincinin oluşmasına önemli bir altyapı sağlamıştır.

2.1.1. Abdülhamit Dönemi'nde Kürtler

II. Abdülhamit'in Kürtlere yaklaşımı daha önceki padişahlardan farklı olmuştur. 19. yüzyılın başından II. Abdülhamit'e kadar olan dönemde, Kürtler sürekli devlete karşı isyan halindeydiler. Fakat II. Abdülhamit'ten sonra Kürt ağa, şeyh ve beylerin çoğu devlet yanlısı politikalar gütmeye başladılar.⁴⁵ Çünkü daha önce bozulan ilişkiler II. Abdülhamit tarafından tamir edilmeye başlandı. II. Abdülhamit'in Kürtlere dostane yaklaşımından dolayı ona Bave Kurd'a (Kürtlerin babası) denmiştir.⁴⁶ II. Abdülhamit döneminde Kürtlerin devlete karşı birkaç isyanı dışında herhangi bir başkaldırı yaşanmamıştır. Fakat bu dönemde iyi eğitim almış pek çok Kürt aydını, Osmanlı Devleti'nde yaşayan diğer aydınlar gibi II. Abdülhamit'in politikalarını eleştirmeye başlamışlardır. Pek çok aydın Kürt, II. Abdülhamit'e karşı oluşturulan muhalefet gruplarına katılmıştır. Bu muhalif grupların en önemlilerinden birisi de Jön Türk hareketi adı altında ortaya çıkan muhalefet hareketidir. Bu hareketin içerisinde birçok Kürt aydını yer almıştır. Hatta bu hareketin beş kurucusundan ikisi Kürt'tür. Bunlar İshak Sükûti ve Abdullah Cevdet'tir. Bunların dışında Bedirhan ailesinden ve Baban ailesinden birçok kişi de II. Abdülhamit'in Kürtlere karşı izlediği politikaları eleştirdi. Kürt aydınları tarafından gelen en önemli eleştiriler, 1891'de kurulan Hamidiye Alayları ve 1892'de kurulan Aşiret Mektepleri'ne yönelik olmuştur.⁴⁷

Hamidiye Alayları

1891'de Sultan II. Abdülhamid tarafından kurulan Hamidiye Alaylarının birkaç fonksiyonu yerine getirme amaçlı kurulduklarını söyleyebiliriz. Kurulan bu alaylar,

⁴⁵ David McDowall, **Modern History of the Kurds**, New York: I.B. Tauris, 2005, s. 38-40.

⁴⁶ Altan Tan, **Kürt Sorunu**, İstanbul: Timaş Yayınları, 2011, s. 97-103.

⁴⁷ Naci Kutlay, **İttihat Terakki ve Kürtler**, Ankara: Koral-Fırat Yayınları, 2010, s. 20-150.

Rusların Kazaklardan meydana getirdiği Kazak süvari birliklerine benzemektedir.⁴⁸ Başlıca amaçları olarak şunlar söylenebilir; Rusya'nın güneye inmesini engellemek, İran'ın iç işlerimize karışmasını önlemek ve İran'a karşı Osmanlı Devleti'nin doğu sınırını muhafaza etmek. Ayrıca Ermenilerin kendi devletlerini kurmalarını önlemek ve kurdukları örgütlere karşı Kürtleri o bölgede güçlü tutmak gibi amaçları da vardır.⁴⁹

Hamidiye Alayları'nı kurmakla eleştirilen II. Abdülhamit, bu eleştirilere şu şekilde cevap vermiştir⁵⁰:

“Rusya ile harp vukuunda, disiplinli bir şekilde yetiştirilen bu Kürt alayları, bize çok büyük hizmetlerde bulunabilirler. Ayrıca oradan öğrenecekleri itaat fikri, kendileri için de çok faydalı olacaktır. Zabitlik unvanı verdiğimiz Kürt ağaları ise yeni mevkileri ile övünecekler ve bir miktar zapturapt altına girmeğe gayret edeceklerdir. Çıraklık devirlerini bu şekilde tamamlayacak olan Hamidiye Alayları sonunda kıymetli bir ordu haline gelecektir.”

Bu alaylarla ilgili tam bir görüş birliği yoktur. Bazı tarihçiler ve yazarlar bu alayları yararlı hatta dışarıdan gelebilecek saldırılara karşı bir kalkan olarak görürken, Kürt aydınlarının çoğu bu alayların hem Kürtlere hem de Osmanlı Devleti'ne zarar verdiğini düşünmektedir. Kuruldukları dönemde de bu alaylar, bazı eleştirilere maruz kalmıştır. Modern Kürt milliyetçilerin öncüleri sayılan kişilerden sert tepkiler almışlardır. Onlara göre bu alaylar, Kürt- Ermeni çatışmalarının artmasına neden olmaktaydı.⁵¹ Bu konu ile ilgili Martin Van Bruinessen 'Kürtlük, Türklük, Alevilik' adlı kitabında, Hamidiye Alayları'nı bugünkü koruculuk sistemine benzetmiştir. Ayrıca bu alayları, Kürtleri birbirine kırdırmak olarak da görmüştür.⁵²

Aşiret Mektebi

Kürt aydınları tarafından eleştirilen bir başka konu ise, 1892'de kurulan Aşiret Mektepleri'dir. Bu okullara ilk önce devlete bağlı Arap aşiret reislerinin çocukları

⁴⁸ Sultan Abdülhamit, **Siyasi Hatıralarım**, İstanbul: Hareket Yayınları, 1974, s. 59.

⁴⁹ Tan, **a.g.e.**, s. 98.

⁵⁰ Abdülhamit, **a.g.e.**, s. 59

⁵¹ Kutlay, **a.g.e.**, s. 21

⁵² Martin van Bruinessen. **Kürtlük, Türklük, Alevilik (Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri)**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, s. 19

alınırken, bu okuldan verim alınması ve Kürt aşiret reislerinin de talep etmesi üzerine Kürt aşiret reislerinin çocukları da alınmaya başlandı. İstanbul’da açılan bu okul daha sonra Kabataş Erkek Lisesi ismini almıştır. Bu okulun kuruluş amacı nizamnamenin 9. ve 10. maddelerinde şu şekilde açıklanmıştır⁵³:

“Okulun temel kuruluş amacı maarif ve uygarlığın sağladığı zenginliğe aşiret halkının da iştirak etmesini sağlamak, onların Büyük İslam Hilafeti ve Yüce Sultanlığına zaten duydukları o bilinen tabii yakınlığı ve sevgiyi bir kat daha arttırmak; şer’en ve kanunen mükellef oldukları, devlete ve dinsel görevlere samimi bağlılık duygusunu güçlendirmek ve pekiştirmektir.”

II. Abdülhamit, okula yakın ilgi gösterdi. Örneğin nizamnamede sultan, okulun velinimet ve fahri müdürü olarak adlandırıldı. Okulun günlük işlerine ilişkin Yıldız Sarayı’na pek çok belge gönderildi.⁵⁴ II. Abdülhamit ‘Siyasi Hatıratım’ adlı kitabında Kürtleri aşiret mektebine alınmalarını eleştirenlere şöyle cevap vermiştir⁵⁵:

“Kürt ağalarının bazılarının çocuklarını, İstanbul’a getirip memuriyete yerleştirdiğim için de tenkit edildiğimi biliyorum. Senelerdir Hristiyan Ermeniler nazır mevkilerini işgal etmişlerdir. Bundan sonra da kendi dinimizden olan Kürtleri kendimize yaklaştırmakta ne gibi bir zarar olabilir?”

Bu okulda din bilgilerinin yanı sıra askerlik sanatına da yer verildi.⁵⁶ Burayı bitirenler harp akademisine gönderilmiştir. Bu okulun hem aşiret reislerinin gönülleri hoş etmek hem de beyleri ve aşiret reislerini kontrol altına almak gibi amaçlar taşımaktaydı.⁵⁷ Kürt aydınlarına göre bu okuldan yetişen birçok kişi devlete sıkı sıkıya bağlı olduğu için Kürt milli mücadelesine zarar vermekteydi. Örneğin bu okullardan mezun olan Binbaşı Kazım, Kürt milli mücadelesini sürdüren Cibranlı Halit Paşa’yı (eniştesi) ve Şeyh Said’i (bacanağını) devlet görevlerine şikâyet edip tutuklattırıştır.⁵⁸

II. Abdülhamit’in kurdurduğu Hamidiye Alayları ve Aşiret Mekteplerini sadece asimilasyon politikası olarak görmemek gerekir. Bu iki kurum aynı zamanda

⁵³ Alişan Akpınar & Eugene L. Rogan, L. E., **Aşiret Mektep Devlet (Osmanlı Devleti’nde Aşiret Mektebi)**, İstanbul: Aram Yayıncılık, 2001, s. 21.

⁵⁴ a.g.e., s. 19.

⁵⁵ Abdülhamit, a.g.e., s. 59.

⁵⁶ Tan, a.g.e., s.104.

⁵⁷ a.g.e., s.104.

⁵⁸ Kahraman, a. g. e., s. 58-69.

modernleşme hareketinin birer sonucudur. Bu çalışmalarla Kürtlerin ve Kürdistan'ın modernleşmesi tamamlanmak istenmiştir. II. Abdülhamit döneminde eğitim, mimari, tıp ve modernleşme alanında yapılan icraatlar, onun Batıcı bir padişah olduğunu göstermektedir.

2.1.2. İttihat Terakki ve Kürtler

Modern Kürt aydınlarının birçoğu, II Abdülhamit döneminde kurulan muhalif gruplarda yer alarak, imparatorluğun anayasal bir sisteme geçmesini amaçlamışlardır. Bu yüzden II. Meşrutiyet'in yeniden ilan edilmesi için çaba sarf etmişlerdir. Onlara göre, anayasal sisteme geçilebilirse ülkede yaşanan pek çok problem kendiliğinden çözülecekti. Amaçları arasında padişahlık rejimini yıkıp yerine cumhuriyet rejimini getirmek yoktu. Karşı oldukları durum Abdülhamit yönetiminin istibdat düzeniydi. Baskı ve şiddet düzeninin kurulacak anayasal sistemle biteceğine inanmışlardı. O dönemin aydınları padişah yönetimini reddetmemişlerdir. Sadece yönetimine denk bir meclis yönetimi istemişlerdir; ama Jön Türk cemiyeti altındaki kişilere tek tek bakıldığında siyasi görüşler birbirinden çok farklıydı.⁵⁹

Jön Türk hareketini kuran beş kişiden ikisi Kürt'tü. Bunlar Arapkirli (Doktor) Abdullah Cevdet ve Diyarbakırlı İshak Sukuti idi. Cemiyetin önde gelenleri arasında bulunan Bağdat Mebusu ve Darülfünun Hocası Babanzade İsmail Hakkı, İslamcı çevrelerde itibar gören Darülfünun Hocası Babanzade Ahmet Naim, sosyolog Ziya Gökalp de önemli Kürt aydınlarıydı. Ayrıca 1847'de ayaklanan Botan Emiri'nin oğlu Bedirhan Bey, Şeyh Ubeydullah'ın oğlu Nehri Şeyhi Seyit Abdülkadir Efendi ve Bitlisli Said-i Nursi de İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) üyesiydi.⁶⁰ Meşrutiyetten ve özellikle II. Balkan Savaşı'ndan sonra izlenen Türkçü politikalar, Kürt aydınlarının bu gruptan ayrılmasına sebep olmuştur.

1913-1914'te Bitlis-Hizan'da çıkan Mele Selim ve 1914'te Barzan'da çıkan Şeyh Abdüselam ayaklanmaları, belirgin olmasa bile milliyetçi öğeler taşımaktaydı.

⁵⁹ Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, s. 50-75.

⁶⁰ Kutlay, **a.g.e.**, s. 26.

Örneğin Barzan İsyanı'ndaki temel talep, Kürt bölgelerine Şafii müftülerin ve Kürt kökenli memurların atanmasıydı. Her iki başkaldırının önderleri İttihatçı yöneticiler tarafından idam edildiler. Bu durum, Kürtlerle Türklerin mevcut ilişkisini bozmadı, çünkü Kürt feodalleri ve Sünni din adamları henüz Sultan karşıtı milliyetçi hareketlere soğuk bakıyorlardı.

Kürtlerle İttihatçıların ilişkisini bozulmasına ilk sebep, 1914'te kurulan İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdiriyeti'nin politikaları oldu. Kanun uyarınca önce 1916'da Kürtçe coğrafi ve yerleşim yerlerinin isimleri Türkçeye dönüştürmeye başlandı, daha sonra Talat Paşa'nın emriyle savaş sırasında değişik yerlere göç etmiş Kürt nüfusun Türk nüfusu içinde yüzde beş oranında dağıtılmasına başlandı. Amaç, Kürtleri daha 'medeni' olduğu düşünülen Türk gruplarının arasında eriterek modernleştirmekti. Dışlama içermeyen bu tutumun nedeni Kürt asıllı sosyolog Ziya Gökalp'ın birbiri ardına yayınladığı raporlardı. Ancak, Kürt tehciri sırasında açlık, soğuk, hastalık ve jandarma şiddeti sonucu büyük can kayıpları yaşandı.⁶¹ Nuri Dersimi'ye göre Kürt milliyetçiliğini kışkırtan, onu radikalleştiren Türk milliyetçiliğidir. "Onlar tahtaya "Ne Mutlu Türküm" yazdıklarında biz de "Ne Mutlu Kürdüm" ile karşılık verirdik."⁶²

2.1.3. Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı Dönemlerinde Kürtler

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesi doğuda yaşayan Kürtleri derinden etkilemiştir. Kürtlerin yaşadığı yerlerin ateş altında olması ve bu yerlerin son zamanlarda birkaç kez el değiştirmesi yerleşimciler için bir felaket oldu. Buna rağmen Türk tarafının cihat çağrısına Kürtlerin çoğu olumlu karşılık verdi. Fakat bu savaş devam ederken İttihat ve Terakki'nin izlemiş olduğu bazı politikalar Kürtleri rahatsız etmekteydi. Örneğin, 1914 tarihinde İskân-ı Muhacirin Müdiriyeti kuruldu. Bazı kanun maddelerine göre Kürtler 1916'da göçe zorlandı. Yine bu dönemde çıkarılan kanunlarla Kürtçe coğrafi bölge ve yerleşim yerlerinin isimleri Türkçeleştirilmiştir.⁶³ Bu dönemde

⁶¹ Fuat Dündar, **Modern Türkiye'nin Şifresi, İttihat ve Terakki'nin Enstitüde Mühendisliği (1913-1918)**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011, s. 399-422.

⁶² M. Nuri Dersimi, **Hatıratım**, İstanbul: Doz Basım Yayınları, 1997, s. 30-45.

⁶³ Dündar, **a.g.e.**, s. 409-418.

göç etmiş Kürtlerin Türk nüfusu içinde yüzde beş oranında dağıtılması kararlaştırılmıştır. Amaç Kürtleri daha medeni olduğu düşünülen Türklerin içerisinde eriterek modernleştirmektir.⁶⁴

Tablo 1. Erzurum, Van ve Bitlis'ten Göç Eden Kürtler

	ERZURUM	VAN	BİTLİS
ADANA	1250	2500	3532
ANKARA	79173	5490	25235
HALEB	0	6740	20000
HÜDAVENDİGAR (BURSA)	276	0	0
DİYARBEKİR	0	23405	22535
SURİYE	0	0	279
SİVAS	30000	15000	4163
KASTAMONU	9009	0	0
KONYA	0	7824	15000
HARPUT	0	5538	18000
MUSUL	0	0	0
URFA	8000	30000	10728
İZMİT	1000	0	0
ESKİŞEHİR	20	0	0
BOLU	732	0	0
CANİK (SAMSUN)	36672	0	0
KARASİ (BALIKESİR)	3100	0	0
KAYSERİ	11607	0	12250
MARAŞ	5000	4811	5000
NİĞDE	1235	1500	1500
YEKÜN	187074	102808	138222

Kaynak: Jîn Dergisi, Sayı 11, Sayfa 9

Erzurum, Van ve Bitlis'ten çeşitli il ve ilçelere göç edenlerin rakamlarının gösterildiği bu tabloda anlaşıldığı üzere en çok göçü Erzurum vermiş, en çok göç alan il de Ankara olmuştur. Erzurum'dan toplamda 187,074 kişi göç etmiş, Ankara da 109,898 kişi göç almıştır. Üç ilden toplamda 428,104 kişi göç etmiştir. Göç eden çiftlik sahiplerinden çoğunun dilencilik yaptığı, bir kısmının sigara satarak geçimini

⁶⁴ a.g.e., s. 409-415.

sağlamaya çalıştığı, günlükleri kesilenlerin de ölümden başka çarelerinin olmadığı belirtilmiştir.⁶⁵

Göç ettirilen Kürtler herhangi bir direniş göstermediler. Çünkü bu sürgünü savaş koşullarının gerektirdiği, kaçınılmaz bir tedbir olarak görmüşlerdi. Göç ettirilen Kürtlerin gerek kendi aralarında, gerekse diğer Kürtlerle ilişki kurmaları yasaklandı.⁶⁶ Kürt tehciri sırasında sürülen insanların bir kısmı yolda açlıktan ve sefaletten ölmüş, bir kısmı ise soğuk, hastalık ve jandarma şiddeti sonucu hayatını kaybetmiştir. Savaştan sonra kendi topraklarına dönebilenlerin sayısı az oldu.⁶⁷ İttihat ve Terakki'nin bütün olumsuz politikalarına rağmen Kürtler, Birinci Dünya Savaşı'ndan Osmanlı Devleti'nin yanında yer alarak geleceklerini Türklerle birlikte kurmak istediler. Aynı durum Kurtuluş Savaşı'nda da yaşandı.

Mustafa Kemal 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktıktan kısa bir süre sonra Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki bazı Kürt aşiret reislerine telgraflar çekti. Telgraflarda kendisinin Sultan tarafından atandığını yakın bir zamanda bölgeyi ziyaret etmek istediğini söyledi ve ülkenin kurtuluşu için Kürtlerden destek istedi.⁶⁸ Kürt aşiret ve önde gelen kişilerine yolladığı mektuplarda, İngiltere'nin bağımsız Kürdistan'ı Ermeni çıkarlarına kurban etmeye çalıştığını, hâlbuki Kürtlerin ve Türklerin kardeş olduğunu sık sık dile getirdi.⁶⁹ Yolladığı telgraflarda 'Bizim varlığımızın Kürtlerin, Türklerin ve bütün Müslümanların yardımına ihtiyacı var, hepimiz bağımsızlığımızı korumalıyız ve ülkemizin bölünmesine izin vermemeliyiz. Ben Kürtlere, Osmanlı Devleti'nin parçalanmaması şartı ile onların gelişmesine ve ilerlemesine vesile olacak bütün hukuk ve imtiyazın verilmesinden yanayım' diyordu.⁷⁰

⁶⁵ [Anonim], "Kürd Muhacirlerinden Ne Kalmış", *Jîn*, S. 11 (1919), s. 9.

⁶⁶ Celadet Ali Bedirhan, *Kürt Sorunu Üzerine*, İstanbul: Avesta Yayınları, 1997, s. 18.

⁶⁷ a.g.e., s. 17-18.

⁶⁸ Ayşe Hür, *Osmanlı'dan Bugüne Kürtler ve Devlet: Kürt milliyetçiliğinin geç doğumu*, (Çevrimiçi), <http://file.setav.org/Files/Pdf/osmanlidan-bugune-kurtler-ve-devlet-ayse-hur-taraf.pdf> (Erişim tarihi: 1.05.2015)

⁶⁹ a.g.m.

⁷⁰ Ghalib Sabah, "The Kurds between Sevres and Lausanne: to what extent does the Treaty of Sevres justify the Kurds " nationalizm aspiration?"" , (Londra Üniversitesi Tarih Bölümü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) (Çevrimiçi) <http://arsiv.taraf.com.tr/haber-yazdir-19532.html> (Erişim tarihi: 1.5.2015) s. 26-27.

Kurtuluş savaşı esnasında, başta İngiltere olmak üzere Fransa ve Rusya da Kürt millî mücadelesiyle ilgilendi. Fakat bunların önceliği Kürtler değil Ermenilerdi. Avrupa ülkelerinin Kürtlerle ilgilendiğini duyan Mustafa Kemal ve arkadaşları, Kürtleri Erzurum ve Sivas kongrelerine davet etti. Fakat bu kongrelerde Kürtleri davet etme sembolik olmaktan öteye geçemedi. Erzurum ve Sivas kongrelerine katılmayan birçok Kürt temsilci katılmış gibi lanse ettirildi. Bu şekilde bir yol izlenmesi Kürtlerin kendilerini temsil etmelerini sağlamaktan ziyade, onları dış ülkelerin etkisinde bırakmama düşüncesinden kaynaklandı.

Mustafa Kemal'in, 1916 ve 1917 yıllarında Silvan'da 16. Kolordu Kumandanı ve sonrasında Diyarbakır'da 2. Ordu Kumandanı olarak görev yapması hem bölgeyi hem de Kürtleri yakından tanımasını sağladı. Bu bağlamda Mustafa Kemal, Kurtuluş Savaşı'nda ve Cumhuriyetin ilanının ilk yıllarında Kürtlerden destek aldı.⁷¹ Kürt aşiret reisleriyle arasını çok iyi tutması, onun Kürt olduğu izlenimini verdi.⁷² Ayrıca bu süreçte pek çok Kürt aşiretine telgraflar çekerek İngilizlerin yardımıyla olası Ermeni devletinin kurulacağını sık sık dile getirdi. Örneğin yolladığı telgraflardan biri de Garzan Bölgesi'nde yer alan Cemil-i Çeto'yadır. Telgraf şöyledir⁷³:

“Mesmu-u âliniz olduğu ve alacağı veçhile mütarekeden sonra itilaf devletleri... Vilayet-i Şarkıye'yi Ermenilere vermek... gayelerine düştüler. Bir taraftan da İngilizler Diyarbakır ve havalisi halkını iğfal ederek türlü türlü şekiller vermeğe kalkıştılar. İngilizlerin milletimizi parçalamaya ve vatanımızı Ermeni ayakları altına çiğnetmeye matuf olan entrikalarına meydan verilmeyeceğine mutmainim.”

Ermenilerin Kürt topraklarında devlet kuracakları ve bunu da Avrupa devletlerinin yardımıyla yapacakları sürekli dile getirilmekteydi.

Mustafa Kemal ile Kürtlerin ilişkileri incelendiğinde birkaç nokta öne çıkar:

1. Din kardeşliği,
2. İngilizlerin elinde olan Halifelik makamının kurtarılması,
3. Kurulacak bir Ermenistan'ın, Kürtlerin varlığına tehdit olarak görülmesi,
4. Kürt kimliğiyle ilgili meşru taleplerin karşılanacağına dair söz verilmesi,
5. Mustafa Kemal 'in bütün Müslümanları kurtaracak bir lider olduğu fikri.

⁷¹ Hür, a.g.e.

⁷² Tan, a.g.e., s. 153-157.

⁷³ Hür, a.g.e.

Kurtuluş savaşından 1925'e kadar Kürtler iki farklı görüş etrafında politikalarını sürdürmüşlerdir.

1. Birlikte yaşama yanlıları

Kürtlerin ezici çoğunluğunun fikrini ifade eder. Bu grup, Türklerle birlikte yaşamaktan yana olan gruptur. Birlikte yaşamaktan yana olan ve Halife'ye bağlılıkla İslam kardeşliğini esas alanların siyasal önderi Kürdistan Teali Cemiyet'inin başkanı Seyyid Abdülkadir'dir. Bu dönemde Kürt ağa, bey, şeyh, eşraf ve aydınların çok büyük bir kesimi Seyyid Abdülkadir gibi düşünmektedir.⁷⁴

2. Ulusalçı Milliyetçi Kürtler:

Modern ulusalçı fikirlerden etkilenen Kürt aydınlarının birçoğu M. Kemal ve diğer yöneticilerin Kürtlere vaat ettiği sözlere inanmamıştır. Bu yüzden M. Kemal'i desteklememişlerdir. Onlar, Kürtlerin kendi kaderlerini kendilerinin tayin etmesi gerektiğine inanmaktaydılar. Bu grubun başını Bedirhan, Baban ve Cemil Paşa aileleri çekmiştir. Fakat bağımsız Kürdistan fikrini savunanlar çok küçük bir azınlıktı. Bu ailelerin birçok ferdi ise, Türklerle birlikte yaşamaktan yanaydı. Birlikte yaşama fikrinde ısrar edenlerin en büyük dayanağı, M. Kemal ve arkadaşlarının Kürtlerin meşru kimlik haklarını vereceklerine olan inançlarıydı. Onlara göre eğer tüm haklar alınacak ve ortada bir sorun kalmayacaksa ayrı bir devlet kurmanın da bir anlamı yoktu. Birlikte yaşama yanlılarına göre zaten bu konuda M. Kemal'in söz ve taahhütleri vardı.⁷⁵

Mustafa Kemal, Kurtuluş savaşı yıllarında Kürt sorununa farklı yaklaşmaktaydı. M. Kemal'in Kürt sorununa yaklaşımı ile ilgili olarak Uğur Mumcu şu bilgiyi vermektedir: “1923 yılının 14 Ocak günü bir yurt gezisinde M. Kemal Paşa İzmit'te bir grup gazeteciyle söyleşirken, önemli bazı yorumlar yapar. Atatürk, gazeteci Ahmet Emin Yalman'ın ‘Kürtlük sorunu nedir, bir iç sorun olarak değinseniz’ şeklindeki sorusuna, Atatürk şöyle cevap verir⁷⁶:

“Bizim milli sınırlarımız içinde Kürt unsurları öylesine yerleşmişlerdir ki, pek sınırlı yerlerde sınırlı olarak yaşarlar. Bu yoğunluklarını da kaybede ede ve Türklerin içine gire gire öyle bir sınır oluşmuştur ki Kürtlük adına bir sınır çizmek istesek, Türkiye'yi

⁷⁴ Tan, a.g.e., s. 166-190

⁷⁵ a.g.e., s. 170-197.

⁷⁶ Uğur Mumcu, **Kürt İslam Ayaklanması**, İstanbul: Tekin Yayınları, 1993, s. 48.

mahvetmek gerekir. Örneğin Erzurum’a giden Erzincan’a, Sivas’a giden Harput’a kadar giden bir sınır çizmek gerekir. Ve hatta Konya çöllerindeki Kürtleri de göz önünde tutmak gerekir. Bu nedenle başlı başına bir Kürtlük düşünmekten çok, Anayasamız gereğince zaten bir çeşit özerklik oluşacaktır. O halde hangi bölgenin halkı Kürt ise onlar kendilerini özerk olarak yöneteceklerdir. Bundan başka Türkiye’nin halkı söz olurken onları da beraber ifade etmek gerekiyor. İfade olunmadıkları zaman bundan kendileri için sorun çıkarırlar. Şimdi TBMM hem Türklerin hem Kürtlerin yetkili meclislerinden oluşmuştur. Ve bu iki öge, bütün çıkarımı ve bütün yazgılarını birleştirmiştir.”

Atatürk’ün Kürtlere yaklaşımı Kurtuluş Savaşı boyunca bu şekilde olmuştur. Fakat özellikle Lozan Barış Antlaşması’ndan sonra Kürtlere yaklaşımı değişmeye başlamıştır. 1925’te başlayan Şeyh Sait İsyanı ile beraber de Kürtlerin siyasi, kimlik ve kültürel haklarını yok saymaya başlamıştır.⁷⁷

2.2.Modern Kürt Milliyetçiliğinin Doğuşu

Modern Kürt milliyetçiliğinin doğuşu ile ilgili farklı görüşler mevcuttur. Bazı Kürt aydınları, Kürt milliyetçiliğini 18. yüzyılda yaşamış Kürt edebiyatının en önemli şahsiyetlerinden biri olan Ehmedê Xanî’nin Mem u Zîn adlı eserindeki bazı beyitlerde bulmaktadır. Milliyetçiliği andıran beyitlerden bir kısmı şöyledir.⁷⁸

“Ger dê hebuwa me ittifaqek/ Olsaydı eğer bir uzlaşma ve dayanışmamız
Vêk ra bikira me inqiyadek/ Ve etseydik hepimiz birbirimize itaat
Rom û Erebe û Ecem û tamamî/ Rom, Acem, Araplar ve diğerleri(?)
Hem’yan ji me ra dikîr xulamî/ Bize hizmetçilik ederdi onların hepsi
Tekmîl-i dikir me dîn û dewlet/ O zaman tamamlardık dini ve devleti
Tehsîl dikir me îlm û hîkmet/ Ve elde ederdik bilimi ve hikmeti”

Bu beyitleri modern milliyetçiliğin başlangıcı olarak kabul eden bazı Kürt aydınları, Ahmede Xani’yi de milliyetçi biri olarak takdim etmektedirler. Oysa bu beyitlerin yazılış tarihlerine bakıldığında, bu beyitler her ne kadar milliyetçiliği andırır gibi görünse bile, bu beyitleri o şekilde okumamak gerekir. Çünkü bu beyitler yazılırken modern milliyetçilik fikri daha Avrupa’da bile ortaya çıkmamıştı. Hem o beyitler

⁷⁷ Mete Tuncay, **Eleştirel Tarih Yazıları**, İstanbul: Liberte Yayınları, 2011, s. 137-150

⁷⁸ Hasan Aydın ve Abdurrahman Kaplan, **Ahmedê Xanî**, İstanbul: Ukam Yayınları, 2013, s. 3-9.

“Türkler, Araplar ve İranlılar gibi diğer halkların devletleri varken, neden Kürt halkının bir devleti yok” diye üzülen bir Kürdün sitemi olarak okumak akla yatkındır. Beyitlerle ilgili şunlar söylenebilir. Ahmedê Xani; Türk, Rom ve Arap’ı etnik grup olarak tanımlamamıştır. Örneğin; Rom ismi, esas olarak Roma imparatorluğu ve daha sonra onun doğu bölümü olan Bizans idi; sonra bu isim onun halefleri, Selçuklular ve Osmanlı Devleti için kullanılırdı. Asla Türkler için kullanmamıştır. Acem terimi, Araplar tarafından tüm Arapça konuşmayan halklar için kullanılırdı. Ayrıca bu beyitler yazılırken ne Asya’da ne de Avrupa’da milli devletler fikri henüz ortaya çıkmamıştı, Ne Türk, Arap veya İran devletleri vardı ne de onları kurma girişimleri.⁷⁹

Modern Kürt milliyetçiliğinin doğuşunu çıkarılan gazetelere, dergilere ve kurulan cemiyetlere bağlayanlar da vardır. Kürt akademisyenlere göre, 20. yüzyılda kurulan cemiyetler ve çıkarılan gazeteler ve dergiler modern Kürt milliyetçiliğinin ilk belirtisidir.⁸⁰ Benedik Anderson “Hayali Cemaatler” adlı kitabında milliyetçiliği matbaanın yaygınlaşmasına bağlamaktadır. Matbaanın yaygınlaşması ile kitap, gazete ve dergi sayısında artış yaşanmıştır. Bunların yaygınlaşması ile fikirler daha kolay bir şekilde karşılık bulmuştur. Kitap basımı yaygınlaşmadan önce ancak küçük seçkin bir sınıf okuyup yazabiliyordu. Fakat matbaanın icadı ile okuma yazma oranı artmış ve birbirini hiç tanımayan, görmeyen insanlar birbirleriyle aynı görüşü paylaşır hale gelmiştir, çünkü aynı kaynaklardan beslenmeye başlamışlardır.⁸¹ Kürt milliyetçiliğinin de ortaya çıkışında matbaanın çok büyük bir rolü vardır. Kürt milliyetçiliği matbaa ile beraber ortaya çıkan gazete ve dergiler sayesinde taban bulmuştur.

Bajalan’a göre Birinci Dünya Savaşı’na kadar Kürtlerin çıkarmış oldukları gazete ve dergilerin çoğu Osmanlı Devleti’nin bütünlüğünü savunmaktaydılar. Osmanlı Devleti’nde Kürtlerin kurdukları cemiyetler ve çıkardıkları en önemli gazete ve dergiler şunlardır:

Gazeteler:⁸²

- Kürdistan Gazetesi 1898
- Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi 1908
- Şark ve Kürdistan gazetesi 1908

⁷⁹ Abbas Vali, **Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri**, İstanbul: Avesta Yayınları, 2011, s. 80-185.

⁸⁰ Bajalan, **a.g.e.**, s.40.

⁸¹ Anderson, **a.g.e.**, İstanbul: Metis Yayınları, 2011, s. 60-65.

⁸² Müslüm Yücel, **Kürt Basın Tarihi (Tezkip)**, İstanbul: Aram Yayınları, 1998, s. 10-15.

- Kürdistan gazetesi 1908
- Amidi Sevda 1909
- Yekbun gazetesi 1913
- Jin 1918
- Gazi 1919
- Bangi Kürdistan 1922

Dergiler⁸³

- Rojî Kürd (Kürt Güneşi) 1913
- Hetawî Kürd (Kürt Işığı) 1913
- Bangi Kürd (Kürt Seslenişi/Haykırışı) 1914
- Jîn (Yaşam) 1918

Cemiyetler⁸⁴

- Kürdistan Azm-i Kavî Cemiyeti (1900)
- Kürd Teavün ve Terakki Cemiyeti (1908)
- Kürd Neşr-i Maarif Cemiyeti (1910)
- Kürdistan Muhiban Cemiyeti (1912)
- Kürd Taleve Hevî Cemiyeti (1912)
- Kürdistan Teali Cemiyeti (1918)
- Kürd Teşkilat-ı İctimaiye Cemiyeti (1918)
- Kürd Kadınlar Teali Cemiyeti (1919)
- Kürd Tamim-i Maarif ve Neşriyat Cemiyeti (1919)
- Bedirhani Aile Cemiyeti (1920)

Bu gazete ve dergilerin çoğu kurulan cemiyetler vasıtasıyla çıkarıldı. Yayımlanan gazete ve dergilerde genelde birden fazla dil kullanıldı. Kürtçe, Türkçe, Ermenice, Süryanice, Farsça ve Arapça en çok tercih edilen diller oldu. Kürtlerin farklı dillerde dergi ve gazete çıkarmaları, farklı gruplara da hitap etmek istemelerinden ileri gelmekteydi. Gazete ve dergilerde çoğunlukla Kürtlerin ve Kürdistan'ın sorunları dile getirildi. Yayınlarda, Kürtlerin eğitimden yoksun bırakıldığı ve her şeyden önce eğitime ihtiyaçları olduğu sık sık vurgulandı.

Kürt aydınları tarafından çıkarılan gazete ve dergiler, Kürt milli bilincinin uyanmasına katkıda bulundu. Ayrı bir devlet olma tahayyülünde bulunmayan bu aydınlar, Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünden yana tavır içindeydi. Buna göre bu

⁸³ Yücel, a.g.e., s. 10-25.

⁸⁴ Rohat Alakom, **Eski İstanbul Kürtleri**, İstanbul: Avesta Yayınları, 2011, s. 122-136.

aydınlar iki kimlikliydi: Kürt kimliklerini önceleyen; ancak Osmanlı kimliklerinden de vazgeçmeyen.

Daha çok eğitim, sağlık, ekonomi ve toplumsal yaşam alanlarında Kürtlerin çektiği sıkıntıları dile getiren bu gazete ve dergilerin çoğu ya yurt dışında çıkarılmış ya da Osmanlı Devleti topraklarında gizli olarak çıkarılmıştır.⁸⁵ Bu yayın organlarının Osmanlı Devleti içerisinde yayımlanmaları, dönemin padişahı ya da yönetimi tarafından yasaklanmıştır. Bunun en önemli örneği, Kürtlerin çıkarmış olduğu ilk gazete olan Kürdistan gazetesidir. Yaklaşık üç yıl yayın hayatına devam eden bu gazete, devletin baskısıyla Osmanlı sınırlarında yasaklanmış, bu yüzden toplam üç ülkede ve beş farklı şehirde yayımlanmak zorunda kalmıştır.⁸⁶

2.3.Osmanlı Dönemi Kürt Basını

Pierre Denoyer, *Modern Basın* adlı kitabında basının önemini şu sözleriyle belirtir: “Basın olmadan yönetmek, muhalefet etmek, öğrenmek ve öğretmek, inandırmak, çalışmak veya dinlenmek, satın almak veya satmak artık imkânsız hale gelmiştir. Basın hiç bir şeye yeterli değildir. Fakat basın her şeye ve herkese gereklidir.”

Basın, belirli zamanlarda basılıp, her çeşit haberi ve fikri topluma ulaştıran tüm yayın ürünleridir. Gazete, her çeşit haberi topluma ulaştıran günlük haber aracıdır, haftalık ya da aylık olabilmektedir. Dergi; düzenli aralıklarla yayınlanan, belirli bir ya da birkaç ilgi alanına ilişkin haber, makale, deneme, inceleme, araştırma ve eleştiri gibi yazıları, çeşitli edebi ürünleri ya da belirli konulara yönelik denemeleri içeren ve genellikle resimli olan süreli yayınlardır.

Avrupa’da matbaa ilk kez 1450 tarihinde Alman bilim adamı Johannes Gutenberg tarafından kurulmuştur. Osmanlı Devleti’nde ise matbaanın kullanımı 1727 tarihinde İbrahim Müteferrika tarafından gerçekleştirilmiştir. Gayr-i Müslim azınlıklar, Batı ile iyi ve yakın ilişki içerisinde olmalarından dolayı matbaayla Osmanlı’dan iki asır evvel tanışmışlardır. Osmanlı halklarından ilk olarak gazete çıkaranlar Ermeniler olmuştur.

⁸⁵ Murat İssı, “Kürt Basını ve Kürdistan Gazetesi (1898-1902)”, *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, S. 9, s. 127-147.

⁸⁶ *a.g.m.*, s. 130-140.

Osmanlı döneminde İstanbul'da 414, Anadolu'da 187 adet süreli Ermeni yayın yayınlanmıştır. İlk Ermeni gazetesi 1831 yılında yayınlanan *Lirokir* gazetesidir.⁸⁷

Osmanlı döneminde 1856 yılında Erzurum'da kurulan ilk matbaa, Osmanlı Kürdistan'ının ilk matbaası sayılmaktadır. Bunu 1865 Bitlis, 1868 Diyarbakır, 1889 Van matbaaları takip etmektedir. Bunların hepsi devlet tarafından kurulmuş olup Türkçe yayım yapmaktaydı.

1898 yılında Kahire'de, Mithat Bedirhan tarafından tarihteki ilk Kürt matbaası olan Kürdistan Gazetesi Matbaası kurulmuştur. Burada Kürdistan gazetesi, Kürtçe ve Türkçe olarak basılmıştır. 1908 yılında ise Osmanlı'daki Kürtçe eserlerin basıldığı ilk matbaa İstanbul'da Liceli Kürdîzâde Ahmed Ramiz ve Mutkili Halîl Hayalî Bey tarafından kurulmuştur. 1910'da Diyarbakır'da Ekrem Cemil Paşa tarafından, Diyarbakır Matbaası adıyla yalnızca Kürtlere dair yayınlar yapan matbaa kurulmuştur. 1911'de ikinci Kürt matbaası olan Kürdistan İlmîyye Matbaası Kahire'de, Ferecullâh Zeki el- Kûrdî tarafından kurumuştur. 1915'te modern anlamda ilk Kürt Matbaası Halep'te, Hiznî Mukrîyanî tarafından kurulmuştur. Ulusal kültürün gelişmesi ve eğitimin yaygınlaşmasında basının oynadığı rolü çok iyi gören Mukrîyanî matbaa kurma kararı almıştır. B matbaada basılan ilk kitap, Kürt klasiği olan Ehmede Xani'nin "Mem u Zin"idir. 1918'de Osmanlı Kürdistanı'nın Kürtçe yayın yapan ilk Kürt Matbaası Diyarbakır'da, Ekrem Cemilpaşa tarafından kurulmuştur.⁸⁸

İlk Türkçe gazete 1831, Arapça 1828 ve Farsça 1848 yılında yayınlanmıştır. İlk Türkçe gazetenin çıktığı 1831 yılından tam 67 sene sonra Kürtler de basın alanında faaliyetlerde bulunmaya başlamışlardır.

Osmanlı döneminde 10 Kürt gazetesi basıldı. Bunlar sırasıyla: Kürdistan Gazetesi (1898), Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi (1908), Şark ve Kürdistan (1908), Kürdistan Gazetesi (1908), Peyman Gazetesi (1909), Amidi Sevda (1909), Yekbûn (Birlik) Gazetesi (1913), Jîn (Yaşam) Gazetesi, Gazi Gazetesi (1919) ve Bangi Kürdistan (Kürdistan'ın sesi/ çağrısı) Gazetesi (1919)'dur.

⁸⁷ Pars Tuğlacı, *Çağdaş Türkiye Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul: Cem Yayınevi, 1958, s. 1658.

⁸⁸ Fethullah Kaya, "Osmanlı Döneminde Kürt Basını", (MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim Bilimleri Anabilim Dalı Basın Ekonomisi ve İşletmeciliği Bilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: 2008, s. 36-38.

Osmanlı döneminde basılan Kürt dergilerinin sayısı ise 6'dır. Bunlar; Rojî Kurd (Kürt Güneşi) Dergisi (1913), Hetawi Kurd (Kürt Işığı) Dergisi (1913), Bangi Kurd (Kürt Seslenişi) Dergisi (1914), Jîn (Yaşam) Dergisi (1918), Yekbûn (Birlik) Dergisi (1913), Kürdistan Dergisi (1914)'dir.⁸⁹

Gazetelerden, ilk olması hasebiyle yalnızca Kürdistan (1908) gazetesi hakkında bilgi verilecektir. Diğerleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için Fethullah Kaya'nın *Osmanlı Döneminde Kürt Basını* isimli yüksek lisans tezi ve UKAM yayınlarından çıkan *Osmanlı Dönemi Kürt Basın Tarihi* çalışmalarına bakılabilir. Kadın hareketleri bağlamında ileride tekrar ele alınacaktır.

İlk Kürtçe gazete olan Kürdistan Gazetesi, 1898 yılında Mısır'ın başkenti Kahire'de Mikdat Mithat Bedirhan tarafından basılmaya başlandı. 1845'te Osmanlı Devleti'ne başkaldıran Botan Bey'i Mir Bedirhan Bey'in oğlu olan Mikdat Bedirhan, isyandan sonra ailesiyle İstanbul'a oradan da Kahire'ye sürülmüştür. Ailece İstanbul'a sürülen Bedirhan ailesi, modern Kürt milliyetçiliğinin öncüleri olmuşlardır. Gazetenin ilk nüshasının basıldığı 22 Nisan 1898 günü "Kürt Gazetecilik Günü" olarak kutlanmaktadır. Toplamda 31 sayıya ulaşan gazetenin yayının ne zaman durdurulduğu net değildir, ama gazetenin son sayısı 1902 yılında yayımlanmıştır. Mikdat Mithat Bedirhan gazeteyi kardeşi Abdurrahman Bedirhan ile basmıştır. Düzenli çıkmayan gazete, Cenevre, Kahire, Londra ve Folkstone'da basılmıştır.

Mikdat Bedirhan, gazeteyi çıkarma amacını ilk sayının Fransızca ekinde Kürtlere dünyada ve Osmanlı topraklarında yaşananlardan haberdar etme, ilim ve marifetin yollarını göstermek, Kürtçe okuma yazmayı teşvik etmek olarak belirtmektedir. Gazetede daha çok tarih, edebiyat ve din konuları işlenmiştir. Ehmedê Xanî'nin *Mem u Zîn* adlı eseri de 2-21 sayılarında tefrika edilmiştir. Kürtlerin yaşadığı sosyal ve ekonomik sorunlara ağırlık verilmiş, en önemli çözüm olarak da eğitim gösterilmiştir. Buna karşın, II. Abdülhamit karşıtı içeriğe de sahip olduğundan Osmanlı'da basımı ve dağıtımı yasaklanmış, bu yüzden Kahire'de basılmıştır. Gazete gizli yollarla Diyarbakır'a sokulmuş, gazeteyle yakalananlar hapse atılmış, işkence görmüştür.

Gazetenin yayın politikası üç dönemden oluştu. Bunlar: ilk beş sayıyı kapsayan ılımlı ilk dönem, ikincisi Abdurrahman Bedirhan'ın gazetenin basılmasını eline aldığı,

⁸⁹ a.g.m., s. 41-73.

İstanbul hükümetinin sert bir dille eleştirildiği dönem ve üçüncüsü 1900'den sonra Jön Türklerle daha sıkı ilişkilerin kurulduğu ve birlikte hareket edildiği dönemdir.⁹⁰ II. Abdülhamit'in Mithat Bedirhan'ın Mısır'dan çıkarılmasını istemesi üzerine Bedirhan tarafından gönderilen mektupta sert bir dille Kürtlerin yarsı bile etmeyen Ermeniler ve Türkler (Romlar) gazete çıkarabilirken neden kendilerinin çıkaramadığı sorulmaktadır. Gazetenin bir müddet İttihat ve Terakki'nin matbaasında basılması, Bedirhan'ın İttihat ve Terakkicilerin çıkardığı *Osmanlı* gazetesinde aktif rol oynaması, Bedirhan'ın Jön Türklerin 1902'deki kongreleri için uzun bir yazı kaleme almış olması onun ve gazetenin Jön Türk hareketine yakınlaştığını, hatta büyük uyum içerisinde çalıştığını göstermektedir.⁹¹

Gazetede yer alan birçok sayıda Ermeni- Kürt ilişkilerinin iyi olması gerektiği vurgulandı, Abdurrahman Bedirhan Kürtlere yönelik çağrısını 1900 yılındaki sayıda Kürtçe-Türkçe olarak yayınladı. Bu çağrı aynı zamanda Ermeni Troşak Haziran 1901 tarihli gazetesinde de yayınlandı.

Tablo 2. Kürt Gazete ve Dergileri

Yıl	Sürelî Yayının Adı	Türü	Sahibi	Dili (Lehçe)	Yayımlandığı Yer
1898	Kürdistan	Gazete	Mithat Bedirhan	Kürtçe (Kurmanci)	Mısır, Cenevre, Londra
1908	Kürt Teavün ve Terakki	Gazete	Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti	Türkçe, Kürtçe (Kurmanci-Sorani)	İstanbul
1908	Şark ve Kürdistan	Gazete	Hersekli Ahmet Şerif, Malatyalı Bedri	Türkçe- Kürtçe	İstanbul
1908	Kürdistan	Gazete	Mikdat Mithat Bedirhan, Süreyya Bedirhan	Kürtçe	İstanbul
1909	Peyman	Gazete	İttihat Terakki	Türkçe, Kürtçe, Ermenice, Süryanice, Arapça	Diyarbakır
1909	Amidi Sevdâ	Gazete	Şükrü Amidi	Kürtçe- Türkçe	Diyarbakır
1913	Rojî Kürd (Kürt Güneşi)	Dergi	Hevi Cemiyeti	Kürtçe- Türkçe	İstanbul
1913	Yekbûn (Birlik)	Dergi	Hevi Cemiyeti	Kürtçe- Türkçe	İstanbul
1913	Hetawî Kürd (Kürt Işığı)	Dergi	Hevi Cemiyeti	Kürtçe- Türkçe	İstanbul
1914	Bangî Kürd (Kürt Seslenişi)	Dergi	?	Kürtçe	Bağdat
1914	Kürdistan	Dergi	Alman Misyonerler	Kürtçe Almanca	İran (Mahabad)

⁹⁰ İlhan Kaya, Enver Yalçın ve Gülşah Savaş Çakmakçı, "Osmanlı Dönemi Kürt Basın Tarihi", **UKAM Rapor**, S. 11, N: 5 (Nisan 2015), İstanbul: UKAM Yayınları, s. 10-15.

⁹¹ **a.g.m.**, s. 15.

1918	Jîn (Yaşam)	Dergi	Müküslü Hamza, Memduh Selim	Kürtçe Türkçe	İstanbul
1919	Jîn (Yaşam)	Gazete	Memduh Selim	Kürtçe –Türkçe	İstanbul
1919	Gazi (Çağrı)	Gazete	Kürdistan Cemiyeti	Kürtçe	Diyarbakır
1922	Bangi Kürdistan (Kürdistan’a Çağrı)	Gazete	Mirliwa Mustafa Paşa Yemolki	Kürtçe Türkçe, Farsça	Süleymaniye

Tabloda gösterilen gazete ve dergilerden *Kürdistan* hariç diğerlerinin tamamı II. Meşrutiyet sonrası özgür ortamda görülen cemiyet ve bunlara bağlı basın patlaması döneminde basıldı. Görüldüğü üzere gazete ve dergilerin çoğu iki dili, bazıları üç dilli olarak basılmıştır. Büyük kısmı İstanbul’da basılan gazete ve dergilerin bir kısmı da Londra, Cenevre, İran (Mahabat), Bağdat, Süleymaniye ve Diyarbakır’da basılmıştır.

Kürdistan gazetesi dâhil bütün Kürt basın ürünleri hakkında kısa bilgiler aşağıda yer almaktadır.

Kürdistan Gazetesi (1898): 22 Nisan 1898’de Kahire’de, Mikdat Mithat Bedirhan tarafından yayınlandı. 1-5 sayılar Kahire’de; 6-19 sayılar Cenevre’de; 20-23 sayılar Kahire; 24-30 Folkstone ve Londra; 31 sayı Cenevre’de basılmıştır.

Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi (1908) : Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti tarafından 5 Aralık 1908’de İstanbul’da Türkçe ve Kürtçe olarak çift dilli basıldı. Toplam 9 sayısı yayınlandı. 29 Ocak 1909’da son sayısı basıldı.

Şark ve Kürdistan Gazetesi (1908): İstanbul’da, Arapça harflerle Türkçe ve Kürtçe olarak yayınlanmıştır. Balkan Kürtleri ile Kürdistan Kürtlerinin birlikte çıkardığı gazetedir.

Kürdistan Gazetesi (1908): Ali Emin Bedirhan’ın oğlu Ahmet Süreyya Bedirhan tarafından çıkarıldı. 13 Nisan 1909 yılında kapatılmıştır. Türkçe ve Kürtçe yayınlanan gazete 31 Mart olayı sonrası İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin baskısıyla kapatıldı.

Peyman Gazetesi (1909): 15 Haziran 1909’da Diyarbakır’da İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından çıkarılmıştır. Toplam 12 sayı yayınlandı. 31 Ağustos 1909’da son buldu.

Amidi Sevda (1909): 1909’da Ali Emiri tarafından İstanbul’da çıkarılmıştır. Toplam 6 sayıya ulaştı.

Yekbûn Gazetesi(1913): Kürt Talebe Cemiyeti (Hêvî) üyelerinin çabalarıyla 1913'te İstanbul'da yayın hayatına başladı.

Jin Gazetesi (1918-1919): 1918-1919 yılları arasında yayınlanan dergi 25 sayı buldu.

Gazî Gazetesi (1919): 1919'da Kürdistan Cemiyeti tarafından çıkarıldı. Diyarbakır'da yayın hayatına başlayan gazete kısa süre sonra kapatıldı.

Bangi Kurdistan Gazetesi (1922): 2 Ağustos 1922 tarihinde Kuzey Irak'ın Süleymaniye şehrinde yayın hayatına başladı. 14'ten fazla sayısı çıktı.

Rojî Kürd (Kürt Güneşi) Dergisi (1913): 6 Haziran 1913 tarihinde İstanbul'da yayımlanmaya başlandı. Kürt Talebe Hevî Cemiyeti tarafından desteklendi, İstanbul Hükümeti tarafından 30 Ağustos 1913 tarihinde yasaklandı. İstanbul'da çıkan ilk Kürtçe dergidir. 32 sayfadan oluşan dergi ancak 4 sayı çıkabildi.

Hetawi Kürd (Kürt Işığı) Dergisi (1913-1914): 5 Ekim 1913 tarihinde yayımlanmaya başlandı. Hetawi Kürd toplam on sayı yayınlandı. 1914 yılında dergi yayın hayatına son verdi.

Bangi Kürd (Kürd Seslenişi) (1914): Bağdat'ta Cemaleddîn Baban tarafından yayımlanmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması derginin yayın hayatına son vermesine neden olmuştur.

Kürdistan Dergisi (1914): İlk sayısı Nisan 1914'te İran'ın Mahabad şehrinde çıkmıştır. I. Dünya Savaşı sırasında yayın hayatına son verilmiştir.

Jîn (Yaşam) Dergisi (1918): 1918 yılında Kürtçe ve Osmanlıca olarak İstanbul'da yayımlanmıştır. Toplam 25 sayı yayımlanmıştır. 2 Ekim 1919'da yayın hayatına son vermiştir.

Yekbûn (Birlik) Dergisi (1913): Dergi, Kürtçe ve Türkçe olmak üzere iki dilde yayımlanmıştır. Kürt Talebe Hevî Cemiyeti tarafından desteklenen İstanbul'da yayımlanmaya başlayan bir dergidir. 30 sayı kadar yayınlanmıştır. Sadece birkaç sayısına ulaşılabilmiştir.⁹²

⁹² Kaya, a.g.m., s. 41-73.

3. BÖLÜM: ULUSALCILIK BAĞLAMINDA OSMANLI DÖNEMİ KÜRT KADIN HAREKETLERİ

3.1. Feminizm ve Kadın Hareketleri

Robert sözlüğünde kadınların toplum içindeki rolünü ve haklarını genişletmeyi öngören bir doktrin olarak tanımlanan feminizmin ortaya çıkışı, 18.yy sonlarına rastlamaktadır. Latince kadın anlamına gelen *femine* sözcüğünden türetilen feminizm; Fransızca'ya 1837'den sonra (Femme-Kadın sözcüğünden türetilerek), İngilizceye ise 1890'larda womanism (kadıncılık) ismini alarak girmiştir.⁹³

Feminizmi anlamak için öncelikle toplumsal cinsiyet (gender) ve cinsiyetin (sex) tanımının yapılması gerekmektedir. Cinsiyet (sex), kadın ve erkeği tanımlayan biyolojik ve fiziksel özellikler iken Toplumsal Cinsiyet (Gender), toplum tarafından kadın ve erkek için uygun görülen, sosyal olarak oluşturulmuş roller, davranışlar, etkinlikler ve niteliklerdir. “Kadın ve erkek” cinsiyet kategorisi iken “eril ve dişi” toplumsal cinsiyet kategorisindedir.⁹⁴ Başka bir tanımda toplumsal cinsiyet, toplumun kültür içerisinde bir kişinin biyolojik cinsiyeti ile ilişkilendirdiği tutum, duygu ve davranışlardır. Kültürel beklentiler ile uyumlu davranışlar normatif toplumsal cinsiyet olarak adlandırılırken; bu beklentiler ile uyumlu olmayan davranışlar normatif olmayan toplumsal cinsiyet olarak adlandırılır.⁹⁵ Toplumsal cinsiyet “cinsiyetler arasında algılanan farklılıklara dayalı sosyal ilişkilerin kurucu unsuru” ve “iktidar ilişkilerini belirten birincil yol” olarak da tanımlanmaktadır.⁹⁶

⁹³ Ayşe Sevim, **Feminizm**, İstanbul: İnsan Yayınları, 2005, s. 8.

⁹⁴ Dünya Sağlık Örgütü, **Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyet Nedir?** (Çevrimiçi) <http://www.who.int/gender/whatisgender/en/> (Erişim Tarihi: 9.05.2015)

⁹⁵ Amerikan Psychological Association (APA), **Definiton of Terms: Sex, Gender, Gender Identity, Sexual Orientation**, (Çevrimiçi), <http://www.apa.org/pi/lgbt/resources/sexuality-definitions.pdf> (Erişim Tarihi: 9.05.2015)

⁹⁶ Joan Scott, **Gender and The Politics of History**, New York: Columbia University Press, 1988, s. 42.

Feminizm, kadın ile erkek arasındaki eşitsizliği inceleyen ve bu eşitsizliğin nedenlerini araştıran, kadın-erkek ayrımcılığına karşı çıkarak cinsler arasındaki siyasi, ekonomik ve toplumsal eşitliği savunan bir yaklaşım olup kadınların yalnızca kadın olmaktan dolayı karşı karşıya kaldıkları baskı ve ezilmeyle ilişkisini inceleyen bir teoridir. Bu teori, her sınıftan, ırktan, ulustan ve dinden kadının bu sorunlarla karşılaştığını belirtmektedir.⁹⁷ Ayrıca feminizm, kadın sorunlarını sadece kadın-erkek eşitsizliği açısından ele almamakta, sorunların ekonomik, politik, ideolojik, psikolojik yönlerini de birlikte değerlendirmektedir.⁹⁸ Biyolojik olarak erkek ya da kadın olmak ile sosyal olarak erkek ya da kadın olmak arasındaki uçurum, feminizmin ortaya çıkışının temel sebebidir. Feminizmin temel hedefi, kadının erkeğin nesnesi olarak aşağı değerde görülmekten kurtularak kendiliğini kazanmasıdır.

Feminizm hareketi ilk sesini 18. yüzyılın sonlarında İngiltere’de duyurmaya başlamıştır ve bu alandaki ilk önemli çalışma bu dönemde Mary Wollstonecraft tarafından kaleme alınan ve 1792’de yayınlanan “Kadın Haklarının Savunusu” (*A Vindication of Rights of Woman*) adlı eserdir. Wollstonecraft eserinde, kadının köle kalmasının sebebi olarak, yetişmesine engel olan ve hayattaki gerçek amacının erkeğe hizmet etmek olduğu anlayışını öğreten toplumsallaşmadaki bozukluğu görür ve çözümün de kadının eğitilmesinde olduğunu vurgular.⁹⁹

Fransız devriminin ardından kadınların elde ettiği kimi hakların da ömrü kısa sürmüştür. On yıl sonra Napolyon Sivil Yasaları, kadınlarda kötü alışkanlıklar oluşturduğu gerekçesiyle kaldırılmıştır. 1801’den itibaren ise kadının erkeğe itaat etmesinin siyasî bir mevzu olmadığı, doğanın gereği olduğu noktasında birleşilir, buradaki amacın kadın kişiliğini sarsmak değil aksine onun bedenî zayıflığından ötürü korunmaya gereksinimi olduğu için alındığı belirtilmiştir. Böylece kadın, toplumsal hayattan çıkıp yeniden evine dönmüştür.¹⁰⁰

Wollstonecraft’ın o yıllarda bahsettiği fikirlerin yeniden gündeme gelmesi, bir buçuk yüzyıl sonra gerçekleşmiştir. Wollstonecraft hala tüm feministlerin benimsediği

⁹⁷ Elizabeth Gross, “Conclusion: What is Feminist Theory?”, **Feminist Challenges: Social and Political Theory**, der. Carole Pateman ve Elizabeth Gross, Boston: Northeastern University Press, 1987, s. 190-204.

⁹⁸ Dilek İmançer, “Feminizm ve Yeni Yönelimler”, **Doğu Batı Dergisi-Dünya Neyi Tartışıyor?-II Yeni Düşünce Hareketleri**, S. 19 (2002), s. 155.

⁹⁹ Özlem Tür ve Çiğdem Aydın Koyuncu, “Feminist Uluslararası İlişkiler Yaklaşımı: Temelleri, Gelişimi, Katkı ve Sorunları”, **Uluslararası İlişkiler**, C. 7, S. 26 (Yaz 2010), s. 5.

¹⁰⁰ Sevim, **a.g.e.**, s. 35.

şu sözleri de telaffuz etti: “Artık kadınların yaşam şekillerinde bir devrim gerçekleştirilmesinin zamanı geldi. Kadınlara yitirdikleri onurlarını yeniden vermek ve insan soyunun bir parçası olarak dünyanın dönüştürülmesine katkıda bulunmalarını sağlamak için geç bile kalındı. Kadın ve erkek arasında, cinsel arzulama dışında hiçbir fark kalmayınca kadar mücadele!”

3.1.1. Birinci Dalga (Liberal) Feminizm

İlk dalga feminizm, kuramsal olarak “liberal feminizm” başlığı altında toplanan ve oy hakkı, eğitim ve mülkiyet hak taleplerini kapsayan dönemdir. Liberal feminizm, ataerkil yapıyı kadına hak ve özgürlüklerin hukuki çerçevede verilmediği bir sistem olarak görür. Liberal feminist yazarlardan Wollstonecraft’a göre, kadınla erkek arasında hiçbir fark olmamasına rağmen, var olan ataerkil yapıya neden olan eşitsizliğin temeli, eğitimde fırsat eşitsizliğidir. Bu nedenle kadınla erkeğe eşit fırsatlar sunulmalı ve eşit düzeyde rekabet edebilecekleri yasal çerçeve sağlanmalıdır.¹⁰¹

Bu dönemde çok çeşitli mücadeleler verilmiştir. 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında, Amerika’da siyah erkekler ve kadınlar tarafından, Fransa’da “süfrajetler” tarafından başlatılan oy hakkı mücadelesi, 19. yüzyıl boyunca verilen “eşit işe eşit ücret”, evlilik ve ailede eşit haklar, kadınlar için çalışma yaşamı, kadınların kamu alanında çalışabilmesi mücadeleleri bunlardan bazılarıdır. 1904’te Amerika ve İngiltere ortaklaşa “Uluslararası Kadın Oy Hakkı Birliği” örgütünü kurmuş ve kadınların oy hakkı için yasal mücadele vermiştir.¹⁰² Yine İngiltere’de Emmeline Pankhurst ve kızları Christabel ile Sylvia Pankhurst tarafından Kadınların Sosyal ve Siyasal Birliği kurulmuştur.

Birinci Dünya Savaşı’nın başlamasıyla kadınların silah fabrikalarında çalışmaya başlaması, barış ve emekçi kadınlar meselelerini gündeme getirmiştir. Feministler 1918 Versailles Antlaşması ve Milletler Cemiyeti’ne “eşit işe eşit ücret” ilkesini koydurmayı başarmıştır. Bir tarafta da barışı sağlamak için uluslararası bir örgütün kurulmasını talep

¹⁰¹ a.g.e., s. 56.

¹⁰² a.g.e., s. 45.

eden kadınlar, barış için örgütlenmiş, savaşan ülkelerdeki kadınlar barış için birlik olmuş ve birbirlerini kız kardeş olarak görmeye başlamıştır.

Bu mücadelelerin sonucunda, Birinci Dünya Savaşı sonrası ABD, İngiltere, Almanya ve Rusya'nın da aralarında bulunduğu 21 ülkede kadınlara oy hakkı koşulsuz verilmiştir. Fransa'daki feministler ise kızların eğitimi, ücret eşitliği ve kadınların devlet memurluğuna girmesi için verdikleri mücadelede büyük zaferler elde etmişlerdir. İlk örgütlenme 18. yüzyılda İngiltere'de görülse de asıl örgütlenme 19. yüzyılda başlamıştır. Bu yüzyılın başında William Thompson İngiltere'de kadın hakları için ilk feminist manifestoyu ilan etti.¹⁰³ Yüzyılın ortasında kadın haklarını savunan John Stuart Mill'in meclise girmesini sağlamak amacıyla kadın dernekleri kuruldu. Bu yüzyılda feminist hareketin en büyük başarısı ise kızların eğitim kurumlarına kabul edilmelerini sağlamaları oldu. Fransa'da kızların orta öğretime dâhil olmaları ve nihayet yüzyılın sonunda Avrupalı kızların üniversite eğitimi haklarını almaları verilen çetin ve inatçı mücadeleler sonucunda gerçekleşti. Rus kadınları, Batılı kadınların hakları için çabaladıkları bu dönemde, haklarına kavuşacakları 1917 Devrimi için erkeklerle yan yana mücadele etmekteydi. SSCB'de 1940'tan önce kadınlar büyük kazanımlar elde etmiş ancak savaş sonrası üretkenliğe öncelik verilmesiyle birlikte verilen çoğu hak geri alınmış oldu. 1929'da Genotdel örgütü dağıtılmış, fabrikalarda kreşler kapatılmış, 1936'da kürtaj hakkı geri alınmıştır.¹⁰⁴

Almanya, İtalya ve İspanya gibi devletlerde, kadını, ailede kocaya ve çok çocuk doğurarak nasyonal –sosyalist devlete hizmet etmesi gereken arka planda kalması zorunlu kişi olarak gören bakış açısı sistemleştirildi ve bir doktrin hâline getirildi. Nazi Almanya'sı kadınlar için 3K (Kind, Küche, Kirche, (çocuk, mutfak, kilise)) sloganını benimsedi. Kamu işlerinde çalışan evli kadınları bir kararnameyle işten çıkaran ilk ülke Almanya oldu. Ayrıca genç kızların kültürden uzak tutulmak gayesiyle liselere ve karma okullara girmeleri yasaklandı, bunun yerine onları iyi ev kadını olmaya hazırlayan okullara yöneltmek üzere bir dizi önlem alındı.¹⁰⁵

¹⁰³ a.g.e., s. 41-42.

¹⁰⁴ a.g.e., s. 46-47.

¹⁰⁵ a.g.e., s. 48.

3.1.2. Postkolonyal Feminizm ve Milliyetçilik

Postkolonyal Feministler, toplumsal cinsiyet temelinde milliyetçiliği değerlendirmişler ve milliyetçiliğin Doğuda ve Batıda kadınlar bağlamında nasıl değerlendirildiğini açıklamaya çalışmışlardır. Fransız Devrimi'nin çıplak göğüslü kadın olarak abideleştirilmesini ve New York'ta bulunan özgürlük heykelini Batı'da ulus devletin ya da onun rehber ilkelerinin genellikle bir kadın olarak hayal edildiğine örnek göstermişlerdir. Buna aynı şekilde, Amerika'da birçok eyalete kadın isimlerinin verilmesini de örnek verirler.¹⁰⁶

Milliyetçi anlayış sonucunda, ulusal simgeler olarak anneler bir anne veya eş olarak konumlandırılır ve harfiyen ya da figüratif olarak ulusu yeniden üretmeye davet edilir. Doğuda şekillenen milliyetçi hareketler, ulusu bir ana figürü olarak kurgulamışlardır. Bunu yapmaktaki amaçları ise kendi soylarını yaratabilmek ve aynı zamanda kadınların faaliyetlerini hayali cemaatle sınırlandırmak ve bu cemaat içerisinde denetlemektir. Böyle bir imge olarak kadınlara yüklenen sorumluluk, ulus için yaşayacak ve gerektiğinde ulus için ölecek oğullar dünyaya getirmektir.” Direnişte Müslüman kadının rolü erkeğine eşittir. Müslüman kadın erkekler doğuran bir fabrikadır ve gelecek kuşakların yetiştirilmesi ve eğitilmesi açısından çok önemli bir rol oynar.”¹⁰⁷

Kadınlar, ulusal analar olarak atfedilir, ulus adına oğullar doğurduğu için yüceltilir, diğer yandan dışarıdan gelecek saldırılara karşı oğul tarafından korunacak aciz bir varlık olarak güçsüzleştirilir. Kadınların eş ve anne olarak rollerini daha iyi icra edecekleri düşüncesiyle kadınların eğitime önem verilir, ancak bu eğitim gerçek bilgiye ulaştıkları anda bitirilir çünkü milliyetçilik tarafından kadın için biçilmiş olan ideal eğitimin ötesine geçen kadınların evlerini ve zevcelerini ihmal edeceği düşünülür.

¹⁰⁶ M. Necip Arman ve Didem Şerbetçi, “Postkolonyal Feminist Teoride Milliyetçilik, Militarizm ve Savaş Karşıtlığı”, **Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 14., S. 3 (2012), ss. 65-83.

¹⁰⁷ Ania Loomba, **Kolonyalizm Postkolonyalizm**, (Çev: M. Küçük), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2000, s. 242-243.

Milliyetçiliğin getirdiği bir diğer sonuç da yerel popüler kültürün bastırılmasıdır. Yerel kadın, popüler kültür biçimleri bastırılmış ve sıra dışı hale getirilmiştir. Batılıların eğitim yoluyla kadınların statülerini ıslah edilmesini önermeleri karşısında milliyetçiler de eş zamanlı olarak Batılılarınkine paralel bir eğitim ve reform süreci planlamışlardır. Bunun sonucunda kadınlar, ulusu temsil etme adına kendi geleneksel kültürlerinden koparak tanımlanmış ideal eşe dönüşmeye çalışmış, başarısız olduklarında da eşlerince cezalandırılmışlardır. Milliyetçi projeler, kadınları erkeğin yardımcısı ve onu kamusal hayata hazırlama görevleri ile sınırlandırarak kadınları bu anlamda hedef almakla eleştirilir.¹⁰⁸

Postkolonyal Feministler, postkolonyal rejimlerin kadın hakları konusunda tamamen baskıcı politikalar izlediğini ve onlara boyun eğdirmek için dinin bir araç olarak kullanıldığını, bunun da başlı başına bir sorun olduğunu ileri sürerler. Batılı feministler milliyetçilik fikrine tamamen karşı çıkarken Postkolonyal Feministler milliyetçiliğin bağımsızlık mücadelelerinde önemli rol oynadığını savunurlar. Milliyetçilik ve Postkolonyal Feminizm bağlantısında öne çıkan diğer kavramlar vatandaşlık ve aktif/ pasif vatandaşlık, ırkçılık ve toplumsal cinsiyet, melezlik ya da melez kimlik, cemaat gibi kavramlardır.

3.2. Osmanlı Dönemi Kadın Hareketleri

Osmanlı dönemindeki kadın dergi ve gazeteleri ile kadın dernekleri üzerine çalışan Serpil Çakır, dönemin kadın hareketleri hakkında önemli bilgiler sunmuştur. Çalışmasında¹⁰⁹ Cumhuriyet dönemine kadar yayımlanan 40 kadar kadın dergisini incelemiş, bunlar ışığında Osmanlı kadın hareketlerinin niteliği ve niceliği hakkında çarpıcı veriler sunmuştur.

Osmanlı Devleti'nde kadın hareketleri modernleşme çalışmaları ile başlamıştır. XVIII. yüzyılda Batı karşısında alınan yenilgiler sonucunda Osmanlı aydın ve yöneticileri yeni arayışlara yönelmiş, Batı'dan geri kaldıklarını düşündükleri alanlarda Batı'dan yenilikleri almaya karar vermişlerdir. Bu ilk başta askeri alanda başlamış,

¹⁰⁸ Arman ve Şerbetçi, **a.g.m.**, s. 76.

¹⁰⁹ Serpil Çakır, **Osmanlı Kadın Hareketi**, İstanbul: Metis Yayınları, 1994.

yeterli olmayınca 1839 Tanzimat Fermanı ile Batılılaşma hareketi her alanda kendini göstermeye başlamıştır. 1856 Islahat Fermanı'yla devam eden bu süreç, 1908 II. Meşrutiyet ile zirveye ulaşmıştır. Bu dönemde Batı'daki kadın hareketlerini takip eden ve Batı'yı tanıyan Osmanlı aydın kadınları kadın hareketlerine destek vererek bu alanda öncü olmuşlardır. Bunlardan en önemlileri Namık Kemal, Şemsettin Sami ve Ahmet Mithat Efendi'dir.¹¹⁰

Aydınlanma çağı olarak adlandırılan XIX. yüzyılda Batı'da, kaynağını daha önce yaşanan Rönesans ve Reform hareketleri, coğrafi keşifler, sanayi inkılâbı ve teknolojik gelişmelerden alan köklü değişimler yaşanmıştır. Kilisenin etkisinden kurtulan yöneticilere karşı halk da bir süre sonra haklarını savunur olmuştur. Milletlerin ve sınıfların eşitliği, insan hakları, köleliğin kaldırılması gibi değişiklik taleplerini yanında, kadınlar da kadın-erkek eşitliğini savunmaya başlamışlardır. İlk kitlesel kadın hareketleri Fransız İhtilali sonrası Fransa'da görülmüşse de, kadınlar ihtilal sonrası daha önce ellerinde olan haklarını da kaybetmişlerdir. İngiltere'de "Sufraj Hareketi" kadınlara oy isterken, Almanya ve Fransa'da kadın işçilerin hak arayışları ön plana çıkmıştır. Amerika'da ise kadın hareketi, kölelik hareketi ile içi içe gelişmiştir. Bunların sonucunda 1830'dan itibaren Amerika'da, 1840'tan itibaren de İngiltere'de kadınlar yükseköğrenim hakkı kazanmışlardır. Kadınların oy hakkı ise, XIX. yüzyıl başında yalnızca Yeni Zelanda'da ve Avusturalya'nın iki, Amerika'nın dört eyaletinde elde edilmiştir. Hukuk alanındaki haklar da XX. yüzyılın başlarında elde edilecekti.¹¹¹

Osmanlı Devleti'nin bu gelişmelere karşı tepkisiz kalması beklenemezdi. Bu dönemde eğitim alanında görülen gelişme, 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi'dir. Duruy Kanunu ile Fransa'da her köye bir kız okulunun açılması mecburiyeti getirilmesinden etkilenen Osmanlı, her ile bir kız okulu açılması mecburiyeti getirmiştir. Yine bununla, kızlar için öğretmen okulu açılması ve Rüştîye sayısının artırılması kararı alınmıştır. İlköğretimin zorunlu olması, Avrupa ile aynı zamanlarda, Kanun-ı Esasi ile kabul edilmiştir.¹¹² Kadınların yükseköğrenim hakkı kazanmaları, ileride hakkında ayrıntılı bilgi verilecek olan *Kadınlar Dünyası* dergisinin yoğun

¹¹⁰ Şefika Kurnaz, **Osmanlı Kadınının Yükselişi**, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2013, s.18.

¹¹¹ Turan, **a.g.e.**, s.19-20.

¹¹² **a.g.e.**, s.20-21.

abaları ile 1914'te Darülfünûn'da ilk kez kadınlar için serbest derslerin başlamasıyla gerçekleşecekti.¹¹³

Özellikle II. Meşrutiyet sonrası görölen siyasal, ekonomik, sosyal, hukuk, eğitim ve düşünsel alanlardaki değışmelere paralel olarak basın patlaması yaşanmış, birçok alanda olduğu gibi kadın çalışmaları alanında da dergiler ve gazeteler yayımlanmıştır. Bunun yanında farklı amaçlara sahip birçok kadın derneği kurulmuştur. Bu dönemde kadınların en temel talebi, özel alan olarak görölen aileden kamusal alan olarak görölen sosyal alana çıkarak erkeklere verilen çalışma ve eğitim haklarından faydalanmaktır. Bu taleplerine paralel olarak, Batı'da yaşanan kadın hareketlerinden de haberdar olarak kadın dergi ve gazeteleri çıkarmış, kadınları ilgilendiren ve kadınlarca kurulmuş derneklere sahip olmuşturlardır.

Osmanlı toplumu, geleneksel kurallara ve şariat doktrinine göre yaşayan bir toplumdur. Uzun yıllar bu anlayışa sahipti, ancak modernleşme ile birlikte hukuki anlamda bazı değışimler yaşadı. Batılılaşma ile beraber en büyük tartışma konusu, Batı medeniyetinin hangi yönlerinin örnek alınacağıydı. Burada ortaya çıkan birçok farklı görüşten öne çıkan görüş, Batı'nın fen ve teknolojisinin alınarak ahlak anlayışının alınmamasıydı. Bu yüzden Osmanlı'da kadın hareketlerini ilk olarak konu alanlar genellikle iyi eğitim almış aydın Osmanlı erkekleri olmuş ve kadın hareketlerini kendilerine göre şekillendirmeye çalışmışlardır.

Namık Kemal, Şemseddin Sami ve Ahmet Mithat gibi aydınlar, her fırsatta erkeklerin sahip olduğu bütün hakların kadınlara da verilmesi gerektiği savunulmuştur. Bu aydınlar, kadın- erkek eşitliğini savunarak eğitim alan kadınların özellikle öğretmen olarak topluma büyük hizmetlerde bulunabileceğini belirtmişlerdir. Bu aydın ve yazarlar, görücü usulü evliliğe karşı olup tek eşle evliliğin toplumu huzurlu kılacağını, bunun da İslamiyet ile zıt düşmeyeceğini ifade etmişlerdir. Osmanlı kadınlarına Batı'ya kıyasla daha fazla hukuki hakların verildiği aydınlarca savunulmuştur.

Bu dönemdeki feminizm tartışmaları dönemin 3 farklı fikir tartışması etrafında şekillenmiştir. Bunlar; Batı'yı örnek alma isteyen Batıcılar, Batı'dan İslamiyet ile çakışmayacak gelişmelerin alınmasını savunan İslamcılar ve bu iki grubun görüşlerini

¹¹³ Aynur Demirdirek, **Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikâyesi**, İstanbul: İmge Kitabevi, 1993, s. 125.

göz ardı etmemekle beraber eski Türk geleneklerine dayanarak adeta kendi kültürünü yeniden keşfetmeyi savunan Türkçülerdir. Batıcılara göre kadının özgürleşmesi ve yükselmesinin önündeki engel İslam dinidir. Buna karşın İslamcılar ise, kadınlara haklarının verilmesinin önündeki engelin İslam dini değil, eski gelenek ve görenekler olduğunu savunurlar.¹¹⁴

Erkeklerce çıkarılan gazete ve dergilerde kadın hareketine destek verir nitelikte yazılar yayımlansa da, kadınlar kendi haklarını kendileri savunmak istemiş, bu yüzden bu işin kendilerine bırakılmasını istemişlerdir. Böylece kadınlarca çıkarılan dergi ve gazetelerde, aydın- bürokrat aileden gelen kadın yazarların yazılarına yer verilmiş, kadın okuyuculardan gelen mektuplar yayımlanmış ve kadınların talepleri dile getirilmiştir.

1868’de çıkan *Terakki* gazetesinde kimlikleri açıkça belirtilmese de kadın mektuplarına yer verilmiştir. 83. sayıda çok eşli evlilikle ilgili bir mektup, 104. sayıda da vapurlarda erkeklerle aynı ücreti ödemelerine karşın kadınlara ayrımcılık yaparak onların kötü yerlere oturtulmalarının sorgulandığı bir mektup yayımlanmıştır. Yayımlanma tarihi açısından ilk sayılabilecek kadın dergisi *Terakki-i Muhadderat* adlı 1869’da çıkan ve 48 sayı basılan dergidir. Dergide isim belirtilmeden veya takma isim belirtilerek çıkan yazılarda kadınlığın konumu yeniden tanımlanmış, erkeğin kadına hizmetkâr, kadının da erkeğe cariye olmadığı belirtilerek kadınların da eğitim ile kazanacağı irfan ve hüner ile erkeklerin yaptıklarını yapabileceği ifade edilmiştir. Bütün bunlar belirtilirken Batı’daki kadın hareketinden de örnekler verilerek düşüncelerine dayanak oluşturmaya alışmışlardır.¹¹⁵

Erkekler tarafından çıkarılan kadın dergilerinde, kadın okurların mektuplarının kadın isimleriyle yayımlanmaması kınanmış, kadın imzasından dolayı aşağılandığı ve önemsenmediği ve bu yüzden çoğu zaman erkek isimleriyle yazdıkları belirtilmiş ve bu sert bir şekilde eleştirilmiştir.¹¹⁶ *Hanımlar* (1883) dergisinde artık kadın imzaları görülmeye başlanmış, *Şükufezar* (1886) dergisi ise sahibi ve yazar kadrosu tamamen kadınlardan oluşan ilk dergi özelliğini kazanmıştır. *Mürüvvet* (1888) dergisi ilk kez tefrika başlıkları kullanmış ve edebiyatçı kadınların yazılarına ilk defa bu dergide

¹¹⁴ Turan, a.g.e., s. 31.

¹¹⁵ Çakır, *Osmanlı...*, a.g.e., s. 23.

¹¹⁶ a.g.e., s.25.

rastlanmıştır. 1895-1908 arasında 13 yıl boyunca 604 sayı çıkan *Hanımlara Mahsus Gazete* ise en uzun süreli çıkan kadın dergisi olma özelliğini kazanmıştır. Bu gazetede yazıları yayımlanan Fatma Aliye, kadınların ikinci sınıf durumunun müsebbibi olarak erkekleri görmüş, ayrıca kadınların kendi geçmişlerini bilmediklerini belirterek *Meşahir-i Nisvan-ı İslam* (Ünlü İslam Kadınları) isimli bir kitap çıkarmış ve İslam'ın kadınların gelişimine engel olmadığını vurgulamak istemiştir.¹¹⁷

1908 sonrası çıkan ilk kadın dergileri *Demet*, *Mehasin* ve *Kadın* olmuştur. Siyasi konular kadınlar tarafından ilk kez *Demet*'te ele alınmış, okuyucular tarafından büyük ilgi görmüştür. Halide Edip ve Fatma Aliye gibi dönemin önemli kadın aydınları da bu dergide yazılar kaleme almıştır. İlk kez renkli ve resimli çıkan kadın dergisi olan *Mehasin*, ayrıca ilk defa promosyonlara yer vermiştir.

Bu dönemde çıkarılan gazetelerden en önemlisi şüphesiz *Kadınlar Dünyası* (1913-1921) olmuştur. Derginin önemi, her kesimden kadının kendisini ifade edebileceği bir mecra olma özelliği taşımasıdır. Herhangi bir din, mezhep ve ırk ayrımı gözetmeden her kadına kendisini ifade etme şansı verilmiştir.¹¹⁸

Yasal ilk kadın derneği olan Osmanlı Müdafaa-ı Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti'ne bağlı olarak çıkan derginin kurucusu dönemin önemli Kürt aydınlarından ve bürokratlarından Mevlanzade Rıfat'ın eşi Ulviye Mevlan'dır. Mevlan, daha çok sosyo-kültürel köklere dayandırdığı kadın sorununun çözümü olarak, kadının toplumda alın teri ile çalışıp para kazanması, ekonomik bağımsızlığını elde etmesi ve sosyal hayata katılmasının sağlanmasını görüyordu.¹¹⁹ Derginin, prensipleri gereği sahibi ve tüm yazarları kadınlardan oluşuyordu. Feminizmin bir Batı taklidi değil, kendi hareketlerini tanımlayıcı bir kelime olduğunu savunmuşlardır.¹²⁰

Çıkan diğer kadın dergilerinin hemen hepsinde kadın hareketi sahiplenilmiş ve savunulmuştur. Temel önceliği kadınların da erkekler gibi toplumsal alana katılmasını sağlamak ve eğitim almalarını temin etmek olan kadın hareketi, yoksul çocuk ve kadınlara yardım etme, kadınların meslek edinmesinin sağlanması için kurslar açma,

¹¹⁷ a.g.e., s.25-29.

¹¹⁸ a.g.e., s.37-38.

¹¹⁹ Mithat Kutlar, **Nuriye Ulviye Mevlan ve 'Kadınlar Dünyası'nda Kürtler**, İstanbul: Avesta Yayınları, 2010, s.25.

¹²⁰ Çakır, **Osmanlı...**, a.g.e., s.38.

kadınlara mesleki bilgiler verme, kadınların askere alınmalarını sağlama gibi konularda da yoğun çalışmalar sürdürmüşlerdir. Bu hareketin sürdürüldüğü alan sadece gazete ve dergiler olmayıp, kadınlarca kurulan dernekler de bunda büyük rol almışlardır.

Kadınların kendilerini birey olarak ifade etmelerini sağlayan kadın dergilerinden sonra, kadın dernekleri de kadınların taleplerini örgütlü birliklere çevirmelerini sağlamıştır. Kurulan dernekler, amaçları bakımından şöyle sınıflandırılmıştır: yardım, eğitim, kültür, ülke sorunlarına çözüm arayan, feminist, ülke savunmasına yönelik, siyasal amaçlı ve siyasal partilerin kadın dernekleri.¹²¹ Bu derneklerden en önemlisi, tüm ırk, mezhep ve dinden kadınları kucaklaması yönüyle Osmanlı Müdafaa-ı Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti'dir. Bu dernek ayrıca feminist olarak nitelendirilebilecek belki de tek dernektir.

Osmanlı Müdafaa-ı Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti'nin gayeleri; yeni okullar kurmak ve eski okulları iyileştirerek kadınların ilim seviyelerini artırmak, kadınlardaki sefaletin kaldırılması için kadını sanat hayatına dâhil etmek, buna uygun olarak kamusal alana uygun bir kıyafet oluşturmak, evlilik kurallarını öğreterek evlilikteki kötü geleneği yıkmak, kadının ailedeki konumunu güçlendirmek, çocuklara ilk eğitimi ilim dairesinde verebilecek kadınlar yetiştirmek ve son olarak kadınları sosyal hayata katmak olarak sıralanmıştır.¹²²

Bunların yanında, sadece kadın dernekleri kadınları istihdam etmeye çalışmamıştır. 1916'da Enver Paşa himayesinde kurulan Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi'nin üyeleri arasında kadına rastlanmamakla beraber, dernek istihdam sağlamak amacıyla fabrikalar kurmuş ve ayrıca özel şirketlerle de anlaşmıştır. İlk haftada on binlerce başvuru gerçekleşmiştir. Sadece bu fabrikaların temizliği için 300 kadın işe alınmıştır.¹²³

Halide Edip ve arkadaşları tarafından kurulan "Teali Nisvan Cemiyeti" de geleneksel değerleri koruyarak kadınların yükselmesini sağlamayı hedef edinmiştir.¹²⁴ İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne bağlı Teâli-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti ve Osmanlı Hanımları Terakkiperver Cemiyeti siyasa partilere bağlı derneklere örnektir.

¹²¹ a.g.e., s.43.

¹²² Kutlar, a.g.e., s.30-31.

¹²³ Çakır, a.g.e., s.50-51.

¹²⁴ a.g.e., s.53.

Bu dönem ekonomik faaliyetlerinde kadının yeri incelenecek olursa birçok alanda ilklerin yaşandığı görülecektir. Taşrada kadınlar tarım alanında ve el sanatlarında belli bir konuma sahipken, şehirde bu durum söz konusu değildi. Savaşların getirdiği ekonomik buhran kadınları ekonomik hayatın içine dâhil etmiş, idareciler de bunu desteklemişlerdir. Tabi kadınların iş hayatına girmelerini istemeyenler de vardı. Örneğin, Osmanlı Müdafaa-ı Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti üyesi Bedra Osman Hanım'ın telefon şirketine memure olarak başvurusu reddedilmiş, cemiyet bunu kamuya duyurunca işe alınmak zorunda kalmıştır. Bu 1913-14 yıllarında ilk defa kadın memurluğun başlamasını sağlamıştır.¹²⁵

Eğitim alanında kadınlar memur olarak alınırken, kamunun diğer kuruluşlarında bu durum aynı şekilde karşılanmamaktaydı. Kadınlar, öğretmen ve müfettiş olarak devlette görev yapabiliyorken, telefon şirketi veya diğer devlet kurumlarında bu durum eleştiriliyordu. I. Dünya Savaşı sebebiyle devlet dairelerinde erkek sayısı azalınca sınavla kadın memurlar alınmaya başlandı. Bunlar erkeklerden ayrı bölümde çalışıyor, onlardan sonra işi terk ediyorlardı. Erkekler askerden dönünce kadınlar işten çıkarılmış, ama bazıları kalıcı olarak memur olmayı talep etmişlerdir. 1920 yılına gelindiğinde Galata Osmanlı Bankası'nın sekreteri kadın idi. Ziraat Bankası'nda 7, Elektrik ve Tramvay Şirketi'nde 2, telefon şirketinde 48 kadın çalışmaktaydı.¹²⁶

Kadınların tiyatro sahnesine çıkmaları da bu dönemde görülen gelişmeler arasındadır. Her ne kadar Dâhiliye Nezareti (İçişleri Bakanlığı) tarafından yasaklanmış olsa da, bu alanda ilk olarak Afife Jale sahneye çıkacak ve onu diğer kadınlar takip edecekti.

Meşrutiyet'ten önce kadınlar çeşitli fabrikalarda işçi olarak çalışıyorlardı. Örneğin İstanbul Kibrit Fabrikası'nda 201 işçinin 121'i kadındı. Meşrutiyetle birlikte çalışan kadınların sayısında ciddi bir artış gözlenmiştir. Çeşitli üretim fabrikalarında, çalışanların yarıya yakını hatta yarısından fazlası kadın işçilerden oluşmaktaydı. Lakin kadın işçilere erkeklere oranla 1/3 veya 1/6 oranında daha az maaş ödeniyordu.¹²⁷

İslam Kadınlarını Çalıştırma Cemiyeti sayesinde iş sahibi olan kadınların sayısı 1917 yılında 24.254 olmuş, bunlara ödenen toplam ücret ise 7617 lira 24 kuruş 27 para

¹²⁵ Şefika Kurnaz, **Yenileşme Sürecinde Türk Kadını**, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2011, s. 193.

¹²⁶ a.g.e., s.195-196.

¹²⁷ a.g.e., s.198-203.

olmuştur. Cemiyetin girişimleri ile kadınlar da askere alınarak yüksek maaş almışlar, Cemil Paşa'nın öncülüğünde IV. Ordu tarafından Kadın Amele Taburları toplanmış ve Çukurova'ya sevk edilmiştir. 1915 yılında kadın işçiler için hukuki düzenleme yapılarak çalışma süreleri 15 saat olarak belirlenmiş, yıllık olarak da bir ay tatil hakkı verilmiştir.¹²⁸

Bu dönemde işçi kadınlardan başka bir de esnaf ve tüccar kadınlar görülmeye başlanmıştır. Kadın berberler çoğalmış, kadınlardan oluşan bir Kadın Tüccarlar Pazarı açılmış, kadın el sanatları ürünleri ihraç edilmeye başlanmıştır.¹²⁹

Sonuç olarak, Osmanlı'nın Batılılaşma ve modernleşme çabalarıyla başlattığı reformların kadın hareketinde rolü büyüktür. Bu dönemdeki reformlar kadınların toplumsal yapıdaki konumlarını az da olsa değiştirmeye başlamıştır. Feminizm, toplumun nasıl kurtulacağı sorusuna karşılık verilen kadınların yükseltilmesi cevabı ile yeni bir toplum yaratmak anlamını kazanmıştır. Kadının sadece anne ve eş kimliğiyle değil, başka kimliklerle de var olması sağlanmak istenmiştir. Bütün bunlar, Osmanlı döneminde dergi ve dernekleriyle bir kadın hareketinin var olduğunu ve bunun hayli aktif olduğunu göstermektedir. Hareketin, taklit olmadığı ve kendi kodlarından yola çıktığı vurgulanmıştır. Kadınlar, erkeklerin kendilerini anlayamayacağını ve ataerkil kodlardan azade olamayacaklarını belirterek kadın haklarını yalnızca kadınların savunması gerektiğini belirtmişlerdir.

3.3. Osmanlı Dönemi Kürt Kadın Hareketleri

Osmanlı Devleti'nin başkenti olan İstanbul'un yirminci yüzyılın başlarında Kürt milliyetçiliğinin merkezi olduğu binmektedir. Bunun en önemli sebebi, merkezileşme faaliyetlerine karşı isyan eden Kürt beylerinin aileleriyle birlikte İstanbul'a sürgün edilmesi, İstanbul'da çok iyi eğitim gören bu Kürt aydın ve entelektüellerinin

¹²⁸ a.g.e., s.206.

¹²⁹ a.g.e., s.207-208

modernleşme ile beraber ulusçuluk fikirleriyle tanışmalarıdır. Bu doğrultuda, çeşitli gazete ve dergiler basılmış, çeşitli cemiyetler ve dernekler kurulmuş, Kürtlerde ulus bilinci oluşturulmaya çalışılmıştır. İlk Kürt kadın örgütlenmesi olan Kürt Kadınları Teali Cemiyeti de 1919'da İstanbul'da açılmıştır.

Aileleriyle birlikte İstanbul'a sürülen Kürt kadınlarının bazıları da modern yöntem ve örgütlenmeler ile Kürt ulusal hareketine katılmışlardır. Bu kadınların bir kısmı *Teşkilat, cemiyet, nizamname, aza, miting, tebliğ, mücadele, gazete, mecmua* gibi yeni sözcüklerle ilk kez burada tanışmıştır.¹³⁰

Ünlü Kürdolog Martin van Bruinessen, "Kürdistan'da Anaerkillik ve Kürt Tarihi'nde Kadının Rolü" adlı incelemesinde; 17. yüzyıl başlarında İtalyan gezgin Pietro della Valle'yi ağırlayan Doğu Kürdistanlı kadın lider Hanım Sultan'dan başlayarak yine aynı dönemde Soran ve Harir çevresini yöneten Hanzade Sultan'a, 19. yüzyılın ikinci yarısında yöneticilik yapmış Kara Fatma'ya ve yine 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Güney Kürdistan'ın ünlü aşiretlerinden Caf aşiretinin yöneticisi Edela (Adile) Hanım'a varıncaya kadar birçok Kürt kadın yöneticiden söz etmekte ve şöyle demektedir: "Kürt tarihi boyunca kendi toplumlarında yüksek mevkilere ulaşmış, politik olarak söz sahibi olmuş ve hatta askeri komutanlıklar yapmış kadınlara rastlamak olanaklıdır. Bu kadınlar, Kürtler arasında bir ulusal sembol ve Kürtlerin komşularına karşı ahlak üstünlüğünün bir göstergesi olmuşlardır."¹³¹

Halil Hamid, "Kürt Kadınları" adlı çalışmasında Kara Fatma'nın yanında Şivan Aşireti reislerinden Fettah Ma'ruf'un kız kardeşi Gevra Nergis'in asker elbisesi giyerek kardeşinin intikamını aldığından, kardeşinin vefatından sonra aşireti kendisinin yönettiğinden bahseder. Hemevend reisi Civeklin'in eşinin, İran'da muharebede zevci, oğlu ve kendisi 10 bin atlı ile savaştıklarında 18 kişiyi öldürdüğünden, Caf aşireti reisi Mahmud Paşa'nın eşi Piruze ile İbrahim Paşa'nın eşi Hansa'nın cesaretleriyle nam saldıklarından, Mir Muhammed beş yaşındayken annesi Delale'nin aşireti iyi idare

¹³⁰ Rohat Alakom, "Yirminci Yüzyılın Başlarında İstanbul'daki Kür Kadınları", **Devletsiz Ulusun Kadınları: Kürt Kadını Üzerine Araştırmalar**, der. Shahrzad Mojab, İstanbul: Avesta, 2013, s. 75.

¹³¹ Mehmet Bayrak, **Geçmişten Günümüze Kürt Kadını**, Ankara: Özge Yayınları, 2002, s.13.

ettiğinden bahsederek erkeklerin yenildiği zamanlarda kadınların silaha sarıldığını ve Kürt kadınlarının cesaretleriyle şöhret bulduklarını ifade eder.¹³²

Kürt kadınlarının zaman zaman beyliklerinin yönetimde yer aldıkları da görülmüştür. Yönetimdeyken tarihi önemi büyük, yarı-resmi diplomatik ziyaretlerde bulunmuşlardır. Bunlara örnek olarak, Cizre Bey'i Muhammed Bey öldüğünde çocuklarıyla İstanbul'a giderek kendi beyliğinin yönetimi hakkında karar çıkararak beyliğine dönen eşi verilebilir. Yine İstanbul'a gelerek kendi beyliğinin durumu hakkında yetkililere bilgi veren Sekeman Bey'i Salih Bey'in eşi ve en önemlisi de 1853 yılında Kırım Savaşı başladığı sırada emrindeki 300 atlısıyla İstanbul'a gelerek padişaha bağlılığını bildiren Kara Fatma'dır. Kara Fatma'nın ziyareti İngiliz, Fransız, Alman ve Osmanlı medyasında ciddi yer tutmuştur. Hakkında çeşitli illüstrasyonlar yapılmış, pek çok haberler çıkmıştır. Onun için, "Kürdistan Kahramanı", Kürdistan Aslanı", "Kürt Prensesi", "Bir Amazon" gibi isimler kullanılmıştır. Kamıran Bedirhan'ın eserinde, padişahın Kara Fatma'ya kendisi gibi bir kahramanın nasıl olur da Türkçe bilmediğini sorması üzerine, padişaha: "Padişahım, eğer siz Kürtçe bilseydiniz, benim Türkçe bilmeme gerek kalmazdı" dediğini belirtir.¹³³

Ahmet Mithat Efendi, "Amazonlar Yani Cengâveran Zenan" (Amazonlar Yani Kadın Savaşçılar) adlı incelemesinde Kara Fatma'nın bir süvari ordusuyla İstanbul'a gelişinden bahseder¹³⁴, yine Namık Kemal Midilli'de sürgündeyken Abdülhak Hamit Tarhan'a yazdığı mektubunda Kara Fatma'dan ve bir başka Kürt kızından övgüyle bahseder.¹³⁵ Halil Hamid de 1877-78 Osmanlı- Rus Savaşı'nda Erzurum cephesinde kahramanca savaşarak Aziziye tabyasını Ruslardan geri alan Kara Fatma'dan bahseder.¹³⁶

İstanbul'a yerleşen Kürt kadınlarının çoğu ev hanımı, bir kesimi de öğretmen, çocuk bakıcısı, temizlikçi, terzi olarak yaşamlarını sürdürmüşlerdir. İçlerinde

¹³² Halil Hamid, "Kürt Kadınları", **Siyanet**, S. 15, (2 Temmuz 1914'ten aktararak) **Roja Teze**, S. 5, (1999) (Aktaran: Bayrak, **a.g.e.**, s.189-190).

¹³³ Alakom, **a.g.m.**, s.76-78.

¹³⁴ Ahmet Mithat Efendi, "Amazonlar Yani Cengâveran Zenan", **Kırk Anbar**, S. 9 (1875), İstanbul, (Aktaran: Bayrak, **a.g.e.**, s. 81)

¹³⁵ Bayrak, **a.g.e.**, s.81.

¹³⁶ Hamid, **a.g.m.**, s.82.

öğretmenler olarak çalışanlar da olmuştur. Yoksul ailelerden gelenler büyük sıkıntı çekmiş, Kürtçe bilmeyenler birçok zorlukla karşılaşmıştır.¹³⁷

Türk yazarlarından Halide Edip Adivar, anılarında *Kalp Ağrısı* adlı romanındaki Zeyno karakterinin kendi ailesine bakıcılık yapan bir Kürt kızı olduğunu yazar, İstanbul'da yaşayan Mahmure adlı bir Kürt kızından da bahseder. 1906 yılında İstanbul Valisi Rıdvan Paşa'nın öldürülmesiyle ilişkilendirildikleri için 12 yaşındaki erkek çocukları dâhil Kudüs'e sürülen Bedirhan ailesinin gelini olan Mahmure, hamile bir şekilde İstanbul'da yalnız kalmıştır.¹³⁸

İstanbul'da çıkarılan *Jîn* adlı Kürtçe dergisinde 16. sayıda H. Aziz adlı bir öğrencinin ve 9. sayıda da Midyalı Tanin Molazade adlı bir öğretmenin mektuplarının yayınlandığı görülmektedir ki bu da, o dönem Kürt kadınları arasında öğrenci ve öğretmenlerin olduğunu göstermektedir. İstanbul'daki Kürt nüfusunun o dönem için 30 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir.¹³⁹

Etnik kökenleri bakımından Kürt olan Abdullah Cevdet, Kasım Emin, Ziya Gökalp ve Mevlanzade Rıfat gibi aydınların, Kürt İstanbul'da yaşayan Kürt gençlerinin uyanmasında büyük rolleri vardır. Jön Türklerin dört kurucusundan bir olan Abdullah Cevdet, yazılarında sürekli kadın haklarını savunur. "...bizler manen babalarımızdan ziyade annelerimizin hayat uzantısıyız..." der. *İçtihat* dergisinde "Kadın ve Siyaset" adlı bir yazısı yayımlanır. *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyoloji Tetkikler* adlı eserinde: "Kürtler arasında da bazen kadınlar erkekler gibi yiğitlik ve kahramanlık örnekleri gösterir." der. Fransa'da eğitim gören ve Mısır'da uzun süre hâkimlik yapan, Süleymaniyeli Kürt bir aileden gelen Kasım Emin'in yazdığı *Kadınların Özgürlüğü* kitabı *Hürriyet-i Nisvan* adıyla 1908'de Türkçeye çevrilir, daha sonra da birçok dile çevrilerek kaynak eser konumuna gelir.¹⁴⁰

Süleymaniye Kürtlerinden olan, uzun yıllar İstanbul'da kalan Mevlanzade Rıfat, muhalif düşünceleriyle bilinen, birçok kez tutuklanan ve sürgüne gönderilen birisidir. Suriye'ye gönderilmeden evvel evlendiği Ulviye Hanım'ı bir Kürt dergisi olan *Kadın Dünyası*'nı çıkarması için teşvik eder. Kendisi de *Erkekler Dünyası* adlı bir dergi

¹³⁷ Alakom, a.g.m., s. 81.

¹³⁸ a.g.m., s. 81.

¹³⁹ a.g.m., s. 82.

¹⁴⁰ a.g.m., s.83-84.

çıkarak erkeklerin vazifelerini anlatır. *Kadınlar Dünyası* Osmanlı'daki kadınların haklarını din, mezhep ve etnik ayrım gözetmeksizin savunur. Aynı isimli matbaasında Kürd Kadınları Teali Cemiyeti'nin Nizamnamesi basılır. 194 sayı basılan bu dergi, 1913'te kadınların haklarını savunmak üzere kurulan Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti'nin yayın organı olarak çıkmıştır. Dergide Kürt kadınları hakkında da yazılar çıkar. Kürt kadınlarının kıyafetleri, o yıllarda olay olan ilk kez Belkıs Hanım adında bir Kürt kadınının uçağa binmesi yazılmıştır. Derginin 100. sayısında, kendisinin Kürt olduğu belirtilerek Kara Fatma'nın İstanbul ziyareti yazılır. 123. sayıda tanınmış Kürt simalarından Abdullah Cevdet, Kamıran Bedirxan ve Kürt şairi Ehmedê Xanî'nin bazı önemli sözleri yayımlanır. 122. sayıda Fato Nali adlı bir Kürt kadınının yazısı yayımlanır.

Kürt tarih yazımının ilk belgeleri olmaları yönüyle büyük önem taşıyan dört önemli yazı bu dönemde yazılmıştır. Bunlar: *Kadınlar Dünyası*'nda yayımlana "Kara Fatma" yazısı, *Rojî Kurd* dergisinde Erganî- Madenli Y.C: imzalı yayımlanan "Kürtlerde Kadın Mes'elesi" yazısı, *Siyanet* adlı dergide Halil Hamit tarafından kaleme alınan "Kürt Kadını" yazısı ve 1919 yılında *Jîn* dergisinde Memduh Selim imzalı "Kürd Hanımı" yazısıdır.¹⁴¹

1919'da İstanbul'da kurulan Kürt Teali Nisvan Cemiyeti (Kürt Kadınlarını Yüceltme Cemiyeti), Kürt kadınlarının örgütlenme çabalarının ilk örneğidir. Dernek, 1980'ler kadar çok az kişi tarafından sadece ismen biliniyordu. Bazı belgelerin ortaya çıkmasıyla birçok okuyucu dernek hakkında bilgi sahibi olmaya başladı.

Derneğin kurucusu Süleymaniyeli Doktor Encum Yemulki'dir. Babası İstanbul'da Divan-ı Harp Başkanlığı yapan Mustafa Paşa Yemulki'dir. Mustafa Paşa Yemulki, Türk kaynaklarında "Nemrut Paşa" olarak geçer, Osmanlı ile yaşadığı problemlerden dolayı İstanbul'dan ayrılır ve 1922-1926 yılları arasında çıkan "Bangî Kurd" gazetesinin sorumlu müdürü olur. Kendisi aynı zamanda önemli bir Kürt şairidir. Annesi Safiye Hanım, Kürt Sait Paşa'nın kardeşi, Şerf Paşa'nın da teyzesidir. Dernek

¹⁴¹ a.g.m., s.85-87.

kapatıldıktan sonra 1922’de Fransa’ya göç eden Encum Yemulki, 1968’de Paris’te vefat etmiştir.¹⁴²

Kürt Teali Nisvan Cemiyeti, Seyyid Abdülkadir liderliğinde 1918 yılının Aralık ayında kurulan Kürdistan Teali Cemiyeti bünyesinde, 5 ay sonra 1919 yılının Mayıs ayında kurulmuştur. Bu cemiyet hakkında birinci elden bilgi veren kaynakların başında *Jîn* dergisi gelmektedir. Bunun yanında *İstiklal* ve *Zarya Vastoka* dergilerinde de kısa not ve yazılara rastlanmıştır. *Jîn* dergisinde, derneğin kuruluşu münasebetiyle Şişli Etfal Hastanesi’nde yapılan toplu sünnet töreni münasebetiyle düzenlenen tiyatrodan bahsedilir. Açılışa konuşan Encüm Yemulki adlı kadının yazısına yer verilmiştir.¹⁴³ Memduh Selim’in derneğin çalışmaları ve Kürt kadınları konularını ele alan çeşitli yazıları dergide yer almıştır.¹⁴⁴ Abdurrahim Rahmi de derneğin kuruluşu münasebetiyle Kürt kadınları hakkında bir şiir yazmış, şiirin sonunda dernek için dua etmiştir.¹⁴⁵

Derneğin nizamnamesinin ikinci maddesinde kuruluş amacı; Kürt kadınının modern bilinçle yüceltilmesini sağlamak, aile hayatının iyileştirilmesi ve düzenlenmesini sağlamak, göç ve savaş dolayısıyla sefil bir hale gelen Kürt kadınlarına iş bulmak ve para yardımında bulunmak olarak belirtilmiştir.¹⁴⁶ Dernek, Kürt kimliğinin örgütlenmesi, kadınların ulusal mücadeleye katılması ve Kürt çocuklarının eğitilmesi gibi yönleriyle öne çıkarken aynı zamanda dernek yöneticileri ve üyeleri döneme uygun modern Kürt kadını görüntüsü sergilemiştir. Yalnızca Kürtler değil, diğer milletlerden kadınların da üye olabileceği belirtilmiştir. Derneğin açılış konuşmasında Encüm Yemulki tarafından, amaçlarına ulaşmak için toplantılar yapılacağı, konferanslar ve müsamereler düzenleneceği, kütüphaneler ve tartışma salonları açılacağı ve gazete, dergi, kitap ve risaleler yayımlanacağı belirtilmiştir. Derneğin ilk faaliyeti, Sultan Ahmet meydanında kadın-erkek birçok Kürt vatandaşının katılımıyla mevlit okutmak

¹⁴² Nevin Güngör Reşan, “Encum Yemulki ve Kürt Kadınları Teali Cemiyeti”, (Çevrimiçi) http://www.kurdinfo.com/forum_bixwine.asp?id=4881 (Erişim tarihi: 17.06.2015)

¹⁴³ Aziz Yemulki, “Kürt Kadınları Teali Cemiyeti’nin Müsameresi Dolayısıyla”, *Jîn*, S. 25 (1919), s. 9.

¹⁴⁴ Vanlı Memduh Selim Bey, “Kürd Hanımı”, *Jîn*, S. 14 (1919), ss.6- 9., “Kürdlükte İlericilik Akımları”, *Jîn*, S. 17 (1919), ss. 3-9., “İki Hayırlı Eser”, *Jîn*, S. 20 (1919), ss. 5-9.

¹⁴⁵ Abdurrahim Rahmi, “Ji Bo Cıvata Dayikan” (Anneler Birliği için), *Jîn*, S. 22 (1919), s. 16.

¹⁴⁶ Kürd Kadınları Teali Cemiyeti Nizamnamesi, Madde 2.

olmuştur. Kurban Bayramı vesilesiyle 1919 yılının Ağustos ayında Şişli Etfal Hastanesi'nde birçok yoksul Kürt çocuğu sünnet edilmiştir.¹⁴⁷

Derneğin başkanlığını bir süreliğine Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın torunu, 1898-1908 yılları arasında Osmanlı elçisi ve 1919-1920 yılları arasında da Sevr Barış Görüşmeleri'nde Kürtlerin temsilcisi olan Kürt Şerif Paşa'nın eşi Emine Hanım yürütmüştür. *İstiklal* gazetesinin 9 Temmuz 1919 tarihli sayısında Emine Hanım'ın başkanlık teklifini kabul ettiği belirtilmiştir. Dernek, Paris'te bulunan Emine Hanım'a bir telgraf çekerek çalışma ve gayretlerinden dolayı teşekkür etmiştir.¹⁴⁸

Gürcistan'da çıkan *Zarya Vastoka* gazetesinde 1928 yılında yayımlanan yazıda Kamıran Bedirhan "Kürt Kadın Komitesi" isimli bir yazı kaleme alır. Yazıda, İstanbul'da Kürtlerce kurulan birkaç kültürel örgütten biri olan Kürt Kadınları İlerleme Komitesi'nin kuruluş amaçları ve faaliyetlerinden bahsettikten sonra, yazının sonunda; "Ama bu komitenin çalışmaları uzun sürmedi. Constantinopolis milliyetçilerinin hilekârlıkları ve soruşturmaları yüzünden dernek tüm şubeleriyle birlikte kapatıldı." İfadesi geçmektedir. Buradan anlaşılan, derneğin kapatılması için milliyetçiler tarafından şikâyetler yapılmış olduğu ve derneğin başka şubelerinin de olduğudur.¹⁴⁹

Bunun yanında, Kürt kadınları için yapılan diğer çalışmalardan biri de Kürt Tamim-i Maarif ve Neşriyat Cemiyeti adında kurulan başka bir Kürt derneğinin çalışmalarıdır. Derneğin tüzüğünde yer alan 18. maddede Kürt kızları için bir gece okulunun açılması öngörülmekte ve 19. maddede kadın ve erkeklerin kullandıkları eşyaların sergileneceği bir serginin açılması gereği üzerinde durulmuştur.¹⁵⁰

Kürt kadınları için Kürtler tarafından yapılan çalışmaların yanında, Türkler tarafından yapılan çalışmalara da bakılması konunun ehemmiyeti açısından gereklidir. Bunlardan en önemlisi olan *Kadınlar Gazetesi*'nde Kürt kadınlarının rolü incelenecektir.

Mithat Kutlar, *Nuriye Ulviye Mevlan ve 'Kadınlar Dünyası'nda Kürtler* adlı çalışmasında, II. Meşrutiyet sonrası kurulan Osmanlı Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti'ne bağlı

¹⁴⁷ İbrahim Sediyanı, "I. Dünya Savaşı Sonrası Kurulan Kürt Cemiyetleri", *Kürt Tarihi Dergisi*, S. 14 (Ağustos- Eylül 2014).

¹⁴⁸ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, Ankara: 1993, s. 373, (Aktaran: Alakom, *a.g.m.*, s. 91).

¹⁴⁹ "Kürt Kadını Komitesi" (Rusça), *Zara Vastoka*, S. 297 (1928), Tiflis (Aktaran Alakom, *a.g.m.*, s.95)

¹⁵⁰ "Kürt Tamim-i Maarif ve Neşriyat Cemiyeti Beyannamesi", *Jîn*, S. 10 (1918), ss. 13-14.

yayın organı olarak çıkarılan *Kadınlar Dünyası* adlı derginin ortaya çıkış tarihini, o dönemki kadın hareketine katkısını, Nuriye Mevlan'ın eşi Mevlanzade Rıfat'ın kadın hareketine katkılarını ve Kürt kadınlarının bu dergideki yerini ele almıştır.¹⁵¹

İlk kanuni kadın derneği olan Osmanlı Müdafaa-ı Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti ve buna bağlı *Kadınlar Dünyası* dergisinin kurucusu olan Ulviye Mevlan, daha çok sosyo-kültürel köklere dayandırdığı kadın sorununun çözümü olarak, kadının toplumda alın teri ile çalışıp para kazanması, ekonomik bağımsızlığını elde etmesi ve sosyal hayata katılmasının sağlanmasını görüyordu.

Kürt kadınları da II. Meşrutiyet sonrası yazın hayatına girmişlerdir, fakat Türk milliyetçiliğinden uzak, din, ırk ve mezhep ayrımı gözetmeden insanlara aynı gözle bakan yayınlarda düşüncelerini dile getirmeyi tercih etmişlerdir. Bunlardan en önemlisi *Kadınlar Dünyası*'dır. Dergide Bedirhan Bey'in torunlarının yazıları, çeşitli Kürt kadınlarının mektupları ve bazı Kürt şahsiyetlerinin sözlerine yer verilmiştir.

Kürt kadınlarının o dönemde çıkan Kürtçe gazete ve dergilerde yazıları yer almazken, Kürtçe olmayan bir dergide yazmış olmaları merak konusudur. Bunda sadece Mevlanzade Rıfat'ın Bedirhanlar ile olan yakın ilişkisi mi etkilidir bilinmez. Lakin Kürtçe dergilerde yalnızca Kürt kadınlarının iki mektubuna yer verilirken, *Kadınlar Dünyası* 'nda birçok yazı ve mektuba yer verildiği görülmektedir.

Bedirhan Bey'in torunu olan Meziyet Bedirhan, derginin 57. sayısında hayvan hakları ile ilgili bir yazı kaleme almıştır. Bu onun bu dergideki tek yazısı olmuştur. Fahriye Bedirhan da, "Hemşirelerime" (Kız kardeşlerime) adlı yazısında, Balkan Harbi sonrası ortaya çıkan ekonomik bunalım ve bunun iç ticarete yansımaları ele almış, kadınların da üretim atölyelerinde çalışarak iç ticarete katkıda bulunmak için ellerinden geleni yaptıklarını belirtmiştir. Yine Fahriye Bedirhan "Kimlerle İttifak Etmeliyiz" adlı yazısında, kadınların iyi bir gelecek için gösterdikleri mücadelenin, aralarında siyasi bir ortaklıktan ziyade ancak ortak bir dünya görüşü ile gerçekleşebileceğini, bunun için umutsuzluğa düşmemeleri gerektiğini, sergileyecekleri azim ile toplumsal sorunların üstesinden gelebileceklerini ifade etmiştir.¹⁵²

¹⁵¹ Kutlar, a.g.e.,

¹⁵² a.g.e., s.59-60.

Bu dergide yazan Kürt kadınlarından bir diğeri de, yine Bedirhan ailesinden Mes’adet Bedirhan’dır. Dergide kadın hukuku, aile, boşanma, eğitim, kocalık durumu, savaşın yıkımları vb. konularda toplamda 24 yazısı tespit edilen Mes’adet Bedirhan, ayrıca 10 sayıda dönemin meşhur muhabirlerinden Bert Danjen’in “Hayatını Yaşamak için Her Kadının Bilmesi Lazım Olan Şeyler” yazı dizisini tercüme etmiştir. Yine derginin Fransızca ekinde Fransızca yazılar yazmış olması, çok iyi bir eğitim gördüğünün göstergesidir. Kadınların ev içindeki ve cemiyet hayatındaki yeri ve kadınlara biçilen toplumsal roller üzerine yazdığı yazılar ayrı bir öneme sahiptir. Kadının evde ve cemiyetteki rollerini ayırt eden Mes’adet Bedirhan, günümüzde de halen tartışmaların merkezinde olan özel alan- kamusal alan ayrımı gibi önemli bir konu üzerinde durduğunu göstermektedir.¹⁵³

Mes’adet Bedirhan, toplumsal refahın yolunun ailedeki refahtan geçtiğini, bunun için de eşlerin medeniyetin gereği bir yaşam tarzına sahip olmaları ve ailede eşitliğin sağlanması gerektiğini vurgular. Kadınların ev ile sınırlandırılmaması ve erkekler gibi toplumsal hayata karışmaları gerektiğini belirtir. Kadın ve erkek beyni arasında fizyolojik olarak yapısal ve işlevsel herhangi bir farkın olmadığını belirterek ‘saçı uzun aklı kısa’ söylemine şiddetle karşı çıkar. Kadınların asla eğitimden mahrum bırakılmamaları gerektiğini, ancak eğitim sayesinde vatana faydalı evlatlar yetiştirilebileceğini belirtir. Ayrıca, ev ekonomisi, görgü kuralları ve özgürlük meseleleri de üzerinde durduğu diğer konulardır.

Balkan Savaşları’nda Kürtler de Osmanlı ordusunda yer almıştır. Bununla ilgili yazılan pek çok yazıdan ilginç bir örnek, Fato Nali adında bir Kürt kadınının Balkan Savaşı’nda esir düşen bir Kürt Genci olan Ahmet oğlu Kasım hakkında yazdığı yazıdır. Yazının önemi, savaşın asıl bedellerini kadınların ve annelerin ödediğini vurgulamasından gelmektedir. Bu konuda Osmanlı yönetimini uyarmıştır yazısında. Mes’adet Bedirhan da Kasım’ı hastanede sık sık ziyaret etmiş, annesi ile empati kurmaya çalışmış ve vatanın Kasım gibi kahramanlar sayesinde ayakta durduğuna dair bir yazı kaleme almıştır. Bu iki yazı, Kürt literatürü açısından olduğu kadar, kadınların savaş gibi toplumu kuşatan bir soruna bakışını örneklemesi açısından çok önemlidir.

¹⁵³ a.g.e., s.61-62.

Daha önce de belirtildiği gibi, bu dergide Kara Fatma hakkında bir yazı yayımlanmıştır. Ayrıca iki Kürt aydınının çabaları ile izin alınmasından sonra uçağa binen Osmanlı Müdafaa-ı Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti üyesi Belkıs Şevket Hanım hakkında da bir yazı kaleme alınmış ve bu olay hem Osmanlı hem de Avrupa basınında geniş yankı uyandırmıştır. Kadınların da erkekler kadar cesur olabileceğini ve onların da erkekler gibi ulusal mücadeleye katkı sağlayabileceklerini göstermek amacıyla Belkıs Hanım'ın uçağa bindirilmesi, kadınların hem ulusal hem de uluslararası alanda seslerini duyurabilmeleri açısından büyük önem taşımaktadır¹⁵⁴

Ulviye Mevlan'a *Kadınlar Dünyası* dergisini çıkarması fikrini veren eşi Mevlanzade Rıfat da dönemin önemli feminist erkeklerindendir. Kürt kökenli olan Rıfat, İnsanlar Dünyası'na ulaşmak amacıyla *Erkeler Dünyası* adlı bir dergi çıkararak kadınların sorunlarına değinerek, erkeklere düşen vazifeleri hatırlatır. Kadınların diğer milletlerce erkelerle rekabet edecek derecede ilerleme kat etmelerine karşılık kendilerinin kadını durdurduğu ve hapis hayatına mahkûm ettiklerini belirterek Osmanlı kadın sorununda tek çözümün kadın ve erkeğin sosyo-kültürel ve siyasal dayanışmasından geçtiğine inandığını ifade eder.¹⁵⁵

3.4. Kürt Ulusal Hareketi Bağlamında Kürt Kadın Hareketleri

Yaklaşık 25 Milyon nüfusuyla Ortadoğu'da Araplar, Türkler ve Farslardan sonra en geniş etnik halk olan Kürtler, dünyadaki devletsiz en geniş uluslardan biridir. Türkiye'de feministler devlet ve ulusun ataerkilliğini daha teorik bir biçimde ele almış, devlet sevgisi kültü ile kuşatılmış ve 1990'lara kadar feminist literatürde Kürt kadınlarına dair bir "ölüm sessizliği" olmuştur.¹⁵⁶ Türkiye'de yürütülen feminist çalışmalarda Kürtler yer almış olsalar dahi, tartışmanın boyutlarını, söylemini, içeriğini ve sorunsalını Kemalist siyaset belirlemiş, Kürtlerin varlığı inkâr edilmese de kendi

¹⁵⁴ a.g.e., s. 70-75.

¹⁵⁵ a.g.e., s. 76-91.

¹⁵⁶ Shahrzad Mojab, (der.) **Devletsiz Ulusun Kadınları: Kürt Kadını Üzerine Araştırmalar**, İstanbul: Avesta Yayınları, 2013. s. 14.

kendini idare edebilecek, yasal haklara sahip bir ulus olarak değerlendirilmemiştir.¹⁵⁷ Türk kadın hareketi militarizme, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da sürmekte olan savaşa, yeni bir milliyetçiliğin yükselişine ve devletin Türk kimliğine dair resmi söylemine, Türkiye sınırları içinde yaşayan tüm vatandaşların Türk olduğu iddiasına eleştirel bir yaklaşım getirmekte başarısız olmuş ve ırkçılığı lanetleyen birkaç inisiyatif dışında belirli problemlere çözüm getirmek için Kürt kadınlarıyla herhangi bir bağ kurulmaya çalışılmamıştır.¹⁵⁸

Kadın ya da kadın sorunu, Kürt siyasi söylemine 20. yüzyılın başlarında girmiştir. Bu durum, Kürt feminizminin başlaması veya kadınların Kürt siyasetine girmesinden dolayı değil, Osmanlı - Kürt entelektüellerince desteklenen ve neşredilen farklı bir siyasi söylemin bir parçası olduğundan dolayı önemlidir. Kadın sorunu, diğer milliyetçi hareketlerde görüldüğü gibi Kürtlerde de erkekler tarafından tanımlanmıştır.¹⁵⁹

19. yüzyılın sonunda Osmanlı Devleti'nin merkezileşme çabalarına karşı isyan eden Kürt beyleri tasfiye edilmiş ve aileleriyle birlikte İstanbul'a sürülmüştür. Kürt milliyetçi hareketi bir açıdan güçleri ellerinden alınmış bu yerel ileri gelenlerin çabaları ile ortaya çıkmış, bunların bir kısmı tarafından güce giden bir yol olarak görülmüştür. Fikirlerini Osmanlı halkına özellikle de Kürt halkına ulaştırabilmek amacıyla sürgündeki Kürt entelektüelleri, çoğu Arap alfabesiyle çift dilli gazeteler yayınladılar. Biçim ve içerik açısından dünyadaki diğer yayınlara benzeyen bu gazeteler ve dergiler; Kürt aydınları tarafından çıkarıldıklarından, Kürtçe olduklarından, Kürtlerin taleplerini ve sıkıntılarını dile getirdiklerinden, önemli bir kısmında Arap harfleriyle Kürtçe yazılar çıktığından ve Kürtleri konu alıp Kürtlere hitap ettiklerinden dolayı Kürtlere özgü sayılmaktadır.

Önemli bir toplumsal mesele olarak 'kadın sorunu', 1913'te Kürt basınına girmiştir. Kadın, toplumun yarısı olarak görülmüş, Kürtlerin ilerlemesi, modernleşmesi ve başarısı ile ulusa katkıda bulunacağı dile getirilmiş, kadınlara da tıpkı gelişmiş

¹⁵⁷ a.g.e., s. 10.

¹⁵⁸ Pınar İlkaracan, "Women's Movement(s) in Turkey: A Brief Overview.", **Women for Women's Rights**, (2007), İstanbul, (Aktaran: Mojab, a.g.e., s. 21.).

¹⁵⁹ Janet Klein, "Milliyetçilik: Geç Osmanlı Döneminde Kürt Milliyetçi Söyleminde 'Kadın Sorunu'", **Devletsiz Ulusun Kadınları: Kürt Kadını Üzerine Araştırmalar**, der. Shahrzad Mojab, İstanbul: Avesta Yayınları, 2013, ss. 43-76.

medeniyetlerdeki gibi erkeğin sahip olduğu her türlü hak ve ayrıcalık, saygı ve önemin verilmesi gerektiği ifade edilmiştir.¹⁶⁰ 1919 yılında kurulan ilk Kürt kadın derneği olan Kürd Kadınları Teali Cemiyeti'nin açıldığını kamuoyuna duyuran ve cemiyeti medyada ilk tanıtan kişi *Jîn* dergisinin yazarı ve dönemin önemli Kürt entelektüellerinden biri olan Vanlı Memduh Selimbegi'dir. Bu dergide kaleme aldığı yazısında öncelikle Kürtlüğe taraf olan bu cemiyeti kuranlara ne kadar teşekkür etse az olacağını belirtir. Kürtçülük hareketinin bu derneği kuran kadınlardan beklentisi, Kürt kadınlarının “vatan, vazife, fedakârlık hisleri aşılanmış tam birer ana” olmalarıdır. Bu cemiyetin kuruluş sebebi olarak, Kürt erkeklerinin sosyal olarak kadınlarda çok önde olmasının getirdiği dengesizlik gösterilir. Bu yüzden kadın hareketinin erkek hareketinden ayrıldığını belirterek, kadın hareketinin de bir süre sonra aynı sona sahip olmasından duyduğu endişeyi de ayrıca belirtmiştir. Zira bir süre sonra kadınların sosyal alanda erkeklerden çok önde olmasının da dengesizliğe sebep olacağından endişe duymulmuştur.¹⁶¹

Osmanlı basınında tartışılan İslam, Batıcılık ya da Milliyetçilik (Türkçülük) kavramlarına zamanla Meşrutiyetçilik, Modernizm ve Osmanlıcılık kavramları da eklenmiştir. Kürt basınında 1898 yılında, İslam'ın rolü, gerekli Batılılaşma düzeyi, eğitim, siyaset, alfabe reformu ve eşitli konular işlenmeye başlanmış ve 1919'a doğru yoğunlaşmıştır.¹⁶² Bu dönemdeki gazeteler, Kürt milliyetçiliğinden ziyade Osmanlı Devlet bütünlüğünü öncelediği için Osmanlı sosyal ve siyasi akımları içerisinde değerlendirilmektedir, zira hem çevreleri hem de mesajları ile bu Osmanlı siyaseti ve toplumunun doğasını yansıtıyordu. Bu gazetelerde Kürtlerin gelişmesi Osmanlıların ve Müslümanların gelişmesine bağlanmıştır.¹⁶³ Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde çıkarılan gazete ve dergilerde, bu söylem değişikliğe uğramış ve milliyetçi bir nitelik kazanmıştır. Eğitim ve modernleşme ihtiyacından kaynaklanan bu değişim sonrasında kadın, basında yer almaya başlamıştır.

Kendi ulusunu yaratma ve geliştirme, dünya devletlerine Kürtleri çağın gerekliliklerini yerine getiren modern bir ulus olduğunu ispatlamak üzere Kürt entelektüellerince sayısız milliyetçi proje ve reform tasarlanmış ve basın yoluyla halka

¹⁶⁰ a.g.m., s. 49.

¹⁶¹ Vanlı Memduh Selimbegi, “İki Eser-i Mebrûr” (İki Hayırlı Eser), *Jîn*, S. 20 (1919), ss. 5-9.

¹⁶² Klein, a.g.m., s. 50.

¹⁶³ a.g.m., s. 51.

ulaştırılmıştır. Bu modernliğin bir gereği olan kadın haklarının farkına varan Kürt entelektüelleri, kadınları toplumda eşit kılmak ve yüceltmek amacıyla, başta kadın imajının yenilenmesi ve ulusal hedeflere ulaşılmasında bir anahtar olarak görülen eğitim başta olmak üzere çeşitli reformları savunmaya başladılar. Kadınların ve genç kızların eğitimi, modern gelişim ve ulusal hedefleri için gerekli milli eğitim bağlamında yer alacaktı.

Gazete ve dergilerde ağırlıklı konu eğitim olup, bunun yanında tarih, gelenek-görenek, dini konular, dil eğitimi, sosyal konular, Batılı eserlerden çeviriler türünde yazılar ve şiirler yayımlanmıştır. Bütün bunlarla amaç, Anderson'un da tanımladığı hayali bir cemaat oluşturmak, Anderson ve Hobbswan'ın belirttiği geleneği icat etmektir. Kadın hareketleri liberal feminizm ile ilgili olup, kadın-erkek eşitliğinin sosyal alanda görülmesi talebi şeklinde ortaya çıkmıştır. Kürt kadınlarında ise, yine bu talep görülmüş, ama bunun ulusun yükseltilmesinde bir araç olduğu tespit edilmiştir. Kadının eğitimi, postkolonyal feminizmde belirtildiği üzere, ulus için yaşayacak ve gerektiğinde ulus için ölecek nesiller doğurmak ve yetiştirmektir. Milliyetçi anlayış sonucunda, ulusal simgeler olarak anneler bir anne veya eş olarak konumlandırılmış ve ulusu yeniden üretmeye davet edilmiştir.

Jîn (Hayat) dergisinin dördüncü sayısında Hakkarili Abdurrahim Rahmi imzasıyla kaleme alınan “Bir Kürt Mahbubesinin Sabah Meşguliyeti” adlı yazıda Kürtlerin o dönemki sosyal yapısına ışık tutan bilgiler verilmektedir. Yaylada çadırlarda kalan Kürtlerin, hayvancılıkla uğraştıkları, dindar oldukları, çadırların haremlik-selamlık şeklinde ayrıldığı ve yayladaki Kürtlerin hizmetçilerinin olduğu bilgilerini öğreniyoruz. Kürtlerde o dönemde yaygın olan yaylacılık faaliyetlerine örnek olarak yaylada bir Kürt dilberinin sabah yaptıkları anlatılmaktadır. Çadırın selamlık tarafında bulunan misafirlere kahvaltı hazırlayan Kürt mahbubesi, bir yandan ilahi söylemekte, diğer yandan yayıkta ayran çalkalamaktadır. Kürt dilberi beden ve ses güzelliği yönlerinden yüceltilmektedir.¹⁶⁴

Jîn'in 24. sayısında Kemal Fevzi imzalı “Tükenmeyen Dert” adlı yazıda göç nedeniyle perişan olan kadınlar şu şekilde tasvir edilmiştir:

¹⁶⁴ Hakkarili Abdurrahim Rahmi, “Bir Kürt Mahbubesinin Sabah Meşguliyeti”, *Jîn*, S. 4 (1918), s. 7-9.

“Bunlar, kahraman kocalarını şehitlik yollarına gönderen ve sonra bir lokma ekmek için insanlık yoksunu ve alçaklık simgesi birtakım ırz ve ulus düşmanı dindaşların cinsel istekli göğüslerine zorla çekilen kardeşsiz, babasız, kocasız, kimsesiz gelinlerdi! Bunlar, evlatlarını Hilafet uğrunda okşayarak ölüme gönderen gözü yaşlı, bağı taşılı analardı!”

Jîn’in beşinci sayısında Süleymaniyeli Tevfik imzasıyla yer alan “Kervan-ı Gam” adlı şiirde ise, savaştan dolayı göçe mecbur kalan, eşini ve babasını savaşta kaybetmiş Muşlu bir Kürt kadınının, yanında tek kalan çocuğunun ihtirasla büyüyerek vatani düşmandan kurtarması ve bu yolla adını yükseltmesi isteği belirtilmektedir. Şair, kadını dişi bir aslana benzeterek vatan derdiyle acılı yüreğinin sızladığını belirterek karşısında kendisini değersiz hissettiğini ve böyle kadınlarla ulusunun gurur duyacağını belirtiyor. Bu şiirde, savaşın ağır yükünü çeken, kocasız ve babasız kalan kadınların ağır yük altında bile vatan derdiyle sızladıkları vurgulanarak Kürt kadınları yüceltilerek ulusun böyle kadınlarla gurur duyacağı ifade edilmiştir.¹⁶⁵

“Ah, ben görür müyüm, bu yetişsin pür-ihtiras
Düşmandan eylesin bu aziz ülkeyi halas

Çalışsa da bu gayede yükseğe namını”

Baktım, hissî bir dişi arslana benziyor
Derdi-i vatanla kalb-i elemnâki sızlıyor

Ben karşısında kendimi buldum hakîr ve zar
Öyle kadınla eyleyecek millet iftihar”

Liberal feminizmde belirtilen kadınların da erkekler gibi eşit eğitim hakkına sahip olması, *Jîn* (Hayat) dergisinin 14. sayısında Vanlı M[emduh] C. Selimbegi tarafından kaleme alınan “Kürt Hanımı” adlı yazıda ele alınmıştır. Buradaki temel fark, kadınlarının eğitilmelerinin istenmesinin nedeninin ulus için gelecek nesiller yetiştirme aracı olarak görülmesidir. Postkolonyal feminizmin eleştirdiği, kadınların ulusal rahim olarak görülmeleri ve ulus için faydalı nesiller doğurmaları beklentisi bu yazıda açıkça görülmektedir. “Uygarlığın bir ölçüsü de kadının toplumdaki yeri ve ulaştığı başarılarıdır” diyen Selimbegi, gelecek nesiller için temelleri kadınların oluşturacağını,

¹⁶⁵ Süleymaniyeli Tevfik, “Gam Kervanı”, *Jîn*, S.5 (1918), s. 10.

bunun da kadınları iyi yetiştirmeyen ve annelik ödevinin önemini takdir etmeyen ulusların öksüz olacağı anlamına geldiğini belirtir.¹⁶⁶

“Uygar uluslarda kadın gerçekten o ulusun yarısıdır; erkeğin sahip olduğu her çeşit hak ve ayrıcalık, saygınlık ve önem, hatta kimi zaman fazlasıyla kadınlara da cömertçe verilir. Gelecek kuşakların temelini kadınlar kurar. Kadınları iyi yetiştirmemiş, analık görevlerini takdir etmeyen uluslar öksüz demektirler.”

Ayrıca Kürt kadınının çocuğun tek eğitmeni olduğunu ve her Kürt çocuğunun ruhunda annesinin elleri ve ruhu ile örülmüş bir karışım olduğunu iddia eder. Selimbegi, Batı’dan alınacak bilgi, sanat, teknolojinin kadınlar tarafından benimsenmesinden daha büyük bir gelişme olmayacağını, böylece gösterişe meyilli olmayacak olan Kürt kadınları, çocuklarına vatanseverlik ve görev sorumluluğu aşılayacak, bunun da ‘Kürt kadınlarının modern bir görünüş ile ilerleyişleri’ hedefini gerçekleştireceğini savunur. Böylece postkolonyal feminizmin eleştirdiği ‘kadınların eş ve anne olarak rollerini daha iyi icra edecekleri düşüncesiyle kadınların eğitime önem verildiği’ düşüncesini desteklemiş olur.

İslam dini ile milliyetçilik arasında bir bağ kurmaya çalışan Selimbegi, Kürt kadınlarının dinine büsbütün bağlı olduğunu ve dinsel görevlerinin her yönünde ulusal özümsemenin görüldüğünü belirtmektedir. Dinin Kürt kadınlarının terakkisinde bir engel teşkil etmediğini, Kürt kadınlarının diğer kadınlara nazaran daha özgür olduğunu, evinin hâkimi olduğunu, sosyal yaşama saygın bir konuma sahip olarak karıştığını, biraz yukarıya bakılırsa bir kadınlar saltanatının görüleceğini, kocaları evde olmadığında kocalarının görevlerini üstlendiğini, elde ettiği geniş özgürlüğü kocasının ve ailesinin aleyhine kullanmayacağını belirtmiştir. Bunu sosyal bir denge ve uygarlık başarısı olarak gördüğünü ve bunun Kürt ulusu için değerli bir varlık olduğunu ifade eder.¹⁶⁷

Selimbegi yazısını şu şekilde hitaba erdirmektedir¹⁶⁸;

“İşte Kürd kadınının doğal durumu, günümüzün gereklerine bu ölçüde uygundur. Eksik olan bir şey varsa, ulusal alışkanlıklardan doğup, yazılı olmayan ulusal gelenekler içinde gelişen karakter belirleyici bu terbiyenin, aydınlatıcı kurallarla ve çağdaş öğretim kuralları ile de olgunlaştırılıp taçlandırılmamış olmasıdır. Bu eğitim kurallarını, bu

¹⁶⁶ M. C. Selimbegî, “Kürd Hanımı”, *Jin*, S. 14 (10-14 Mart 1919), s. 6.

¹⁶⁷ *a.g.m.*, s. 8.

¹⁶⁸ *a.g.m.*, s. 9.

öğretim kurallarını uyguladığımız gün, Kürd kadınının erdem derecesini, yetiştirdiği çocukların nasıl imrendirici bir vatan temeli kuracaklarını göreceğiz. Bu geleceğin pek uzak olmadığına inanıyoruz.”

Selimbegi, bu defa *Jîn*’in 20. sayısında bu görüşlerini daha da ileri taşımaktadır. Hilafet merkezi olan Osmanlı’da kadının giyimiyle uğraşanları ve kadının örtünme sorunu çözülmesi halinde kadın sorununun çözülebileceğini düşünenleri eleştirerek kadın sorununun ancak ve ancak eğitim ile çözülebileceğini belirtir. “Kadınları da erkeklerle birlikte sosyal mücadeleye girmeyen ve yaşamsal çalışmalara katılmayan uluslar, tehlikelerle dolu uygarlık alanında kötürüm gibi” görülmektedir. Birinci Dünya Savaşı’nda cephede savaşan, hastabakıcılık yapan kadınlar buna örnek verilmektedir. Yazısında batılılaşmanın ölçüsünü de veren Selimbegi, “Uygarlık alanında sesimizi dinletecek bir kürsüye sahip olmak istiyorsak, Avrupa ve Amerika’dan bilim, sanat ve teknikçe her türlü gelişmeyi aynen kabul edip almakla birlikte, ulusal niteliklerimizle bağdaşabilir nitelikte olan iyiliklerini almak, bizde olmayanları da bağdaşabilir duruma getirerek almak zorunluluğundayız.” der.¹⁶⁹

Yine kadının eğitilmesi isteğinin altında yatan nedenin Kürt ulusunun yükseltilmesi olduğu şu satırlarda görülmektedir; “Hanımlarımız gösterişe ve gösteriye düşkün değil, ancak iyi birer aile hanımı, çocuklarımıza ve kardeşlerimize yurtseverlik, görev ve fedakârlık duygularını aşılayan tam birer ana oldukları gün, ‘Kürd kadınlığının çağdaş anlayışla yükseltilip geliştirilmesi' amacına ulaşmışlar demektir.’ "Bilimi aramak, her Müslüman erkek ve her Müslüman kadın üzerine farzdır" hadisi üzerinden, erkeklerle kadınların öğrenim ve gelişmelerinde, sadece cinsiyetin zorunlu kıldığı bazı farklar dışında, başka bir ayrım gözetilemeyeceğini belirtir. Selimbegi yazınının hitamında şöyle der¹⁷⁰:

“O vakit hanımlarımız yetkinliklerini kanıtlamış olurlar ve böylece ulusumuzdan kazanacakları beğenin pek çok fazlasını, hareketlerimizi kollayan yabancılardan ulusumuz için kazanmış olurlar; kendi yüreklerinin de en çok bu heyecanla çarptığına eminim. Onlardan her birinin, ulusal özlemlerimiz için birer iyiliksever ve başarılı ana olmasını candan ve yürekten dilerim.”

¹⁶⁹ Selimbegi, *İki... a.g.m.*, ss. 5-9.

¹⁷⁰ *a.g.m.*, s. 8.

Benzer durum *Rojî Kurd* (Kürt Güneşi) dergisinin dördüncü sayısında Erganî Ma'denli Y. C. tarafından kaleme alınan "Kürtlerde Kadın Meselesi" adlı yazıda da görülmektedir. İçinde bulundukları asrı "kadın asrı" olarak nitelendiren Ma'denli, Osmanlı'daki kadın sorununun kaynağının erkeklerin bu konuda cahil kalmalarına bağlar ve kadınları da bu durumun kurbanları olarak görür. Ulusların ve halkların gelişmişlik düzeylerinin daima kadınların konumu ile orantılı olduğunu, cahil, eğitimsiz fakat sağlam bir karaktere sahip Kürt kadınlarına 'karakterlerine uygun bir eğitim ve ilim' verilmesi gerektiğini savunur. İdrak sahibi kadınların, toplumlara gıda kadar gerekli olduğunu vurgulayarak Kürt gençlerinin her şeyden önce Kürt kadını yükseltme çarelerine bakmaları gerektiğini belirtir.¹⁷¹

Etnik milliyetçilikte görülen köylü- şehirli karşılaştırması burada görülmektedir. Kürdistan'da, asıl karakterini kaybetmiş şehir merkezlerindeki kadınlar eleştirilirken, çoğunlukla köylü hayatında kadının yeri bütün ilkeliliğine rağmen takdire şayan olarak görülür. Düşünce ve asli karakterini kaybetmiş şehir kadınlarının ıslahının daha zor ve kuvvet sarf etmekle mümkün olacağı belirtilmiştir. Yine Kürt köylerinde tesettürün nispeten daha makul olduğu, Kürt köylü kadınlarının hiçbir zaman kalın ve yorucu çuvallar içerisinde mahpus olmadığı, özgür olduğu vurgulanmıştır.¹⁷²

Öksüz, sahipsiz ve dul Kürt kız ve kadınlarına eğitim verilmesi ve iş bulunarak yoksulluktan kurtarılması Küt Kadınları Teali Cemiyeti ve Kürt Tamim-i Maarif Cemiyeti'nin programlarında yer alıyordu. Bunlardan ikincisinin programında ayrıca, Kürt kızlarına ev sanatları ve hizmetçilik öğretmek üzere bir kız gece okulunun açılmasına gayret edileceği de belirtilmekteydi.¹⁷³

Yine *Jîn* dergisinin 22. sayısında Kürt Kadınları Cemiyeti'nin açılışını kutlayan şiirinde Abdurrahman Rahmi, annelik rolünü yüceltmıştır¹⁷⁴:

"Çağımıza sorulmuştur: 'Bilim ve gelişimini kime borçlusun?'
Cevap verir, 'kadınlara'

Böylece, günler ve geceler boyu çalışmaya ara vermezler
Ki, çocuklarını yetiştirebilsinler; ülkenin var oluşu onlara bağlıdır

¹⁷¹ Erganî Ma'denli Y. C., "Kürtlerde Kadın Mes'elesi", *Rojî Kurd*, S. 4 (1913), **Yüzüncü Yılında Rojî Kurd 1913**, (Haz. Kürdoloji Çalışmaları Grubu), İstanbul: Kürt Enstitüsü Yayınları, 2013, ss. 209-212.

¹⁷² **a.g.m.**, s. 212.

¹⁷³ "Kürt Tamim-i Maarif Cemiyeti Bildirisi", *jîn*, S. 10 (1919), s. 14.

¹⁷⁴ Rahmi, *Jibo...*, **a.g.m.**, s. 16.

İnsanoğlu, yaratılışından bu yana, ne iyi ne de kötüdür
İyiliğimiz ya da kötülüğümüz annenin yetiştirmesine bağlıdır

Peygamberin buyruğudur: ‘Cennet annelerin ayaklarının altındadır’
Böylece, deha ve akıl onların yetiştirmesinden gelir

Onların bilgi ve erdemlerini geliştirin
Mükemmel bir annelik ahlakı ile donatarak

İlerleyeceğiz, zirveye ulaşınca dek
Durmayacağız, vakti gelinceye dek

Annelerin büyük bir cemiyet açtıklarını söylediler
Rabbim, ona başarı ver, kutsal yardımlarını onlardan esirgeme.”

Kadına hem ulusal uyanışta hem de ulusal hayatta öğretmen olarak birincil rol yüklenmiş, eğitim, millî annelik ve ulus arasındaki ilişki açıklanmıştır.

Eğitimin başarılı olabilmesi için okur- yazarlık oranının yükselmesi, özellikle de Kürtçe dilinde okuyup yazabilenlerin oranlarının artırılması hedeflenmiştir, zira Kürtlerin de yazılı literatür ve yazılı tarih olmak üzere farklı ulusal ‘niteliklere’ sahip oldukları dünyaya gösterilmek istenmiştir. Artan milliyetçilik duyguları ile birlikte eğitimin, özellikle de Kürtçenin önemi artmıştır. Bu bağlamda aynı dili konuşan tek bir ulus yaratma projesi doğrultusunda standartlaştırma çalışmalarına ağırlık verilmiş, dil reformcuları için kadınlar bu çalışmalarda bir hazine olarak görülmüştür, zira kadınlar dilleri bozulmamış ‘saf Kürtler’ olarak görülmüştür. Bu, Xelîl Xeyalî tarafından şöyle ifade edilmiştir: “ulusun saf dili entelektüel olmayan kalabalıklarca konuşulan dildir ve özellikle de kadınlarca.”¹⁷⁵ Yine Xeyali, *Jîn*’in 13. sayısında Kürt kadınlarının özelliklerini şöyle belirtmiştir: “Kürd kadınları, Osmanlılarda olduğu gibi esir muamelesi görmezler; tam tersine, geniş bir özgürlüğe sahiptirler ve bundan yararlanırlar; işleri yönetmeye yetenekleri vardır; çoğunlukla askeri hareketlere bile katılırlar.”¹⁷⁶

Milliyetçilerin özellikle rahatsız oldukları konuların başında kentlere yerleşerek öz benliklerini, Kürtlüklerini ve ahlaklarını kaybedenlerdi. Bu durum en az üç yazar tarafından dile getirilmiştir. *Jîn*’in 13. sayısında Siverekli Hilmi tarafından kaleme alınan “Kentliler ve Köylüler” adlı yazıda köylü Kürtlerin “Kürd olan milliyetini değerli

¹⁷⁵ Kurdiye Bitlisî (Xelîl Xeyalî), “Kürtçeye Dair 2”, *Jîn*, S. 15 (30 Mart 1919), s. 14.

¹⁷⁶ Kurdiye Bitlisî (Xelîl Xeyalî), “Kürtlere Dair”, *Jîn*, S. 13 (11 Şubat 1919), s. 12.

bir cevher gibi kıvançla koruduğu, her yerde ve her durumda onu savunmayı ödev ve şeref bildiği” belirtilir. Buna karşın kentlilerin Kürtlükten uzaklaştıkları ve köylüleri cahilliklerinden dolayı hakir gördüklerini ifade eder. Buna çözüm olarak da bilgiye aç köylülerin eğitilmesini görür, bu görevi de gençlere yükler.¹⁷⁷

Hetawi Kürd dergisinde “Kürdistan Mektupları” adlı yazıda Harput’ta yazan birisi, şehre gelen kadın sayısının arttığını, köylü kadınların ciddiyet, güç, eylem ve özgürlük bakımından şehirde ahlaklarını kaybetmiş kadınlarda farklı olduğu, şehre gelerek ırksal özelliklerini kaybeden, çelimsizleşen, solgunlaşan ve zayıflayan kadınların ise nasıl yozlaştıklarını merak ettiğini belirtmektedir¹⁷⁸.

“Şehir hanımlarının (Türkleşen hanımlardan) bu köylü kadınlarını tefrik edecek birçok hasâ’il (haslet) mevcuttur. Köylü kadının simasındaki ciddiyet ve metaneti faaliyet ve serbestiyeye daha doğrusu seciyelerine şehirli hanımlarda pek az tesadüf olunur. Köylerden toplanan bu şehir kadınlarındaki inhitat seciye-i asliye ve ‘ar kayyalarını gaib iderek cılız, hastalıklı, sebatsız olmalarına acaba sebep nedir? Bunun taklitçiliğin daha milliyetlerini terk ederek ve hakir görerek güya tümünden itmek da’iyasında bulunan erkek kadınların fikr-i batılından neş’et ettiğine hamlediyorum”

Ergani Madenli, Kürt kadınının yalnızca Kürtlere özgü ya da ulusal öğeler korunması şartıyla önünün açılmasını şu şekilde ifade etmiştir: “Kürt bilinci ve özelliklerini kaybetmiş olan kentli kadının reformu mümkündür ama daha çok çaba ve enerji harcanması yoluyla.”¹⁷⁹ Ulusun en saf unsuru olan kadına yönelik oluşacak bir şüphenin, tüm ulusun ayırt ediciliğine karşı şüpheyi beraberinde getireceği düşüncesiyle kentli Kürt kadınlarının yeniden ‘Kürtleştirilmesi’ gerekiyordu. Dolayısıyla, kadın sorununun ortaya çıkışı Kürtlerin bir ulus olduğunu inkâr çabalarına cevap verme ihtiyacından doğmuştur.

Modernlik alanında anahtar kelime olan özgürlüğü ön plana çıkarmak maksadıyla Kürt kadınlarının komşularına göre daha özgür olduğu belirtilmiştir. Ailenin ve kadının hastalıklı bir şekilde değerlendirilmesi sorununun Kürtlerce hızlı bir şekilde çözüleceği, alfabe konusunda olduğu gibi kadın reformunda da Kürtlerin bunu kolaylıkla

¹⁷⁷ Siverekli Hilmi, “Kentliler ve Köylüler”, *Jîn*, S. 13, (24 Şubat 1919), s. 7.

¹⁷⁸ [Anonim] “Kürdistan Mektupları 3”, *Hetawi Kurd*, S. 3 (10 Ocak 1914), s. 16.

¹⁷⁹ Madenli, *a.g.m.*, s. 12.

çözecekleri, köylü kadınların ilkel ve kaba olmalarına rağmen uygun bir eğitimle modernleştirilebilecekleri savunulan düşüncelerdir.¹⁸⁰

Şimdiye kadar ele alınan yazılar erkekler tarafından kaleme alınan yazılardı. Kürt basınında kadın hareketleri çoğunlukla erkeklerce ele alınmıştır. Yalnızca üç yazı kadınlar tarafında kaleme alınmıştır. Bunlardan ilki Aziz Yemülki tarafından kaleme alınan yazıdır.

İstanbul'da oturan soylu ve temiz Kürt ailelerinin görüş birliğiyle, Kürt kadınlığının çağdaş bir anlayışla yükselip gelişmesini sağlamak ve aile yaşamında köklü sosyal reformlar gerçekleştirmek, göç ettirme ve öldürme dolayısıyla yoksul bir duruma düşen Kürt öksüz ve dullarına iş bulmak ve bunları yoksulluktan kurtarmak amacıyla 1919'da kurulmuş olan Kürt Kadınları Teali Cemiyeti hakkında *Jin* dergisindeki yazısında Aziz Yemülki, her ulus gibi Kürtlerin gelişimi ve ilerlemesinin de en önemli sütununun kadınların gelişimi ve ilerlemesi ile temin edileceğini, bu ilkelerin gerçekleştirilmesinin onların yetiştirecekleri çocuklarda yattığını belirtmiştir. Annelerinin kucaklarında din, ahlak ve geleneklerin telkin edildiği çocukların, sonraları ulus ve ırklarına daha sadık olacaklarını savunarak anneliğe atfedilen önemi belirtir.¹⁸¹

Bayramın ikinci günü Şişli Etfal Hastanesi'nde altı koğuştaki çocuğu sünnet ettiren ve müsamere veren cemiyetin, "hem varlıklarını duyurduklarını hem de mensup oldukları büyük Kürt ulusunun ulusal uyanışa doğru atmakta olduğu fedakârca adımlarda kendilerinin de büyük pay sahibi olduklarını ve olacaklarını göstermiş oldukları" ifade edilmiştir. Burada da yine Kürt ulusunun gelişip ilerlemesinde en önemli öge olarak kadınların gelişip ilerlemesi ve yükselmesi görülmektedir. Bu anlamda Kürt kadınlarının gösterdiği medeni cesaret takdir edilmektedir¹⁸².

"Zamanın getirdiği zorlamalarla bir süre durdurulup kuşatılmış olan Kürt gelişme ve ilerleme tarihinin son evrelerinde Kürt kadınlığının gösterdiği medeni: cesaret, büyük bir şükran gözüyle görülmeye layıktır. Çünkü her ulusta olduğu gibi, Kürt uygarlığının gelişip ilerlemesinde de en önemli ögeyi, kadınların gelişip ilerlemesi ve yükselmesi sağlayacaktır. Bunların gelişip yükselmesi, yetiştirecekleri çocuklar ve bu çocuklara ana kucağında verecekleri dinsel ve ulusal terbiye, ulusal gelenekler, daha sonra ırklarına ve

¹⁸⁰ a.g.m., s.11-12.

¹⁸¹ Aziz Yemülki, "Kürt Kadınları Teali Cemiyeti'nin Müsameresi Dolayısıyla", *Jin*, S. 25 (19 Eylül 1919), s.

16.

¹⁸² a.g.m., s. 16.

uluslarına bağıllık, altı bin yıllık tarihsel yurtlarına bağlı olarak gösterecekleri fedakârlıkların çekirdeğini oluşturur. Bu çekirdeğin filizlenmesi ise, kendisine hizmet edilmesini isteyerek kutsal kucağını açan anavatanın yıllardan beri uğradığı yıkılmışlığa set çekecek, içine yuvarlandığı yakıcı derde çare ve sızlayan yaralarına şifa bulduracak ve bunun için de bitmez tükenmez kararlılık ve dirençle çalışma duygusunu verecektir.”

Kadınlar tarafından kaleme alınan ikinci yazı bir Kürt öğretmenin dergiye gönderdiği mektuptur. Midyalı Tanin Monlazade isminde bir bayan öğretmen *Jîn* dergisine gönderdiği yazıda, evi yandığı, hastalandığı ve dergiye yazı yazamadığı için verdiği sözünde duramadığını ve özür dilediğini dile getirmektedir. Kürt olduğunu ve bundan gurur duyduğunu belirten bayan öğretmen, “Kürtlüğün gelişme ve yücelmesine karşı ve en belirgin emeği olan kalem gücünden yoksunluğu nedeniyle bütün Kürdlüğe karşı beslediği ümitlerin yüreğinde boğulduğunu” belirterek yazısını şu şekilde hitama erdirmektedir: “Milliyetçi, iradeli, hakbilir ve kararlı ulusumun bu çabası meyvesiz kalmayacaktır. Hakları gasp, üstün yetenekleri gizlenip göz ardı edilmiş, mayası mertlik ve doğrulukla yoğrulmuş bir ulusun geleceğinden eminim. Böyle bir topluma Cenab-ı Hakk'ın da yardımcı olacağı kuşkusuzdur.”¹⁸³

Öğrenci bir Kürt kızının, Kürt Teali ve Nisvan Cemiyeti'nin okuttuğu Kürtçe mevlitte yer alamamasından duyduğu üzüntüyü belirten mektubu, Kürt basınında kadınlar tarafından ele alınan üçüncü ve son yazıdır. “Yüksek Bir Ulusal Onur Belirtisi” başlığı altında kopyası verilen mektupta, ulusal dil le kutsal mevlit okutturulacağını gazetelerden öğrendiğini ama maalesef orada bulunamayacağını belirten öğrenci, hazırladığı hediyeciklerin kabul edilmesini rica etmektedir.¹⁸⁴

¹⁸³ Tanin Monlazade, “Jîn Yönetim Kurulu Yüce Tarafına”, *Jîn*, S. 9 (25 Ocak 1918), s. 10-11.

¹⁸⁴ H. Aziz, “Yüksek Bir Ulusal Onur Belirtisi”, *Jîn*, S. 16 (29 Mart 1919), s. 2.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde modernleşme faaliyetleri ile ortaya çıkan kadın hareketleri, başta erkek egemen bir söylemken daha sonrasında bağımsızlığını kazanmıştır. Özellikle II. Meşrutiyet sonrası siyasal, ekonomik, sosyal, hukuk, eğitim ve düşünsel alanlarda elde edilen özgür ortamdan kaynaklı basın ürünleri ve cemiyet sayısında patlaması yaşanmıştır. 1868'de Terakki gazetesinde kadın mektuplarına yer verilmeye ve kadın haklarından bahsedilmeye başlanmıştır. Yine kadınlar tarafından çıkarılan gazete ve dergilerde Batı medeniyeti örnek alınarak kadınlar için sosyal alanda erkeklerle eşit bir yaşam talep edilmiştir. Liberal Feminizmde olduğu gibi kadınlar, ataerkil yapıyı kadına hak ve özgürlüklerin hukuki çerçevede verilmediği bir sistem olarak görmüştür ve eşitsizliğin temelini eğitimde fırsat eşitsizliğinde görmüşlerdir. Kadınlar da sosyal alanda başta eğitim olmak üzere erkeklerle eşit haklara sahip olmak için mücadele vermişlerdir.

Osmanlı Devleti'nin başkenti olan İstanbul, yirminci yüzyılın başlarında Kürt milliyetçiliğinin merkezi konumundaydı. Bunun en önemli sebebi, merkezileşme faaliyetlerine karşı isyan eden Kürt beylerinin aileleriyle birlikte İstanbul'a sürgün edilmesi, İstanbul'da çok iyi eğitim gören bu Kürt aydın ve entelektüellerinin modernleşme ile beraber ulusçuluk fikirleriyle tanışmalarıdır. Bu doğrultuda, çeşitli gazete ve dergiler basılmış, çeşitli cemiyetler ve dernekler kurulmuş, Kürtlerde ulus bilinci oluşturulmaya çalışılmıştır. İlk Kürt kadın örgütlenmesi olan Kürt Kadınları Teali Cemiyeti de 1919'da İstanbul'da açılmıştır.

Modernleşme faaliyetleri çerçevesinde ellerindeki geniş yetkiler alındığı için isyan eden Kürt beyleri, aileleriyle birlikte İstanbul'a sürülmüş, bu ailelerdeki Kürt kadınlarının bazıları da modern yöntem ve örgütlenmeler ile Kürt ulusal hareketine

katılmışlardır. Bu kadınların bir kısmı *Teşkilat, cemiyet, nizamname, aza, miting, tebliğ, mücadele, gazete, mecmua* gibi yeni sözcüklerle ilk kez burada tanışmıştır.

1856'da Erzurum'da kurulan matbaa Osmanlı Kürdistan'ında kurulan ilk matbaa idi ancak Türkçe eserler basılıyordu. 1898'de Bedirhanlar ailesinden Mikdat Mithat Bedirhan'ın Kahire'de kurduğu Kürdistan Matbaası ise ilk Kürt matbaası olmuştur. İlk Kürtçe gazete olan Kürdistan da burada basılmıştır. Bundan sonra 1908'e kadar başka Kürt gazete veya dergisi basılmamıştır. Kürdistan gazetesi Abdülhamit'e muhalif yazıları nedeniyle Osmanlı sınırları içerisinde yasaklanmış, ama buna rağmen Diyarbakır'a kadar ulaşmıştır. Kahire'de baskılar sonucu basımı yasaklanan gazete, Folkstone, Paris ve Cenevre'de basılmaya devam edilmiştir.

Kürt kadınları da II. Meşrutiyet sonrası yazın hayatına girmişlerdir, fakat Türk milliyetçiliğinden uzak, din, ırk ve mezhep ayrımı gözetmeden insanlara aynı gözle bakan yayınlarda düşüncelerini dile getirmeyi tercih etmişlerdir. Bunlardan en önemlisi *Kadınlar Dünyası*'dır. Dergide Bedirhan Bey'in torunları Meziyet Bedirhan, Fahriye Bedirhan ve Mes'adet Bedirhan'ın yazıları, çeşitli Kürt kadınlarının mektupları ve bazı Kürt şahsiyetlerinin sözlerine yer verilmiştir. Dergide kadın hukuku, aile, boşanma, eğitim, kocalık durumu, savaşın yıkımları, kadınların ev içindeki ve cemiyet hayatındaki yeri ve kadınlara biçilen toplumsal roller üzerine yazılar yazmışlardır.

Fransız İhtilali sonrası yayılan milliyetçilik düşüncesinin Osmanlı'da da yansımaları olmuş, Osmanlı Devleti'nde yaşayan azınlıklar bağımsızlıkları için mücadele vermeye başlamıştır. Osmanlı Devleti'ne ve halifeye bağlı olan Kürtlerde 1918'e kadar basın faaliyetleri bağımsızlık yanlısı milliyetçi bir karakter taşımamıştır. 1908'den sonra bu faaliyetler milliyetçi bir karaktere bürünmüş, bu doğrultuda basın yoluyla öncelikle bir millet bilinci oluşturulmaya çalışılmıştır. Benedict Anderson'un tarif ettiği şekilde, hayali bir millet oluşturmak için gerekli tüm unsurlar kullanılmış, Kürt gençleri ve Kürt kadınlarının rolü, din ve yurtseverlik, birlik ve beraberlik, bilgi ve eğitim, dil ve edebiyat gibi konular sıklıkla işlenmiştir. Özellikle din, dil ve ortak geçmiş unsurları üzerinde durularak Kürtlük fikri oluşturulmaya ve yayılmaya çalışılmıştır.

Smith'in sınıflandırmasında etnik ulusçulukta, geçmiş, ortak kökler ve soy, popülizm, gelenekler ve yerlilik ön planda olup uluslar etnik bağlar temelinde kurulur.

Burada teritoryal ulusçuluğun aksine yasal kurallar ve kurumlar yerine, gelenek, görenek ve lehçeler ikame ettirilmeye çalışılır. Dile ulusun biricikliğini gösteren bir anlam yüklenmiştir.

Anderson ve Hobsbawm'ın üzerinde durduğu geleneğin icadı, Smith'in tanımladığı etnik milliyetçilik, Kürt gazete ve dergilerindeki yazılarda açıkça görülmektedir. Milliyetçi ideoloji, milletin doğallığına ve ezeliliği savına inandırıcılık sağlamak için gelenekleri icat etmek durumunda kalmış ve ortak geçmiş tarih, dil, din ve görenekler ön plana çıkarılmıştır.

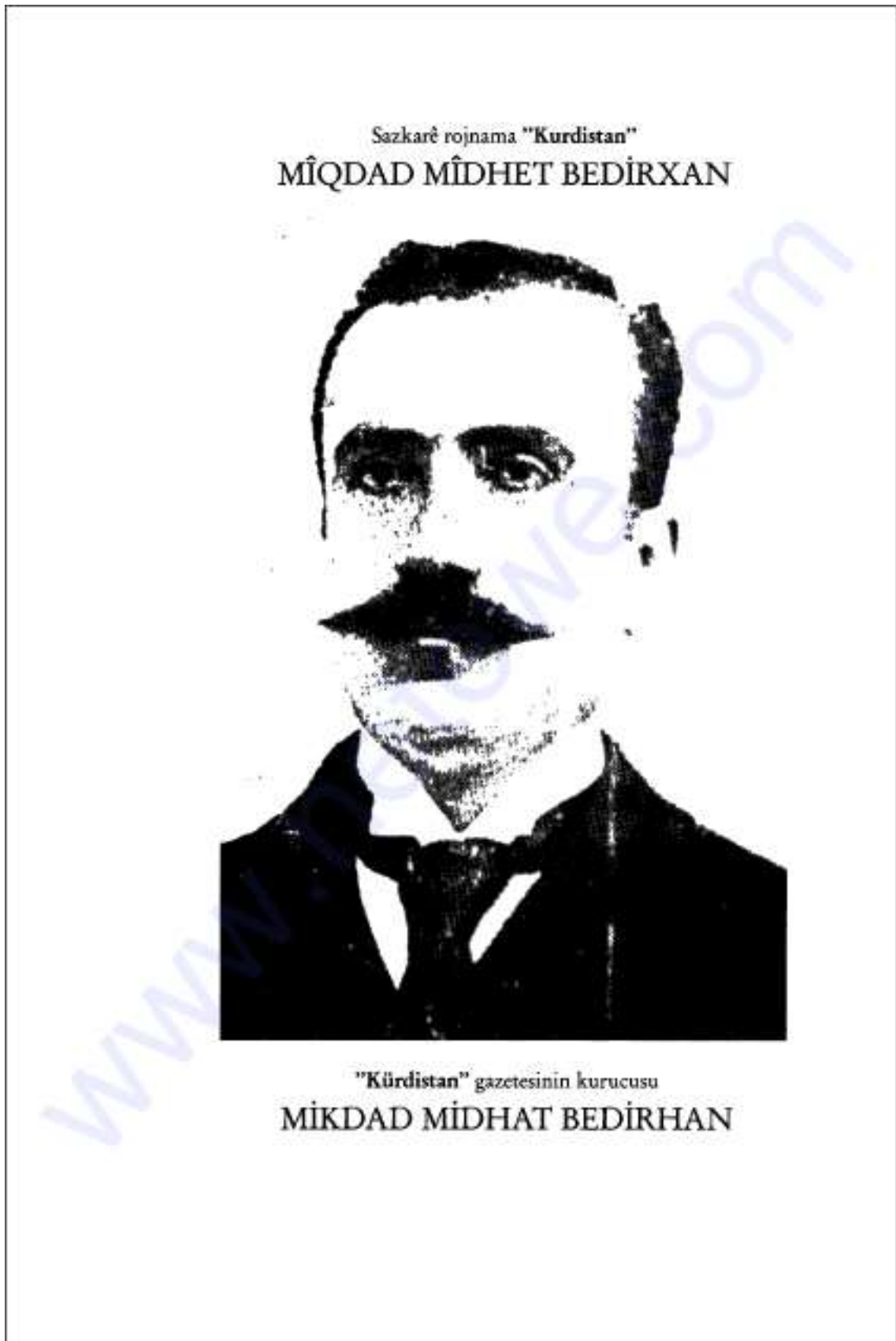
Buna paralel olarak Kürt kadını, Kürt basın unsurları olan gazete ve dergilerde ancak milliyetçi söylemle beraber yer almıştır. Post kolonyal feminizmin milliyetçiliğe getirdiği eleştirilerin başında yer alan kadının ulusal simge olarak bir anne veya eş şeklinde konumlandırılması ve harfiyen ya da figüratif olarak ulusu yeniden üretmeye davet edilmesi durumu burada tam olarak görülmektedir. Genelde erkek yazar ve şairlerce dile getirilen kadın sorunu, öncelikle diğer ülkelerdeki ve Osmanlı'daki genel kadın sorunu ile karşılaştırılmış, Kürtlerde kadın sorunun kısmen daha az olduğu, bunun da ancak eğitim yoluyla çözülebileceği iddia edilmiştir. Kadından bahseden hemen bütün yazılarda kadınlar ulusun geleceğini doğuran ve onları yetiştiren birer figür olarak tasvir edilirler. Annelere yüklenen sorumluluk, ulus için yaşayacak ve gerektiğinde ulus için ölecek nesiller yetiştirmektir. Kadınların eş ve anne olarak rollerini daha iyi icra edecekleri düşüncesiyle kadınların eğitime önem verilir.

Kürt gazete ve dergilerinde, kadından ve kadın sorunundan bahseden yaklaşık 20 yazı bulunmuş, bunlardan sadece üçü kadınlar tarafından kaleme alınmıştır. Bunlardan birinin yazarı, 1919'da açılan Kürt Kadınları Teali Cemiyeti kurucusu ve başkanı Eziz Encum Yemülki'dir. Diğer ikisinden biri bir kız öğrenci, diğeri de bir kadın öğretmendir. Bunlarda da aynı söyleme rastlanmıştır. Kadınlar da ulusal harekete katılmış, Kürtlüğün yücelmesi uğruna mücadele vermişlerdir.

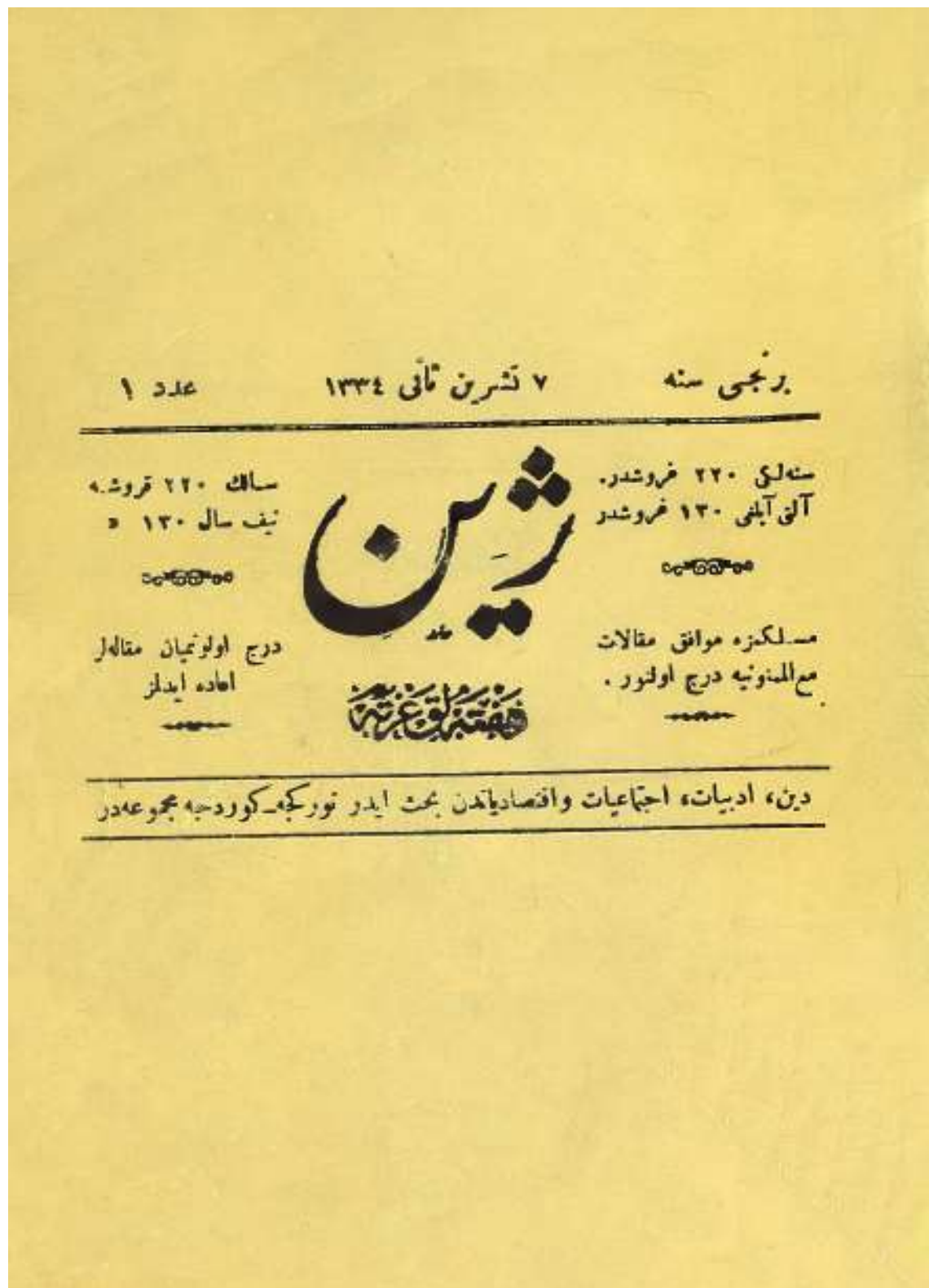
Özetle, tıpkı diğer milliyetçi hareketlerde olduğu gibi, kadın sorununun Kürt milliyetçi hareketi içerisinde ele alınışı, yeni bir ulus oluşturma sürecinde kadının yükselmesinin bir gereklilik olması ve modernleşme ile bağlantılı olmasıdır. Yani kadının özgürleştirilmesi ve gelişiminin sağlanması çabaları, ulusun yükseltilmesinde asıl amaç değil, araçtır.

EKLER

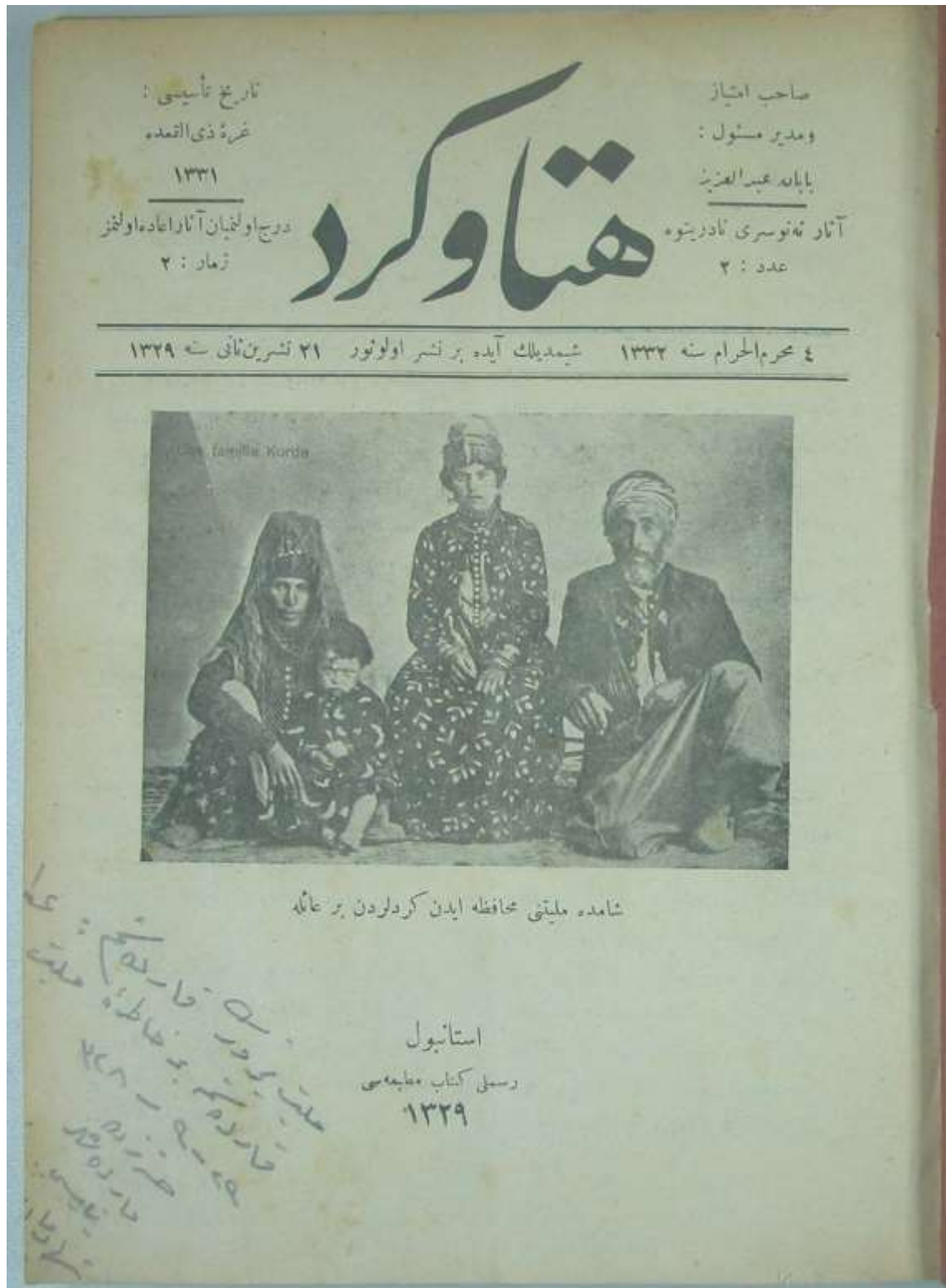
Ek 1. Kürdistan Gazetesi Birinci Sayı Kapağı

Ek 2. Jîn dergisi birinci sayı kapağı

Ek 3. Hetawi Kurd gazetesi ikinci sayı kapağı

برنجی سنه ۱۰ تیر ۱۳۳۵ خەژد ۱۶

سەڵاڤ ۲۲۰ فرۆشەر
تێف سال ۱۳۰

دوج اولونیمان مقاله
اماده ایدلر

ژین

چیاڤ

سەڵاڤ ۲۲۰ فرۆشەر
آڤی آڤی ۱۳۰ فرۆشەر

سەڵاڤ موانق مقالات
مەلنوب دوج اولور

دین، ادبیات، اجتماعات و اقتصادیاتدن بحث ایدر تورکجه - کوردجه مجموعهدر

بوکک برآرحیت

مارتک ۳۰ نهمی بازار کونی کوردستان تعالی جمیعته کوردجه مولود
شم یف اوقونه جنی غزته لرله اعلان اولنشدی؛ یوم مذکورده اوراده
بولونامایاجق اولان مکتبلی بر کورد فیزی صورتی زیرده مندوج مکتوبله
یک ظریف چیچکک سوسله دیکی ظریف بر سیتی و بر قوطوبی کوندرمشیدی؛
مولدک قرائتین سوکرا حاضر و نک اصراری اوزرینه جمعیت منفعت مزایده
چیقارنش و انمانی بشیوز یتش لیرایه بالغ اولنشد.

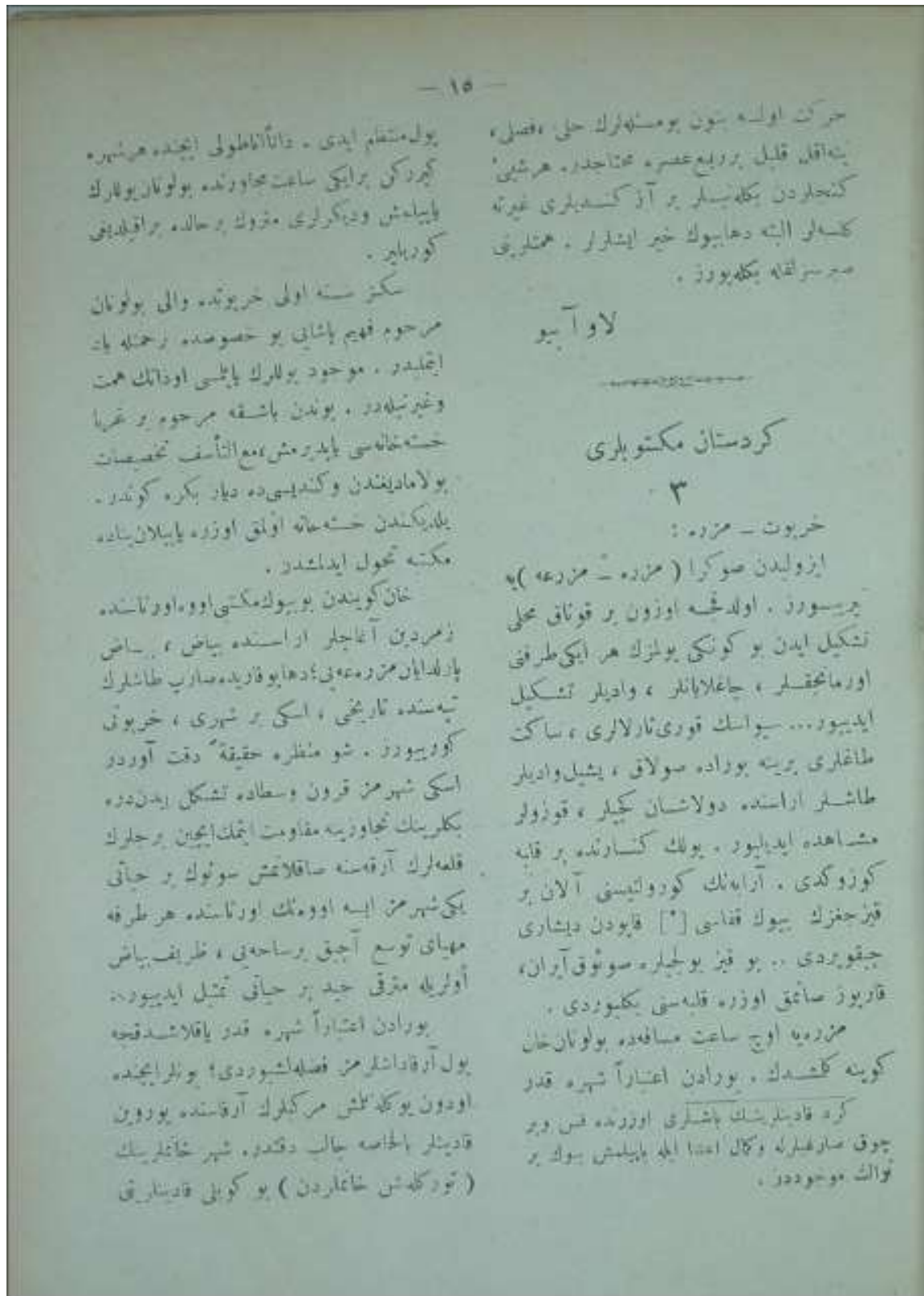
فلبری داتما حییات مله ایله جاریان بویه خاتیره و مزایده اشتراک ایدن
حیثیرواته کوردک نامنه تشکرلر ایدمز:

مکتوب صورتی

محترم قارداشلرم،

ملتمک تعالیته معطوف تشبثات عالییه ایشیدنجه بیوک برغرور ملی
ایله مسرت یاشلری دوککدن کندی آله میورم. بودقمده لسان ملی ایله
مولد شریف اوقوتدیر یله جنی کال مسرتله غزته لرده اوقودیم. اوراده کندیم
بوله میه جنم، مکتبه یایدیم اشو هدیچکک قبولی رجا ایدر و هر ایشده
موفقیتلر کزی اللهین نیاز ایلرم.

۲۹ مارچ سنه ۱۳۳۵ . عزیز

ژبو جفانا دایگان

پرسی ژعصر دوران : فن و ترقیاته
دولت سری چی په؟ کوت :
دولت سری ژنانه
لورا قهناخون نو شو وروژ نووان خپاته
جا زادیکی، مزین کن : ژیناولات بهوانه
انسان به اصل فطرت نه قنجه، نه خورابه
قنچ وخوراییمه بهرا کرنا دیانه
امری رسوله جنت، بن پی امهاتان،
لورا دها دکاوت به تربیانه وانه
علم، فضیلتاوان هندی بکت ترقی
تجهیز بین مکمل به اخلاق مادرانه
ام دی بلد بین هند حتی بکهنه نو جان
وختی فلاح بونی زمان ژی نو زمانه
کوتن وکرنه دایان جفانه کی بلندی
یارب نوییکوهی نه توفیقه کی دهوانه
رحمی نه دیت کولائق تقدیم بکت هدیه
هدیه گر قبول بت وی دایه جسم دجانه
زمانا مکاریل
عبدالرحیم رحمی

(ژین)

۱۲

آدینی اکلازمه مازسکیز مکرکه اون آلتی اسمی بیهسکیز بوده ازون برمشهدر
بیم تدقیقام کردجه نیک باشی باشه غایت اسکی واساسی بر لسان اولدینی
قناعتی جوقدن ورمشدر . کردجه آثار ادبییه ده بایم ترجمه اینسون
وبوقومک آثار ادبییه میبدانه جیفسون .

کنج کردلردن

اسماعیل و داد

۲۰ کانویر اول - ۳۱ - زبره

ژین هیئت اداره می جانب عالیسه

محترم اقدام !

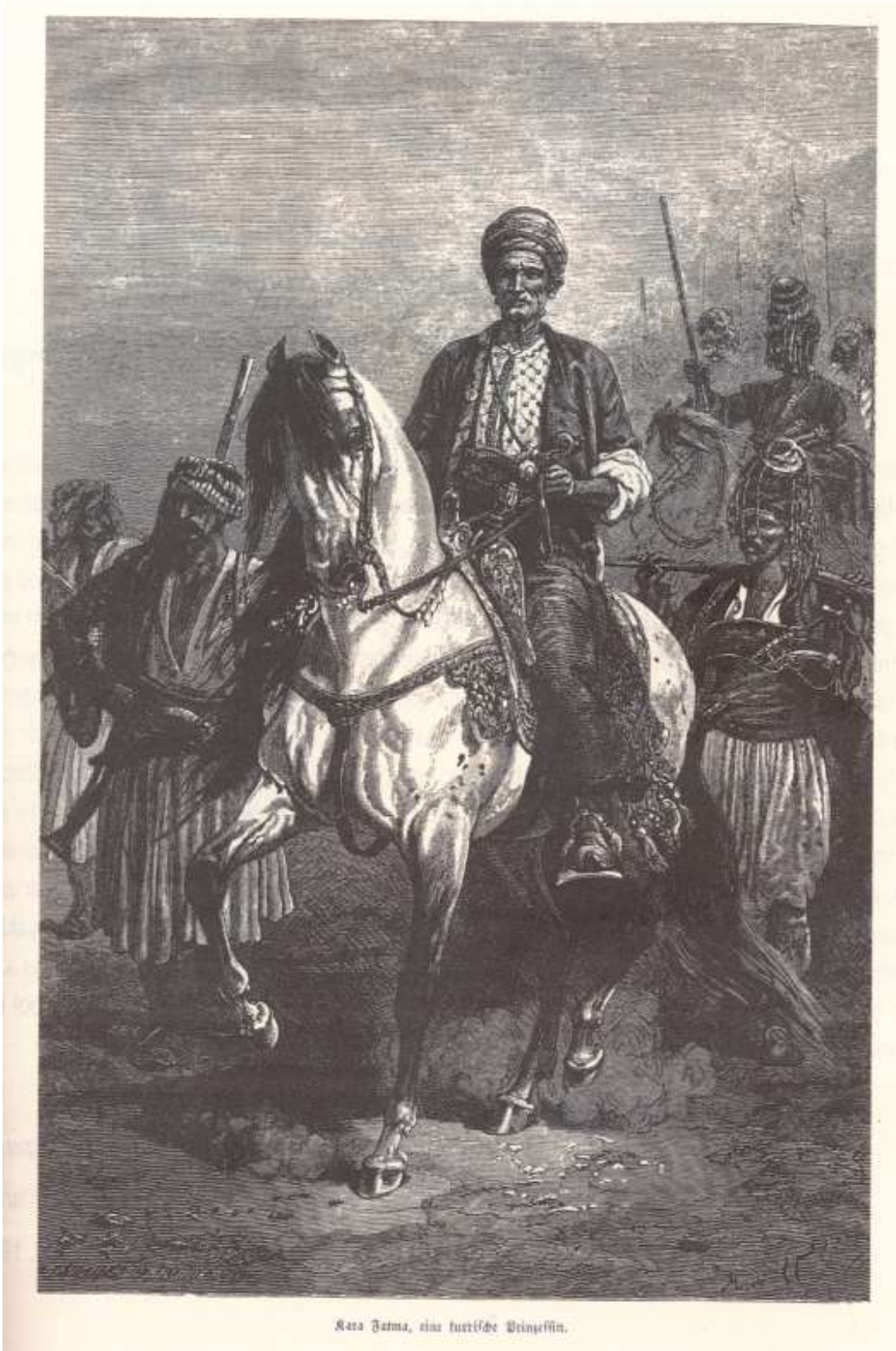
وعدیده می نیاتسزلق دولایسه جیت محرمه کزیه قارشی جدآ ،
وجداناً محجوب و متاثریم . بو وظیفه مقدسه که اجرائه مانع بر قاج سبب
وارکه عرض اینجکه عفو کزیه مظهر اولاق امید یی تسل یاب ایدیور .
برنجینی - هدف اولدینم حریق خاتمالسوز . مفکره می پریشان و موجودتی
لارا کالفره بوغشدر . ایکنجیسی - بو فلاکت عظمایک تاثیر تحریککاریسه
بر قاج زماندنهری اسیر فرانش بولونمقلنم . اوچنجی (واک مهم معذرتم شودر) -
نجیب وشجیع ملتیک بو یوکلکنه قارشی بر قاج سطر یازمماق بدبختانی .
کوروم . کوردلکمه متخیرهیم . مع الاسف وطنمدن تولوم فلاکتیه
یکه کوجوکل ایکن آرلیم . ملتیه عاند قیقام ، تدقیقام ، معلومات مفقود
اولدیتدین (ژین) کی بر رساله میجه نیک منطقسز دکریمز ، فرسوده
یازیلرکه جیفه می کیرلیمک ایت مدیکمدن یوشرفدن محروم لایم . واسع
دکالرشه شوره فکر لایک طلوکلک آرمشدره شوره کوروشلر از یازم حضوری بر

Ek 8: Kara Fatma Kürt süvarileriyle İstanbul'da

(Kaynak: The Illustrated London News, 22 Nisan 1854, Aktaran: Bayrak, a.g.e.)

Ek 9. Kara Fatma İngiliz basınında

(Kaynak: Globus, band XIII. Braunschweig- 1868'den aktarılarak Kadınlar Dünyası, İst. Sayı:100 /1915, Aktaran: Bayrak, a.g.e.)

Ek 10. Kürt Amazonu Kara Fatma Avusturya basınında

(Kaynak: Amand Freiherr von Schweiger – Lerchenfeld: Das Frauenleben der Erde; Viyana- Leipzig / 1881, Aktaran: Bayrak, a.g.e.)

Ek 11: 1900-1923 arasında çıkan gazete ve dergilere nasıl ulaşılabilir?

(Not: Bu Liste Mamisanij & Mahmud Levendî, *Li Kürdistana Bakur Ê Tirkîyê Rojnamegeriya Kürdi (1908 – 1992)*, Öz-Ge Yayınları, Ankara, 1992, kitabından aktaran Fethullah Kaya'nın yayımlanmamış yüksek lisans tezinden alınmış ve tarafımca güncellenmiştir.)

AMİD

Milli Kütüphane: Yer No: 1968 SC 178 1. sayı (1909)

Beyazıt Devlet Kütüphanesi: Yer No: 0.1023'de 1324-1325 yıllarına ait 1-6 sayılar var.

AMİD-İ SEVDA

Mevcut Sayılar:

Atıf Efendi Kütüphanesi, Yer No:15, 1-6 sayıları (7 Şubat 1324-7 Mayıs 1325)

Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Yer No: 0.1023, 1-6 sayılar.

Bursa İl Halk Kütüphanesi, Yer No: 5127, 1-6 sayılar.

Hakkı Tarık Us Kütüphanesi, Yer No: 204, 1-6 sayılar.

İst. Ü. Edebiyat Fak. Gnl. Ktb., Yer No: 1957/234, 1-6 sayılar.

Millet Kütüphanesi, Yer No: 570, 1-6 sayılar.

Milli Kütüphane, Yer No: 1956 SB 127. 1-6. sayılar.

Tercüman Gazetesi Kütüphanesi, 1-6 sayılar.

HETAWİ KÜRD

Mevcut Sayılar:

İstanbul Belediye Kütüphanesi, Yer No: 0.360, 1-5, 10 sayılar

JÎN (Gazete)

Mevcut Sayılar

İstanbul Belediye Kütüphanesi, Yer No: 0.214, III, 1-25 (1334-1335) sayılar.

Hakkı Tarık Us Kütüphanesi, Yer No: P. 73, 1, 14, 22. (1334-1335); II, 23-36 (1336) sayılar.

Millet Kütüphanesi, Yer No: 727/3, 1, 23-24 (1335) sayılar.

JÎN (Dergi)

Mevcut Sayılar:

İstanbul Belediye Kütüphanesi, 1. Yıl, 1- 25 (1334-1336) sayılar

Ankara- Milli Kütüphane, 1962 SA 113, 1. yıl, 24 sayı (1335)

Çevrimiçi Erişim:

1-5 sayılar: <https://rojbas3.files.wordpress.com/2012/05/jc3aen-1918-1919-i.pdf>

5-10 sayılar: <https://rojbas3.files.wordpress.com/2012/05/jc3aen-1918-1919-ii.pdf>

10-15 sayılar: <https://rojbas3.files.wordpress.com/2012/05/jc3aen-1918-1919-iii.pdf>

15-20 sayılar: <https://rojbas3.files.wordpress.com/2012/05/jc3aen-1918-1919-iv.pdf>

20-25 sayılar: <https://rojbas3.files.wordpress.com/2012/05/jc3aen-1918-1919-v.pdf>

KÜRDİSTAN (Gazete).

Mevcut Sayılar

Milli Kütüphane (Ankara); Yer No: 1962 SC 315, 18. sayı(1315/1899)

Çevrimiçi Erişim:

1-16 sayılar: <https://rojbas3.files.wordpress.com/2012/05/jc3aen-1918-1919-i.pdf>

20-31 sayılar: <https://rojbas3.files.wordpress.com/2012/05/jc3aen-1918-1919-ii.pdf>

KÜRDİSTAN (Dergi)**Mevcut Sayılar:**

İstanbul Belediye Kütüphanesi, Yer No: 0.354. 8-9. sayılar (2 Mayıs-11 Haziran 1335)

Hakkı Tarık Us Kütüphanesi, Yer No: P. 73, 8-9. sayılar (1335)

Milli Kütüphane (Ankara), Yer No: 1962 SB 233, 13 sayı (1335)

PEYMAN (Gazete)**Mevcut Sayılar**

Atıf Efendi Kütüphanesi, Yer No: 275, 5. sayı (1325/ 1909)

Milli Kütüphane (Ankara) Yer No: 1962 SB 248, 1. yıl, 3. sayı (1325)

Milli Kütüphane (Ankara), Mikrofilm Arşivi, Yer No: B-384'de 1-15, 17-25, 27, 28, 33, 35, 36. sayılar (1325/1909).

Diyarbakır Ziya Gökalp Müzesi Kitaplığında, tamamı var.

ROJÎ KÜRD**Mevcut Sayılar:**

İstanbul Belediye Kütüphanesi, Yer No: 044, 1-4. sayılar (1329/1913)

Hakkı Tarık Us Kütüphanesi, Yer No: P.73, 1-4 sayılar.

Millet Kütüphanesi, Yer No: 563, 1-2. sayılar (1329)

Milli Kütüphane (Ankara), Yer No: 1962 SA 116, 1. sayı (1329)

KAYNAKÇA

Birincil kaynaklar

- [ANONİM] “Kürdistan Mektupları 3”. **Hetawi Kurd.** S. 3 (10 Ocak 1914). ss. 15-16.
- [ANONİM] “Kürd Muhacirlerinden Ne Kalmış”. **Jîn.** S. 11 (1919). ss. 9.
- AZİZ, H.. “Yüksek Bir Ulusal Onur Belirtisi”. **Jîn.** S. 16 (29 Mart 1919). ss. 2.
- BİTLİSÎ, Kurdiye (Xelîl Xeyalî). “Kürtçeye Dair 2”. **Jîn.** S. 15 (30 Mart 1919). ss. 13-18.
- BİTLİSÎ, Kurdiye (Xelîl Xeyalî). “Kürtlere Dair”. **Jîn.** S. 13 (11 Şubat 1919). s. 12. ss. 10-12.
- BOZARSLAN, Mehmet Emin. **Jîn.** Uppsala: Deng Yayınevi. 1985.
- HİLMÎ, Siverekli. “Kentliler ve Köylüler”. **Jîn.** S. 13 (24 Şubat 1919). ss. 7-8.
- Kürt Kadını Komitesi (Rusça). **Zara Vastoka.** S. 297. Tiflis: 1928.
- Kürt Tamim-i Maarif ve Neşriyat Cemiyeti Beyannamesi. **Jîn.** S. 10 (1919). ss. 13-17.
- MONLAZADE, Tanin. “Jîn Yönetim Kurulu Yüce Tarafına”. **Jîn.** S. 9 (25 Ocak 1918). ss. 10-11.
- RAHMÎ, Abdurrahim. “Ji Bo Cıvata Dayikan” (Anneler Birliği için). **Jîn.** S. 22 (Temmuz 1919) ss. 16.
- RAHMÎ, Hakkarili Abdurrahim. “Bir Kürt Mahbubesinin Sabah Meşguliyeti”. **Jîn.** S. 4 (25 Kasım 1918). ss. 10-12.
- SELİM BEY, Vanlı Memduh. “Kürd Hanımı”. **Jîn.** S. 14 (1919). ss. 7-10.
- SELİM BEY, Vanlı Memduh. “Kürdlükte İlericilik Akımları”. **Jîn.** S. 17 (1919). ss. 3-9.
- SELİM BEY, Vanlı Memduh. “İki Eser-i Mebrur”. **Jîn.** S. 20 (26 Mayıs 1919). ss. 7-9.
- TEVFİK, Süleymaniyeli. “Gam Kervanı”. **Jîn.** S.5 (1918). ss. 8-10.

- Y. C., Ergani Ma'denli. "Kürtlerde Kadın Mes'elesi". **Rojî Kurd**. S. 4 (1913).
Yüzüncü Yılında Rojî Kurd 1913. (Haz. Kürdoloji Çalışmaları Grubu). İstanbul: Kürt Enstitüsü Yayınları. 2013. ss. 105-106.
- YEMULKİ, Aziz. "Kürt Kadınları Teali Cemiyeti'nin Müsameresi Dolayısıyla". **Jîn**. S. 25 (19 Eylül 1919). ss. 9.s

İkincil Kaynaklar

Kitaplar

- ABDÜLHAMİT, Sultan. **Siyasi Hatıralarım**. İstanbul: Hareket Yayınları. 1974.
- AKPINAR, Alişan & Eugene L. Rogan, L. E.. **Aşiret Mektep Devlet (Osmanlı Devleti'nde Aşiret Mektebi)**. İstanbul: Aram Yayıncılık. 2001.
- ALAKOM, Rohat. "Yirminci Yüzyılın Başlarında İstanbul'daki Kür Kadınları". **Devletsiz Ulusun Kadınları: Kürt Kadını Üzerine Araştırmalar**. der. Shahrzad Mojab. İstanbul: Avesta Yayınları. 2013. ss. 75-101.
- ALAKOM, Rohat. **Eski İstanbul Kürtleri**. İstanbul: Avesta Yayınları. 2011.
- ANDERSON, Benedict. **Hayali Cemaatler**. İstanbul: Metis Yayınları. 1995.
- ANDERSON, Benedict. **Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması**. (çev. İskender Savaşır). İstanbul: Metis Yayınları. 1995.
- AYDIN, Suavi. **Modernleşme ve Milliyetçilik**. İstanbul: Gündoğan Yayınları. 1993.
- BAYRAK, Mehmet. **Geçmişten Günümüze Kürt Kadını**. Ankara: Özge Yayınları. 2002.
- BEDİRHAN, Celadet Ali. **Kürt Sorunu Üzerine**. İstanbul: Avesta Yayınları. 1997.
- BRUINESSEN, Martin van. **Kürtlük, Türklük, Alevilik (Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri)**. İstanbul: İletişim Yayınları. 2013.
- CALHOUN, Craig. **Milliyetçilik**. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. 2009.
- ÇAKIR, Serpil. **Osmanlı Kadın Hareketi**. İstanbul: Metis Yayınları. 1994.
- DEMİRDİREK, Aynur. **Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikâyesi**. İstanbul: İmge Kitabevi. 1993.
- DERSİMİ, M. Nuri. **Hatıratım**. İstanbul: Doz Basım Yayınları. 1997.
- DÜNDAR, Fuat. **Modern Türkiye'nin Şifresi: İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)**. İstanbul: İletişim Yayınları. 2010.

- GELLNER, Ernest. **Uluslar ve Ulusçuluk**. (çev. Büşra Ersanlı Behar, Günay Göksu Özdoğan). İstanbul: İnsan Yayınları. 1992.
- GROSS, Elizabeth. "Conclusion: What is Feminist Theory?". **Feminist Challenges: Social and Political Theory**. der. Carole Pateman ve Elizabeth Gross. Boston: Northeastern University Press. 1987.
- BRUINESSEN, Martin van. **Kürdistan Üzerine Yazılar**. İstanbul: İletişim Yayınları. 2015.
- HECHTER, M.. **Containing Nationalism**. Oxford: Oxford University Press. 2000.
- HOBSBAWM, E. J.. **1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik**. İstanbul: Ayrıntı Yayınları. 1995.
- HOBSBAWM, Eric. "Gelenekleri İcat Etmek". **Geleneğin İcadı** içinde. Eric Hobsbawm & Terence Ranger (der.) (çev. Mehmet Murat Şahin). İstanbul: Agora Kitaplığı. 2006. ss. 16- 25.
- HROCH, Miroslav. **Avrupa'da Milli Uyanış**. İstanbul: İletişim Yayınları. 2011.
- IZADY, Mehrdad R.. **The Kurds: A Concise Handbook**. Washington: Teylor & Francis. 1992. s. 50-51
- KARDAM, Ahmet. **Cizre-Bohtan Beyi Bedirhan: Direniş ve İsyan Yılları**. Ankara: Dipnot Yayınları. 2011.
- KAPAKLIKAYA, İbrahim. **Kürt Açılımı Kuzey İrlanda Perspektifi**. İstanbul: Ağaç Kitapevi Yayınları. 2010.
- KEDOURİE, Elie. **Nationalism**. Oxford: Blackwell. 1194.
- KILIÇ, Orhan. **Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancakları Üzerine Bazı Tespitler**. İstanbul: OTOM. S. 10 (1999)
- KLEIN, Janet. "Milliyetçilik: Geç Osmanlı Döneminde Kürt Milliyetçi Söyleminde 'Kadın Sorunu'". **Devletsiz Ulusun Kadınları: Kürt Kadını Üzerine Araştırmalar**. der. Shahrzad Mojab. İstanbul: Avesta Yayınları. 2013. ss. 43.74.
- KUTLAR, Mithat. **Nuriye Ulviye Mevlan ve 'Kadınlar Dünyası'nda Kürtler**. İstanbul: Avesta Yayınları. 2010.
- KUTLAY, Naci. **İttihat Terakki ve Kürtler**. Ankara: Koral-Fırat Yayınları. 2010.
- KURNAZ, Şefika. **Osmanlı Kadınının Yükselişi**. İstanbul: Ötüken Neşriyat. 2013.
- KURNAZ, Şefika. **Yenileşme Sürecinde Türk Kadını**. İstanbul: Ötüken Neşriyat. 2011.

- LIAH, Greenfield ve Chirot Daniel. "Nationalism and Agression". **Theory and Society**. 1994. ss. 79-130.
- LOOMBA, Ania. **Kolonyalizm Postkolonyalizm**. (Çev: M. Küçük). İstanbul: Ayrıntı Yayınları. 2000.
- MARDİN, Şerif. **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)**. İstanbul: İletişim Yayınları. 2010.
- McDOWALL, David. **A Modern History of the Kurds**. New York: I.B. Tauris. 2004.
- MOJAB, Shahrzad (der.). **Devletsiz Ulusun Kadınları: Kürt Kadını Üzerine Araştırmalar**. İstanbul: Avesta Yayınları. 2013.
- MUMCU, Uğur. **Kürt İslam Ayaklanması**. İstanbul: Tekin Yayınları. 1993.
- ÖZDEMİR, Şakip. **Büyük Diplomat İdris-i Bitlisi ve Kürt Meselesi**. Ankara: Fanos Yayınları. 2011.
- ÖZKIRIMLI, Umut. **Milliyetçilik Kuramları**. İstanbul: Sarmal Yayınevi. 1999.
- ÖZOĞLU, Hakan. **Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği**. çev. Nilay Özok Gündoğan & Azat Zana Gündoğan. İstanbul: Kitap Yayınevi. 2005.
- RENAN, Ernest. "What is Nation". **Becoming National: A Reader**. (Düzenleyen Geoff Eley ve Ronald Grigor Suny). Oxford: Oxford University Press. 1996. ss. 41-55.
- SMİTH, Anthony D.. **Milli Kimlik**. (çev. Bahadır Sina Şener). İstanbul: İletişim Yayınları. 1994.
- SMITH, Anthony. **Küreselleşme Çağında Milliyetçilik**. (çev. Derya Kömürcü). İstanbul: Everest Yayınları. 2002.
- SMITH, Anthony. **Ulusların Etnik Kökeni**. (çev. Sunay Bayramoğlu, Hülya Kendir). Ankara: Dost Kitapevi. 2002.
- TAN, Altan. **Kürt Sorunu**. İstanbul: Timaş Yayınları. 2011.
- TUĞLACI, Pars. **Çağdaş Türkiye Ansiklopedisi**. C. 3. İstanbul: 1958.
- SCOTT, Joan. **Gender and The Politics of History**. New York: Columbia University Press. 1988.
- SARIHAN, Zeki. **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**. Ankara: 1993.
- SEVİM, Ayşe. **Feminizm**. İstanbul: İnsan Yayınları. 2005.
- TUNCAY, Mete. **Eleştirel Tarih Yazıları**. İstanbul: Liberte Yayınları. 2011.

VALİ, Abbas. **Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri**. İstanbul: Avesta Yayınları. 2011.

YÜCEL, Müslüm. **Kürt Basın Tarihi (Tezkip)**. İstanbul: Aram Yayınları. 1998.

ZEKİ, Mehmet Emin. **Kürtler ve Kürdistan Tarihi**. (İstanbul: Nûbihar Yayınları, 2011).

Süreli Yayınlar

AKTÜRK, Şener. “Etnik Kategori ve Milliyetçilik: Tek-Etnili, Çok Etnili ve Gayri-Etnik Rejimler”. **Doğu Batı**. S. 38 (Ağustos, Eylül, Ekim 2006). ss. 23-57.

ARMAN, M. Necip ve Didem Şerbetçi. “Postkolonyal Feminist Teoride Milliyetçilik, Militarizm ve Savaş Karşıtlığı”. **Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**. C. 14. S. 3 (2012). ss. 65-83.

AYDIN, Suavi. “Etnisite ve Milliyetçiliğin Yanlış Kavranılmasına Dair”. **Bilim ve Gelecek**. S. 49 (Mart 2008).

EFENDİ, Ahmet Mithat. “Amazonlar Yani Cengâveran Zenan”. **Kırk Anbar**. S. 9 (1875). İstanbul.

HAMİD, Halil. “Kürt Kadınları”. **Siyanet**. S. 15. (2 Temmuz 1914’ten aktararak). **Roja Teze**. S. 5. 1999.

ISSI, Murat. “Kürt Basını ve Kürdistan Gazetesi (1898-1902)”. **e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi**. S. 9, N. 6 (2013). ss. 127-147.

İMANCER, Dilek. “Feminizm ve Yeni Yönelimler”. **Doğu Batı Dergisi**. S. 19. (2002). ss. 151-171.

SEDİYANİ, İbrahim. “I. Dünya Savaşı Sonrası Kurulan Kürt Cemiyetleri”. **Kürt Tarihi Dergisi**. S. 14 (Ağustos- Eylül 2014).

TÜR, Özlem ve Çiğdem Aydın KOYUNCU. “Feminist Uluslararası İlişkiler Yaklaşımı: Temelleri. Gelişimi. Katkı ve Sorunları”. **Uluslararası İlişkiler**. C. 7. S. 26 (Yaz 2010).

Çevrimiçi Kaynaklar

APA (Amerikan Psychological Association). **Definiton of Terms: Sex, Gender, Gender Identity, Sexual Orientation**. (Çevrimiçi). <http://www.apa.org/pi/lgbt/resources/sexuality-definitions.pdf> (Erişim Tarihi: 9.05.2015)

AYDIN, Hasan ve Abdurrahman Kaplan. “Ahmedê Xanî”. (Çevrimiçi)
<http://www.ukam.org/pdf/UKAM-Portre1.pdf> (Erişim Tarihi: 1.5.2015). İstanbul:
Ukam Yayınları. 2013.

WHO (World Health Organization). **Gender, Equity and Human Rights** (Çevrimiçi)
<http://www.who.int/gender/whatisgender/en/> (Erişim Tarihi: 9.05.2015)

HÜR, Ayşe. **Osmanlı’dan Bugüne Kürtler ve Devlet: Kürt milliyetçiliğinin geç doğumu.** (Erişim tarihi: 1.2.2015). <http://file.setav.org/Files/Pdf/osmanlidan-bugune-kurtler-ve-devlet-ayse-hur-taraf.pdf>

İLKKARACAN, Pınar. “Women’s Movement(s) in Turkey: A Brief Overview.”. **Women for Women’s Rights.** (1997). İstanbul. ss. 1-14. (Çevrimiçi)
https://dl.dropboxusercontent.com/u/64736171/2_10.pdf (Erişim Tarihi: 10.05.2015)

KAYA, İlhan, Enver Yalçın ve Gülşah Savaş Çakmakçı. “Osmanlı Dönemi Kürt Basın Tarihi” (Çevrimiçi) [http://www.ukam.org/pdf/UKAM-Rapor5-osmanli-donemi-kurt-basin-tarihi\(1\).pdf](http://www.ukam.org/pdf/UKAM-Rapor5-osmanli-donemi-kurt-basin-tarihi(1).pdf) (Erişim Tarihi: 1.5.2015). **UKAM Rapor.** S. 11. No: 5 (Nisan 2015). İstanbul: UKAM Yayınları.

KAYA, Fethullah. “Osmanlı Döneminde Kürt Basını”. (MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim Bilimleri Anabilim Dalı Basın Ekonomisi ve İşletmeciliği Bilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul. 2008. (Çevrimiçi)
[http://media.turuz.com/Turkoloji/Tarix/2011/411-Osmanli%20Doneminde%20Kurt%20Basini%20\(Fetullah%20Qaya\)%20\(Istanbul-2008\).pdf](http://media.turuz.com/Turkoloji/Tarix/2011/411-Osmanli%20Doneminde%20Kurt%20Basini%20(Fetullah%20Qaya)%20(Istanbul-2008).pdf) (Erişim Tarihi: 02.04.2015)

REŞAN, Nevin Güngör. “Encum Yemulki ve Kürt Kadınları Teali Cemiyeti”. (Çevrimiçi) http://www.kurdinfo.com/forum_bixwine.asp?id=4881 (Erişim tarihi: 17.06.2015)

TDK. **Genel Türkçe Sözlük.** (Çevrimiçi)
http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5561c15bdb4285.80784467 (Erişim Tarihi: 24.05.2015)